

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Det fynske Øhav

TURISTÅRBOGEN 1970

- De sydfynske øers tilblivelse *side 3*
af professor, dr. phil. Axel Schou
- Menneskene i de første årtusinder 10
af museumsbestyrer Hakon Berg
- Stednavne og bebyggelse 16
af professor, dr. phil. Kr. Hald
- Landsby og bolig 24
af overinspektør, dr. phil. Holger Rasmussen
- Dagligt liv gennem tiderne 31
af Holger Rasmussen
- Overtro 38
af arkivar, mag. art. Iørn Piø
- Sproget på øerne 44
af dr. phil. Erik Kroman
- Litteratur og kunst 49
af redaktør Ib Boye
- Med smukke og motorfærge 58
af auditor, cand. jur. Torben Topsøe-Jensen
- Faaborg 65
af lektor Aage Fasmer Blomberg
- De grønne øer 69
af Ib Boye
- Ærøs historie 80
af Erik Kroman
- Ture på Ærø 88
af forfatterinden Tove Kjærboe
- Langeland 106
af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt
- Tåsinge og Thurø 136
af Johan Hvidtfeldt
- Svendborg 148
af Aage Fasmer Blomberg
- Stedregister 151

Denne bog er sat med 10 punkt Intertype Baskerville
og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense
Klicheerne fra Fyens Stifts Reproduktionsanstalt
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen 1DD
På omslaget ses broen over Svendborgsund
Fotograferet af Sven Thoby
Kortudsnittene er reproduceret med tilladelse - A 62/70 -
af Geodætisk Institut

Redaktion ved Johan Hvidtfeldt

Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger

De sydfynske øers tilblivelse

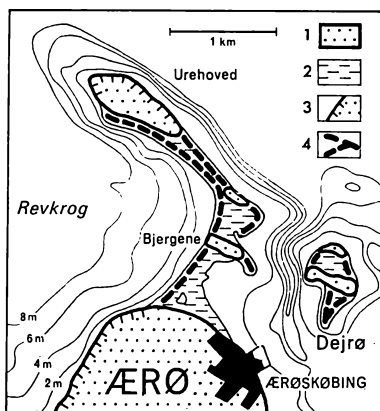
Af AXEL SCHOU

Danmark er et af de lande i verden, hvor samspillet mellem hav og land udfolder sig mest intenst, og intet sted i landet gør dette forhold sig gældende med større landskabsprægende tydelighed end netop i Det Sydfynske Øhav. Inden for et trekantet areal på ca. 1000 km² forekommer her ca. 50 øer og holme. Øerne er af yderst forskelligartet størrelse og uden lovmæssighed i dimensionernes vekslen. De tre store øer, Langeland (284 km²), Ærø (88 km²) og Tåsinge (70 km²) danner en afdeling for sig. Af en helt anden og langt mindre størrelsesorden er en gruppe, omfattende en halv snes øer med arealer fra 7 km² og ned til 1 km². Det er Thurø, Lyø, Avernakø, Strynø, Drejø, Skarø, Bjørnø, Siø, Birkholm, Hjortø og Illumø. Derefter følger en sværm af småøer med størrelser mindre end 1 km², i alt ca. 35.

Istidens aflejringer

De sydfynske øer er opbygget af istidsaflejringer, dvs. morænernes uregelmæssige blandinger af ler, sand, grus og blokke samt smeltevandsstrømmenes lagdelte og sorterede aflejringer af sand og grus. Det er sidste istids gletschere, der som bundmoræne har ført dette materiale fra Skandinavien hertil. Ved isens bortsmelten er morænemasserne efterladt som et dække, snart med jævnt bølget overflade, snart med et kraftigt bakke-relief, alt eftersom gletscherisen er smeltet hurtigt bort, eller den har gjort fremstød i klimafluktuationernes kuldeperioder og derunder skubbet de tidligere aflejrede masser foran iskan-ten op i randmorænestrøg, der efter ismassernes forsvinden ligger tilbage som vældige bakkelandskaber.

Smeltevandsstrømmene har udvasket morænerne og medført de sand- og grusfraktioner, som de kunne fragte til aflejring andetsteds, dels som flodsletter uden for isranden, dels som udfyldninger i sprækker i indlandsisens randzone. Ved isens ende-

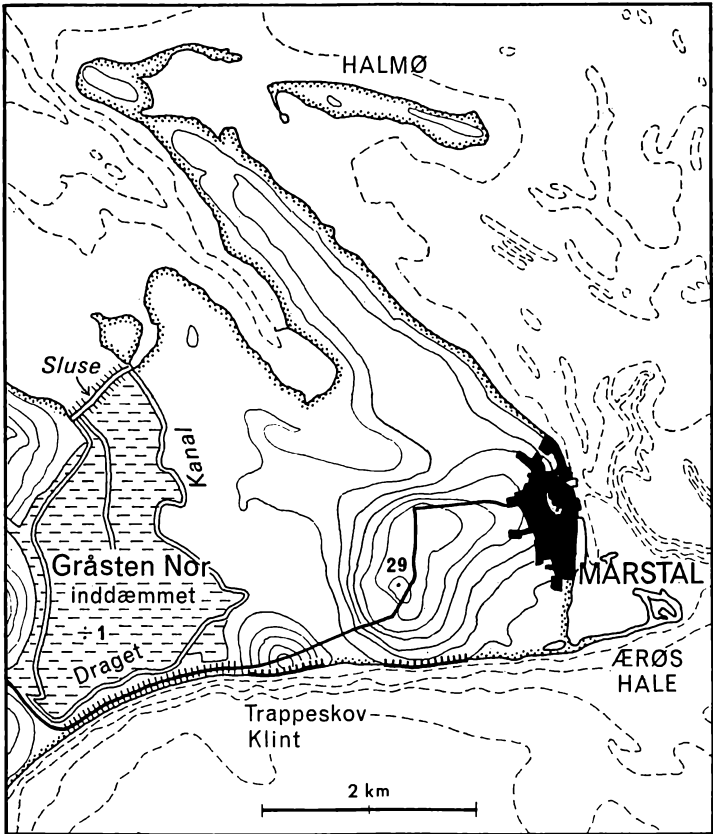

Drag-kompleks ved Ærø nordspids. Ærøs nordende viser typiske eksempler på sammensvejsning af enkelte moræner ved dannelse af drag. De grus- og sandmasser, der ved materialvandring af de skråt indløbende bølger er fragtet langs kysten her, har lænket de oprindelige øer Urehoved og Bjergene sammen med Ærø. 1. Moræne. 2. Marint forland. 3. Klint. 4. Strandvolde. Axel Schou del.

lige bortsmelten kan disse sprækkeudfyldninger af lagdelt sand og grus blive efterladt oven på morænedækket som isolerede bakker, i hvilke lagdelingens retning ofte afviger meget fra den oprindelige, – lagene kan stå stejlt rejste – fordi disse sammenfrosne sandmasser, da det støttende isdække til siderne smeltede bort, er kippet over. Disse bakker benævnes internationalt som »kames«; det danske ord derfor er »hatformede bakker«.

Øernes overfladerelief

De sydfynske øers højdeforhold og overfladerelief er derfor yderst vekslende, – i lige så høj grad som det øvrige Danmarks øst for isens hovedstilstandslinie i sidste istid. Flodsletter, også kaldet hedesletter, som de jyske, forekommer nemlig ikke. De har sikkert været der i mindre former, men ligger nu overskyldet af havet. Strynø, der er »flak som en pandekage«, er en moræneflade, hvis højeste punkt kun hæver sig 10 m over havet, og mange af de mindre øer er lige så flade og endnu lavere. Hjortøs højeste punkt er 5 m, og Birkholm hæver sig kun indtil 2 m over havet. Ærø danner, hvad relieffet angår, den diametrale modsætning hertil. Randmorænestrøgenes voldsomme bakkedrag tårner sig her op i bakkeknuder som Galgehøj, 53 m, og Vorbjerg 56 m, henholdsvis øst og nordøst for St. Rise, og

Oprindelige og omformede kystlinier på Ærø. På nordkysten, hvor beliggenheden syd for Fyns landmasse skaber læ for stormvinde, er de oprindelige kystlinier næsten uændret. Højdekurverne på land er konforme med dybdekurverne i vandarealet og med kystlinien, som er betinget af istidslandskabets relief. På sydkysten, hvor kysten ligger eksponeret mod Østersøens åbne havflade med langt „frit stræk“, har brændingsbølgerne ganske omformet den oprindelige kystlinie. Ved Trappeskov er kystlinien skåret ind i en bakke, af hvilken kun ca. halvdelen er tilbage, – det samme er ved at ske øst derfor. Dybdekurverne er ikke konforme med højdekurver på land, men følger kystlinien, som er havskabt. Højdekurver med ækvidistance: 4 m, laveste kurve: 2 m over havet. Dybdekurver for 2, 4, 6 og 8 m.

Axel Schou del.

bakkehøjden kulminerer med 68 m i Synneshøje i øens vestlige del. Tåsinge er en stor skjoldformet morænehob, der i Bregninge Kirkebakke når 72 m.

Langelands vestvendte Ristinge-halvø minder, selv om bakkehøjden kun når 30 m, i landskabskarakter ganske om Ærø, som den også peger imod. Hele det øvrige Langeland har et landskabeligt særpræg, der skyldes samspillet mellem to former for istidslandskab: den udbredte, lavtliggende moræneflade, over hvilken de talrige »hatformede« bakker hæver sig med højder på 20-30 m. De højeste er Skinderløkke Banke, 40 m, vest for Tranekær og Langelands højeste punkt, Skovlebjerg, 46 m, vest for Tryggelev. Denne overfladeform med isolerede små bakker, der med stejlskrænter hæver sig over den udstrakte basisflade, optræder i forskellige varianter. Nord for Langeland genfindes dette relief på havbunden, dvs. her har vi det i havdækket form. Ved Lindelse Nor, på Langelands vestkyst, træffer vi en mellemform: det delvis druknede relief, hvor fladerne er overskyldet af havet, og de af bakkerne, der har været høje nok, danner øerne i Lindelse Nor: Bukø, Lindø, Langø og Kværnen. En menneskeskabt variant forekommer også, idet der er foretaget store inddæmninger i Lindelse Nor som f. eks. Henninge Nor. Her er fladen altså atter tørlagt og udnyttet som landbrugsjord, og klinterne, der tidligere blev formet ved bølgepåvirkning i bakkesiderne, er nu blevet »fossile«.

Et delvis druknet morænelandskab

Når man sidder en lys sommerdag ved Lindelse Nor på toppen af en af disse »hatformede« bakker, der danner fremspring i kystlinien, og kigger ud over norets blå vandflade, der stedvis kruses af småbølger og bliver mørkeblå, når en hvirvel i sommervinden rammer vandoverfladen, så kan indtrykket af det delvis druknede morænelandskab blive så levende, at man fortsætter tankegangen med hele Det Sydfynske Øhavs topografi in mente og når til konklusionen: Det Sydfynske Morænearkipel er et delvis havdækket – eller om man vil – druknet morænelandskab. Og undersøger man sagen nærmere, får man hurtigt hypotesens rigtighed bekræftet på mange måder.

Ristinge Klint på Langeland. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

Der er således mange vidnesbyrd om isostatiske bevægelser af jordskorpen i de tidligere isdækkede områder, siden den kilometertykke indlandsis smeltede bort, hvorved jordskorpen blev aflastet. I Danmarks nordlige del fortsætter denne hævnings langsomt, kun ca. $\frac{1}{2}$ mm om året, men stadig. I vort lands sydlige dele, syd for en linie, der med retning nordvest-sydøst krydser netop over Fyn og fortsætter gennem Smålandsfarvandet til Falsters nordkyst, er der konstateret en sænkning af lignende størrelsesorden. Stenalderhavets klintekyster med befolkningens køkkenmøddinger, der i det nordlige Danmark ligger langt inde i land, er konstateret ude i Det Sydfynske Øhavs bundrelief. Køkkenmøddingerne ligger ude i vandet, og skaller-

ne og flintflækker skylles af bølgerne stedvis op på stranden. Under stenalderens højvandsperioder for ca. 4000 år siden var hele området mellem Langeland, Tåsinge og Ærø endnu én stor ø. I tiden derefter har sænkningen bevirket, at havet kunne overskylle alle de lavere områder: kun de højere partier rager op som de halvthundrede øer og holme, der nu udgør Det Sydfynske Morænearkipel.

Oprindelige og modificerede former

Morænearkipelets øer er stadig underkastet formende kræfter. Brændingsbølgerne gnaver i øernes flanker og udformer stejlkliner på udsatte steder. De nedbrudte istidsbjergarter sorteres i havstokken. De største blokke bliver liggende og vidner om øernes tidligere størrelse, grus og sand bevæges af de skråt indløbende bølger ved materialvandring langs stranden, og lerfraktionen opslemmes i vandmasserne og transporteres med havstrømme langt bort til aflejring på lælokaliteter ved kysten, men oftest til afsætning på havbunden langt fra land. Materialvandringen fragter grus og sand fra øernes vindsider til aflejring på læsiderne, hvorved øerne forsynes med »haler« eller »triller«, som er de lokale betegnelser for odder opbygget på denne måde. Tendensen til at skabe afrundede ligevægtsformer, hvor land ender, bevirker, at disse tilvækstformer ofte krummer i fint svungne kurver ved den yderste ende. Krumodder er den faglige betegnelse for fænomenet, som vi i typisk udformning møder syd for Marstal i Eriks Hale, der på grund af de dominerende vestenvinde netop er udvokset ved Ærø's østende. Andre steder har disse oddedannelser kunnet udvikle sig til drag, der forbinder nærliggende øer. Drejø var oprindelig to øer, der nu er forbundet ved det drag eller drej, der har givet øen navn. Avernakø er af samme type. Ærø var også oprindelig to øer, der blev lænket sammen af det drag, der nu bærende en dæmning og sikret ved høfder danner den sydlige sikring af det udtørrede farvand mellem de to oprindelige øer: Gråsten Nor.

Gamle og unge kystlinier

De sydfynske øer har meget forskellige former, alt eftersom de er totalt beskyttede mod havets nedbrydende og opbyggende aktivitet, eller de ligger eksponeret mod åbent hav, over hvilket store bølger kan rejses under storm, når det »fri stræk«, dvs. længden af den fri havoverflade med dybt vand til nærmeste landmasse er af store dimensioner. Formernes mangfoldighed er også udtryk for det yderst varierede sammenspil mellem de oprindelige former, skabt ved morænemassernes ophobning, og de formende kræfter: brændingsbølgerne, landsænkningen – og de hittepåsomme mennesker ikke at forglemme!

Menneskene i de første årtusinder

Af HAKON BERG

De første mennesker som efter istiden nåede frem til øerne i Det sydfynske Øhav, har set dem som bakker og vældige højdedrag i en tundra, landfast med det europæiske kontinent. I seneglacial tid har jægere strejft rundt på de åbne vidder, og har af og til fulgt vildtet op på de højder, som landsænkningen senere isolede som en øgruppe i havet. Mange spor har de ikke efterladt sig. Nogle få spidse flækkepilespidser med tilhugget skaftetunge er af en form, som kendes fra Bromme-bopladsen ved Sorø. Klimaet var da noget varmere, og kratskove havde vundet fodfæste i tundraen. Fra en efterfølgende kortvarig koldere periode, hvor tundraens lave vækster igen var enerådende, kendes kun ét fund, som tyder på, at jægere er nået hertil fra syd, en pilespid, men kortere end Bromme-pilene, med tilhugget od og skaftetunge, og af en form, der er karakteristisk for pile, der kendes fra en stor boplads ved Ahrensburg nordøst for Hamborg. I fastlandstidens senere del dukker også bopladserne op. Landet var nu skovklædt. På det lave vand mellem øerne, sker det, at fiskernes redskaber bringer fyrrestubbe op fra gammelt skovland, begravet under havets overflade. De sydfynske øer lå da stadig som højder i en stor fastlandsblok. Bopladserne ligger ved bredden af søer, eller på holmene ude i søerne. I jordoverfladen giver de sig til kende som flintpladser med en mængde flintaffald, og tabte eller beskadigede redskaber. Det karakteristiske flintredskab er små fint tilhuggede trekantede og lancetformede flintespids. Der er også små uslebne flintøkser, skraber, bor, knive og stikler; de sidstnævnte er en art flintmejsler, hvormed våben blev tildannet af hjortearternes gevirer og lemme-knogler.

Senere lukkede en mørk og livsfjendsk urskov sig over landet og trængte dyr og mennesker ud til havet. Det er køkkenmøddingernes tid, men kystbopladserne ligger nu langt udenfor den nuværende kystlinie. Kun ved Marstal, på Tåsinge og på

Langdysse med to kamre ved Bjergbygård i Tullebølle sogn. I baggrunden ses den nye bro mellem Tåsinge og Langeland. Fot. Jørn Kudsk.

Langelands nordspids er der hist og her steder, hvor flintredskaber fra de sunkne køkkenmøddinger af bølgeslaget bliver rullet op på strandbredden.

Storgravstiden

Først da det nye erhverv, kvægavl og agerbrug omkring 3000 f. kr. vandt indpas, havde Det sydfynske Øhav begyndt at antage det udseende, det har i dag. En del af de første bønders land er dog senere gået tabt. I hvert tilfælde én stengrav, en langdysse syd for Siø, befinder sig nu på så dybt vand, at toppen af dens randsten kun er synlige ved lavvande. Det er vanskeligt at følge kulturudviklingen i alle dens faser. De første stenalderbønder har kun efterladt få spor; netop tilstrækkeligt til at

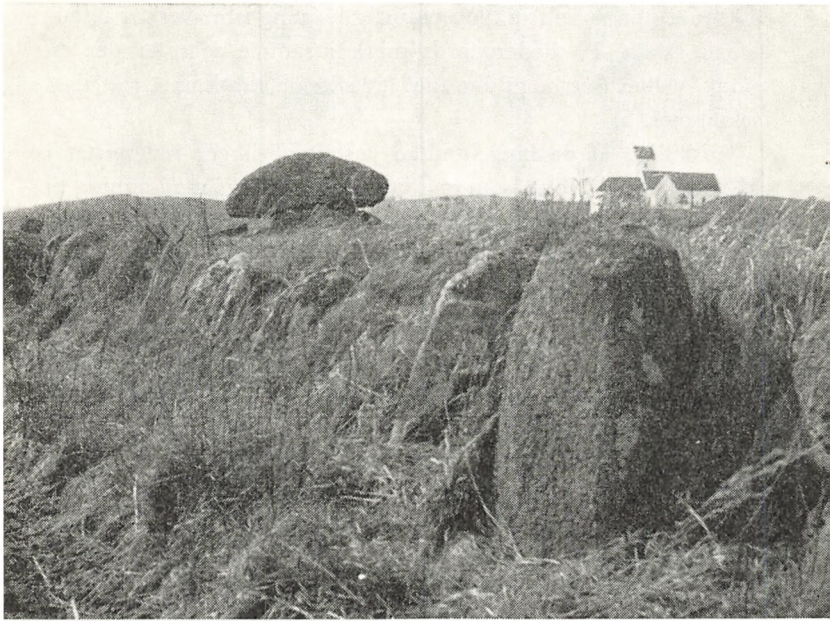
godtgøre, at omkring 3000 f. kr. var det frie jægerliv ved at være forbi og blev afløst af bondens tilværelse, der tager sin rytme af fast bosætning og de krav, kreaturerne røgt og jordens dyrkning stiller.

Fra dyssetidens slutning og fra jættestuetiden er fundene talrige. En kraftig bondebefolkning har vundet fodfæste på de fleste øer. Det stærkeste indtryk af det overskud, bondebyggerne var nået frem til, giver det store antal stengrave, de formåede at rejse. Stengravens fordeling over øhavet er dog påfaldende. Fra de indre øer Avernakø, Drejø, Tåsinge og Thurø kendes relativt få stengrave, fra Bjørnø, Skarø, Hjortø og Birkholm overhovedet ingen, medens der på Lyø, Ærø og Lange-land, der så at sige afgrænser øhavet mod bælteerne, er rejst et overordentligt stort antal. Disse øer hører, set i forhold til arealet, til de rigeste stengravsområder her i landet; Ærø er vel endda det rigeste. Eller rettere var.

I 1870'erne blev de sydfynske øers oldtidsminder kortlagt af Nationalmuseet. På Ærø registreredes 141 stengrave. Medtaget blev ikke alene de dengang bevarede dysser og jættestuer – samt hellekister fra yngre stenalders slutning – men også de allerede ryddede grave, hvorom erindringen levede på egnen. Ærøs vestlige del, til Bregninge, er mærkelig tom, med kun to grave. Over den øvrige del af øen ligger gravene jævnt fordelt. Store stengravsbygder giver sig dog til kende øst for Dunkjær, lige vest for Stokkeby og vest for Krag-næs. Et bælte ud mod klintekysten i syd med ca. 30 stengrave, antyder en sammenhængende bebyggelse i kystegnen fra Tværby i vest til det nu indtørrede Gråsten Nor i øst.

Stengravene på Ærø har fristet en ond skæbne. Af den tidligere rigdom, er i dag på hele Ærø kun 12 stengrave bevaret. Den anseligste er den smukt beliggende langdysse *T i n g s t e d e t*, ret vest for Rise kirke. Den er 54 m lang, omsat med 55 randsten, og rummer to gravkamre; på det østlige kammers dæksten ses skåltegn fra bronzealderen. Ved Stokkeby ligger et smukt, fritliggende dyssekammer, Brynkehøj, et andet dyssekammer, Aggershøj, findes i Marstal Bondeby.

På Tåsinge har der i det sydligste sogn, Bjerreby, ligget man-

Kong Humbles Grav og Humble Kirke, set fra nord-nordøst.
K. Uldall fot. 1932. Dansk Folkemuseum.

ge stengrave, 11 af de 18, der kendes fra hele øen. To runddysser med ødelagte gravkamre i Lunkeris ved Lunke Bugt og en noget ødelagt, 9 m lang jættestue i Nørreskov i Bregninge sogn er bevaret.

På Langeland er der kortlagt omkring 235 stengrave, heraf har 63 undgået fuldstændig ødelæggelse; de fleste og bedst bevarede ligger gemt i skovene eller på herregårdsjordene. En stor bygd har kranset det vidt forgrenede Magleby Nor. Mindre gravgrupper lå højt på Ristinge Klints ryg og inderst i Lindelse Nor. Stengravenes orientering mod vest, mod øhavet, går igen over hele Langeland. Med undtagelse af små grupper stengrave, nord for Spodsbjerg og sydøst for Tranekær, er der kun få på Langelands østside. På Langeland er der i stenalderen rejst meget få runddysser, men mange langdysser. Den kendteste af disse er Kong Humbles Grav. Langdyssen Ringels Høj med over

100 randsten er rejst på lav naturlig højning i Snaveskov i Tullebølle sogn. På Pedergaards mark i samme sogn er der en smuk, velbevaret langdysse med tætstillede randsten og ét dyssekammer.

Adskillige af de langlandske jættestuer ligger indesluttet i aflange høje, af form som en langdysse, men er i modsætning til de egentlige langdysser, der ofte har imponerende store randsten, omsat med små lave randsten; andre ligger i runde høje, kranset af lave randsten. En jættestue, som ligger utilgængelig på Egeløkkens mark, har smal, trapezformet grundplan, et særtræk som genfindes i mange lollandske jættestuer. Den bedst bevarede jættestue ligger højt på bakkedraget Hulbjergs sydskråning i Magleby sogn. I jættestuen, som blev udgravet 1960, lå bl. a. mange flintøkser, mejsler og pilespidser af flint, benredskaber og ravperler, samt talrige lerkar; foran højens randsten lå skår af lerkar, der antagelig er placeret her som led i en offer-handling. En jættestue i skoven Skovtofte nord for Tranekær er omsluttet af en lille aflang høj. Også i den er der udgravet rige fund fra jættestuetid og dolktid og mange skår af offerkar foran gangåbningen. I Tved Skov sydvest for Tranekær ligger en dobbeltjættestue: to ved en fælles endesten sammenbyggede jættestuekamre, hver med sin gang, en gravform, der træffes hyppigt i Nordsjælland og Himmerland, men er sjælden i det sydlige Danmark.

Troldebjerg på Sydlangeland er en aflang banke mellem to søer, der nu er tilgroet. Omkring bakkefoden er udgravet over 20 runde og hesteskoformede småhuse og to langhuse, det ene 72 m langt. De overordentlig rige oldsagsfund fortæller, at landsbyen er rejst i ældre jættestuetid af bønder. I affaldslagene foran husene lå potteskår med aftryk af de kornarter, man dyrkede i rydninger i den omgivende tætte skov, og de kornsegl af flint, kornet blev høstet med. Jagt og fiskere havde ikke længere større betydning, knoglerne i bopladslagene er næsten udelukkende fra de tæmmede okser, svin og får, man har holdt som husdyr.

Bronzealderen

Kun Tåsinge og Langeland har ret mange bronzealderhøje tilbage, men næsten udelukkende i skove, der aldrig har været under plov. På det åbne, dyrkede land er de sløjfet forlængst, ligesom overalt på de skovløse øer. Ærø har således kun én bevaret gravhøj, Grønnemosehøj ved Vindeballe i Tranderup sogn, de øvrige mindre øer ingen.

På de danske øer findes ældre bronzealders gravhøje oftest i kystzonerne, hvor de kan ligge i grupper ved udgangspunktet for søværts forbindelseslinier til andre kystbygder. Dette er også tilfældet her. Af en højgruppe på fem høje ved Nyby på Tåsinge er den prægtige 7 m høje Ingers Høj bevaret. I Bregninge Skov findes den ligeledes anelige Askehøj, der ligesom Ingers Høj utvivlsomt er rejst i ældre bronzealder. På Langeland er ældre bronzealders høje kun kendt fra vestkysten. Tre store gravhøje, kaldet Trehøje, som lå vidt synlige fra land og sø på bakketoppene nord for Dageløkke, dækkede hver over en egekiste, med et gravgods, der er typisk for tiden. To mandsgrave var udstyret med bronzesværd, i den tredje lå en kvinde, gravsat med et rigt smykkesæt. Om halsen havde hun en bred, riflet halskrave af bronze, lange spiralsnoede arminge nåede fra håndled til albue, og en stor, rund bælteplade dekoreret med spiralornamentik lå over bæltestedet. På Sydlangeland samler højene sig i grupper inderst i norene. Således ved Magleby, hvor Maglehøj nu ligger i en have, ved Tryggelev er tre kratbevoksede storhøje på strandklinten tilbage af en høj række på 8.

Fra yngre bronzealder er der næsten kun bevaret høje i de langlandske skove og stubhaver, hvor de flere steder ligger tæt sammen i klynger. Højene er nu oftest små og uanselige. De færreste hæver sig mere end $\frac{1}{2}$ m over skovbunden, og de flade højkupler, som dækker over en eller flere urner, hvori sparsomme gravgaver ligger mellem de brændte ben, skjuler for det meste også stenene i højens fodkrans. Af og til står en lav bautasten ved højens side. Sådanne småhøje findes bl. a. i Stengade Skov og Stubben ved Lismose. At de skovløse sydfynske øer ikke har ligget folketomme hen i bronzealderen, fremgår af

spredte oldsagsfund. Det prægtigste fremkom, da fæsteren Hans Lauritsen på Avernakø den 16. april 1685 pløjede guld op af sin ager. Han fandt først én guldsål i plovfuren, og snart efter fem andre liggende under en stor sten. Marken kaldes fra den dag Guldsålestykker eller Guldagre. Skålene er af mellemeuropæisk oprindelse, og har utvivlsomt været bygdens eller et endnu større samfunds kultiske kar, som er gemt i jorden for ikke at vanhelliges ved profant brug, da en ny tro fik magten over sindene. Denne tanke skjuler sig sikkert også bag nedlæggelsen af to bronzelurer, som 1883 blev gravet frem af tørvelagene i Rørsløkke Mose på Sydlangeland. Som enkelt-personers kostbare ejendele, der er nedgravet som votivgaver, må man opfatte to fund af kvindesmykker: bæltedåser, armringe og halskraver fra Søby på Ærø.

Jernalderen

Egentlige gravhøje synes ikke at være opført på de sydfynske øer i jernalderen. Kun fra den første tid, fra ca. 500 f. Kr., forekommer synlige gravanlæg. Den yngste bronzealders lave gravhøj lever videre, men nu reduceret til en stenkreds med ubetydelig eller helt manglende jordhøjning. Indenfor stenkredsen findes ofte mange grave, såkaldte brandpletter, hvor de brændte ben og et fattigt gravudstyr er nedlagt i en grube i jorden. De efterfølgende århundreders grave ligger under markoverfladen, men samlet i gravpladser, ofte på toppen af bakkedrag. Fra århundrederne e. Kr. forekommer der grave, hvori den døde ligger ubrændt med et rigere udstyr af lerkar og smykker af guld, sølv og bronze.

I vikingetiden havde den sydfynske øgruppe en central placering ved en af tidens vigtigste handelsveje fra Hedeby til Birka og de baltiske havnestæder, og gennem bælteerne ruten til Norge og Østersøbyerne. Dette er muligvis baggrunden for fundenes fylde af nedgravede sølvskatte og ikke mindst overdådigt udstyrede grave.

Den rigeste grav er udgravet i Stengade på Nordlangeland. Gravens størrelse – den har en bundflade på 4 x 2,40 m – og det omfangsrige gravgoods viser, at her er en stormand begravet;

en storbonde eller høvding fra egnen, som har medtaget de ting, der i livet markerede hans stand og rigdom. Langs gravens sider lå hans ridehest med knust pande, en stor jernbeslået træspand og hestens seletøj, midt i graven den døde selv med sporer på hælene og sværd og stridsøkse ved siden. Mandens personlige udstyr er prunkløst, det består af ildstål, kniv og benkam. Våbenudstyret er rigt: 15 pilespidser, skjoldbule af jern, økse og sværd prydet på knap og parerplade med indlæg af sølv og bronze. Hestens seletøj er overdådigt udsmykket med sølv. Bidslet har pynteplader og prydskiver belagt med reliefpresset sølvblik. Stigbøjler og sporer er prydet med bånddekorationer i kobber og sølv, seletøjets remme med reliefpressede plader og knapper af sølv.

På strandengen ved Drejet på Avernakø lå indtil 1918 to skibssætninger, sat af store sten i spidsoval form, der gengiver en båds rælingslinie. De er antagelig rejst omkring brandgrave. Disse skibssætninger og en velbevaret lille skibssætning i Konabbe Skov på Sydlangeland, er de sidste monumenter, der rejstes på den sydfynske øgruppe på tærskelen til middelalderen.

Stednavne og bebyggelse

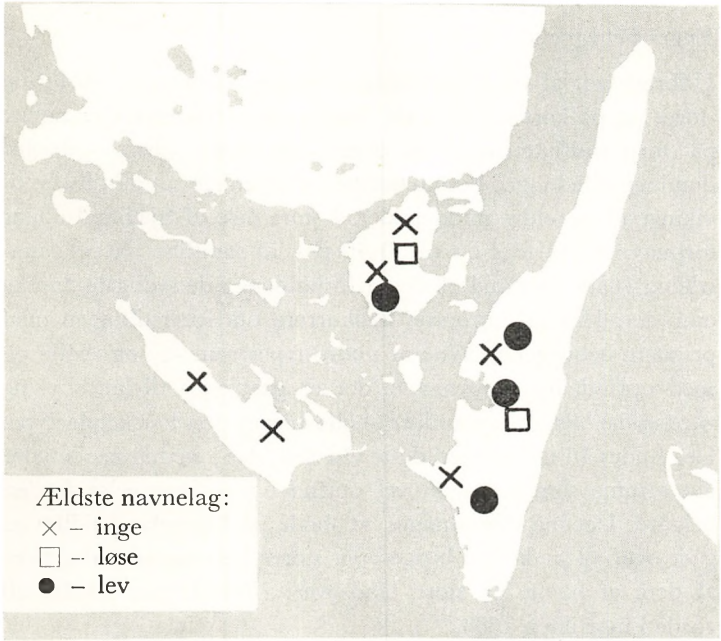
Af KRISTIAN HALD

Ad forskellige veje har det været muligt at få en forestilling om de enkelte stednavnetyperes alder, og derved er det også blevet muligt at anvende stednavnene i bebyggelsehistorien. Deres udbredelse viser i meget grove træk bebyggelsens udvikling fra jernalderens yngre perioder ned gennem vikingetid og middelalder.

På de sydfynske øer har landsbynavnene gennemgående et forholdsvis ungt præg. Af de navnetyper, der efter deres udbredelse andre steder på germansk område, bl. a. i de af sakser og angler i 400-årene erobrede dele af England, må antages at gå tilbage til de første århundreder af vor tidsregning, mangler -heim (nu -um) helt, mens -inge er repræsenteret ved seks navne. Blandt dem er *Bregninge*, der er sognenavn på Tåsinge og Ærø og også forekommer andre steder i landet, umiddelbart forståeligt. Det er afledt af plantenavnet bregne. En optegnelse fra 1690 oplyser om *Bregninge* på Tåsinge, at stedet er »idel sand og bregnelåner« dvs. bregnekrat. *Gesinge* på Tåsinge er vistnok afledt af ordet gås og *Ristinge* på Langeland muligvis af et gammelt navn på *Ristinge Bugt*, mens *Hemminge* på samme ø – som mange andre inge-navne – stadig må siges at være uforklaret, *Risinge*, nu *Lille-Rise*, på Ærø er formodentlig yngre end de andre inge-navne, idet det egentlig er et indbyggernavn til landsbynavnet (Store-) *Rise*.

Til de meget gamle typer hører også de særlig danske og sydsvenske navne på -løse, hvis betydning måske er græsgang eller lignende. I området er der kun to eksempler, det langlandske *Lindelse* – i Valdemars jordebog 1231, *Linløsæ* – der antagelig er sammensat med trænavnet *lind*, og *Strammelse* på Tåsinge, hvis første led er af ukendt oprindelse.

Til folkevandringstid plejer man at henføre navnene på -lev, hvis betydning er »arvegods«. Typen er her repræsenteret af navnene *Herslev*, *Skrøbelev* og *Tryggelev* på Langeland samt

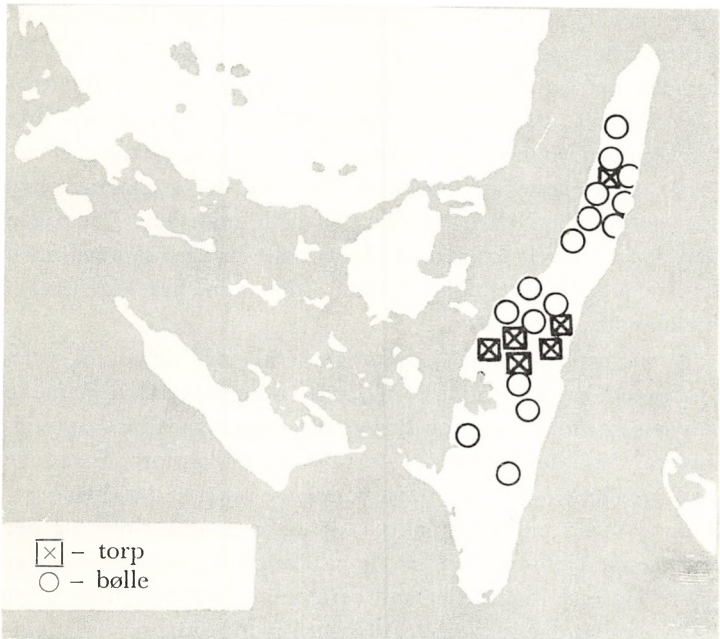
*Helle*v på Tåsinge. Beliggenheden af dem og de andre navne af de ældste typer ses på kort nr. I. Intet af navnene indeholder de for folkevandringstiden så karakteristiske toleddede mandnavne, der ellers er de almindelige i denne navnetype, jfr. f. eks. Sigerslev og Sejerslev af det fællesgermanske mandnavn Sigar. De tilhører muligvis her et noget yngre lag end hovedmassen. Det samme gælder i øvrigt lev-navnene i de nærliggende sydøstlesvigske områder. En anden navnetype, -sted, der også delvis går tilbage til folkevandringstiden, er ikke repræsenteret her.

De arkæologiske fund tyder ikke på, at området har været særlig tyndt befolket i jernalderen, så de forholdsvis få stednavne af de ældre typer er måske snarest udtryk for, at der siden denne periode er sket store omlægninger af bebyggelsen med grundlæggelse af helt nye landsbyer.

Yngre bebyggelser

Udbredelsen af to af de vigtigste yngre navnetyper, -bølle og -torp, ses på kort nr. II. I de fleste egne af Danmark er navne på -torp »udflytterby« – nu oftest -rup, -trup, -drup – absolut dominerende blandt de navnetyper, der antages at gå tilbage til vikingetid og ældre middelalder. I store dele af Sjælland udgør torpnavnene således op til 30–40 pct. af samtlige navne i matriklen 1688. Lidt anderledes er forholdene i de sydligste danske områder. Her må torperne konkurrere om førerstillingen med primære bebyggelsesnavne af andre typer som -by og -bølle og med oprindelige naturnavne, der er gået over til landsby- og gårdnavne. På Langeland er -bølle blevet den herskende type. Der findes 16 navne med dette efterled, der i stednavne betyder det samme som bol, som vel oprindeligt er betegnelse for en helgård. Det må dog antages, at -bølle på Langeland tidligt er gået over til at kunne bruges om større bebyggelser, idet flere af dem er navne på store landsbyer: *Illebølle* har således 20 gårde i matriklen 1688.

Ved den store udbredelse af -bølle adskiller Langeland sig fra de andre store øer, Tåsinge og Ærø, hver med ét navn på -bølle, og fra Sydfyn, hvor -bølle også er et sjældent efterled. Af navne på -torp er forholdsvis få bevaret på Langeland til nutiden, mens de er overordentlig almindelige på Sydfyn. Navne på -by er ret almindelige, om end ikke så hyppige som -bølle, men de fleste er formodentlig forholdsvis unge; navne på -by kan rundt om i landet dannes meget langt ned i tiden, ja dannes endnu i vore dage. Kun en lille gruppe på tre navne i Humble sogn, *Brandsby*, *Kædeby* og det forsvundne *Hagenby*, alle sammensat med kendte personnavne, kan antages at gå tilbage til vikingetiden. Gammelt, om end næppe så gammelt som vikingetiden, er desuden *Vindeby*, der også forekommer på Tåsinge. Navnet betyder »vendernes by« og er et minde om vendisk bosættelse i det sydlige Danmark i den ældre middelalder. Sammenligner man Langeland med naboområder som Vestlolland og de sydøstlige dele af Sønderjylland, landskaberne Angel og Svans, konstaterer man, at der er den lighed i navneskik, at torperne

også der er forholdsvis fåtallige. Men i disse områder er det ikke -bølle, i Sønderjylland -bøl, der dominerer, men -by, ofte ligesom i Humble sogn, men i modsætning til de fleste danske egne, sammensat med personnavne. De langelske navne på -bølle synes således i bebyggelsehistorisk henseende at svare til -by i Vestlolland og Sydslesvig og til -torp i det meste af landet, bl. a. på Sydfyn. Derfor er det på forhånd sandsynligt, at de er nogenlunde lige så gamle som disse navnetyper, hvad der betyder, at i alt fald de ældste af dem går tilbage til vikingetiden. At -bølle på Langeland er ældre end andre steder, hvor dette efterled forekommer, fremgår også af, at det på Langeland aldrig er sammensat med navne, der er indkommet med kristendommen eller med andre fremmede personnavne, der er ret almindelige i andre bølle-områder. Heller ikke yngre bøjningsformer, der kendes f. eks. fra sønderjyske bøl-navne, optræder i de langelske. Det er også værd at bemærke, at -bølle på Langeland næsten undtagelsesløst er sammensat med

personnavne, mens der andre steder er mange eksempler på fællesnavne som forled (Mosebøl, Kærbøl, Skovbøl m. fl.). Et forhold, der kunne synes at tale mod bølge-byernes forholdsvis høje alder er, at efterleddet, i modsætning til -by og -torp, ikke forekommer i danske landsbynavne i Vikingebygderne i Danelagen. Den eneste undtagelse er Newball, der er samme navn som det danske Nybøl, Nybølle. At -bølle mangler i Danelagen kan dog eventuelt forklares ved, at -bølle hænger sammen med særlige landbrugstekniske forhold, der kun har eksisteret i hjemlandet.

At navnene på -torp i disse egne i alt fald delvis må være yngre end kristendommens indførelse fremgår af langelandske navne som *Biskopstorp* og *Pederstrup*, sammensat med apostelnavnet. Også det forhold, at -torp både i *Biskopstorp*, *Søvertorp* og *Vindelstorp* er bevaret uden at deltage i den sædvanlige overgang til -trup peger vistnok på, at de er relativt unge, og der kan næppe være tvivl om, at de på Langeland repræsenterer et yngre lag end -bølle. Det kan også ses, at torpbosættelsen her har været temmelig ustabil. Adskillige marknavne på -torp vidner om, at flere torpbyer er gået til grunde i tidens løb, medens det er tvivlsomt, om der overhovedet er eksempler på forsvundne bebyggelser på -bølle.

Navne, der fortæller om skovrydning

Foruden de her omtalte primære bebyggelsesnavne er der på de sydtynske øer en mængde navne, der oprindeligt betegner rydninger, indhegninger eller lignende – sådanne navne, der forudsætter menneskelig aktivitet, kunne man kalde kulturnavne – eller som fra først af er rene naturnavne. Især de sidste er det vanskeligt at datere med blot tilnærmelsesvis sikkerhed, bl. a. fordi de kan have eksisteret som naturnavne gennem meget lange tidsrum, før de blev navne på bebyggelser. Taget under ét kan det dog siges, at bebyggelsesnavne, der er opstået på den måde, er ret unge, men det udelukker ikke, at der blandt dem er nogle, der er endog meget gamle.

Af ord for rydning mangler det i Nordsjælland så almindelige -rød, men tre langelandske navne, Hennemved, Tjørntved og

Humble, er sammensat med ordet tved, der har en lignende betydning. Humble kaldes i Valdemars jordebog 1231 Humlæthwet. Forleddet er plantenavnet humle. *Hennetved* er sammensat med landsbynavnet Henninge og må være en gammel udflytterby fra denne landsby, der ligger ca. 8 km nordligere. Et andet gammelt ord for rydning indgår i *Fodslette* – 1339 *Foslæth* – hvis sidste led sandsynligvis er samme ord som det slæt, der indgår i hølslæt. Det betyder oprindeligt »slåning«, derefter »omhugning af skov«, »rydning«, og navnet er sikkert meget gammelt. Forleddet er et gammelt ord fo for ræv, der også indgår i Fåborg.

Ord for indhegninger, især indhegninger på gammel skovgrund, er have og løkke. Det første indgår bl. a. i *Blangshave*, sammensat med samme personnavn som de fynske Blangstrupper, det andet bl. a. i *Bønneløkke* og *Egeløkke*; navnene er næppe ældre end middelalderen.

Blandt de egentlige naturnavne er navnene på -næs nok nogle af de ældste. Det drejer sig blandt andet om *Stoense* på Langeland og *Troense* og *Vemmenæs* på Tåsinge. *Vemmenæs* hed i Valdemars jordebog *Wymunde næs* og er sammensat med det gammeldanske mandsnavn *Wimund*, mens oprindelsen til forleddene i de andre er mere tvivlsom. Af oprindelige skovnavne er *Snøde* – 1339 *Snøwith* – på Langeland blevet til sognenavn. Det er sammensat med ordet *ved*, gammeldansk *with*, og første led har man forklaret som det gammeldanske *snøth* »elendig, ringe«, altså »skoven med de stynede træer«. Sognavnet *Rise* på Ærø er en bøjningsform af ordet *ris* »kratskov«. Adskillige andre betegnelser for bevoksning og terrænforhold er blevet til bebyggelsesnavne. En sammensætning med -hals er det langelandske sognenavn *Longelse*, 1231 *liungæhals*. Ordet betyder vistnok her »smal sænkning i højdedrag«, og første led er ordet *lyng*. Derimod er *Lohals* snarest et sammenligningsnavn, der betyder »hals på en lø« dvs. los, dyret levede vildt i Danmark langt ned i historisk tid.

Bebyggelsesnavnene på de sydfynske øer er udgivet i Danmarks Stednavne nr. 13, Svendborg Amts Stednavne, ved J. Kousgård Sørensen.

Landsby og bolig

Af HOLGER RASMUSSEN

Bebyggelsens særpræg udviskes mere og mere overalt i landet, og selv om Fyn med dens småøer er det område, hvor det bevares bedst, kan det selv for kendere efterhånden være vanskeligt at udskille karakteristiske egnsforskelle. Det kunne endda være svært for den fremragende kender af bondebygninger, Halvor Zangenberg, der i 1927 for Nationalmuseet berejste øområdet. Han måtte konstatere, at »mangt og meget var omdannet og forsvundet, og den livligere forbindelse med omverdenen og dermed følgende lettere adgang til anskaffelse af nutidigt byggemateriale har allerede sat mærkbare spor i retning af ændringer i bygningernes ydre og indre«. Nu, mere end 40 år senere, er dette selvfølgelig endnu mere udtalt. Bl. a. er jo i mellemtiden Drejø by totalt forandret ved den store brand i 1942.

Bebyggelsen

Som i hovedparten af landet får bebyggelsen sin karakter ved de tæt sammenbyggede landsbyer, der for Fyn som helhed er mere udpræget end andetsteds. Ifølge landøkonomen G. Begtrup, der skrev om agerdyrkningens tilstand på Fyn i 1806, skulle årsagen hertil søges i, »at i de fleste egne er udskiftningen mådelig udført. Bonden har ikke sin jord samlet på grund af, at man har sparet på at udflytte de fornødne gårde«. Hvor herskabet blandede sig i bebyggelsesformen, opretholdt man også det traditionsbundne. Det gælder f. eks. landsbyen Vemmenæs på Tåsinge, der anlagdes af herren til Valdemarslot omkring 1750 på et areal, der tidligere var blevet anvendt til græsning for slottets køer. Den regulerende hånd bag anlægget spores i gårdenes placering på begge sider af en meget lang landsbygade og i, at alle gårdene var enlængede.

På småøerne, hvor arealet ikke tillod ødslen med plads, fik

byplanerne en meget indviklet udformning. Zangenberg bemærker, at man skal være i besiddelse af en god stedsans for at finde sig til rette i en så tæt sammenbygget by som Drejø. Som byerne voksede uden at nogen flyttede ud måtte dette blive resultatet. 1572 havde Drejø 13 gårde, der ved deling i 1690 var vokset til 10 helgårde og 6 halvgårde og omkring 1800 til 27 ialt. Ved udskiftningen, der her først skete 1833, flyttedes ganske vist 4 gårde og 2 huse ud på Skoven, den vestligste del af øen, og en gård og 11 huse ud på resten af øen. Men hovedparten af bebyggelsen lå samlet til storbranden i 1942. På andre af øerne i Drejø sogn kunne man ikke lægge bebyggelsen hvor som helst på grund af det truende højvande. På øen Birkholm med dens 8 bolssteder havde agerbrug og bebyggelse været utænkeligt uden en inddigning med tanggærder af den højeste del af øen, og ved stormfloder hjalp det alligevel kun lidt. Ved stormfloden i 1872 blev således kun to af øens bygninger stående.

Strynø by bestod tidligt af en vrimmel af mindre hus- og gårdklynger med bygninger af de forskelligste former, idet der både fandtes enlængede, trelængede, vinkelgårde og parallelgårde, flere af dem så tæt sammenbyggede, at man med lethed kunne gå fra den ene husrygning til den anden. Da Begtrup skrev, kunne han give den følgende skudsmål: »I en eneste by på øen ligger samlet 50 bøndergårde, 35 huse, præstegården, degneboligen samt kirken. Bygningerne ligger så tæt på hinanden som i en købstad, de er alle af bindingsværk og brændte sten, vel byggede og assurerede i brandkassen. Danmark ejer nok ingen større, renligere og mere pyntelig bondeby«. Med sine mange småhuse, der endnu i dag giver byen karakter, har den haft mindelser om pladser med bymæssige anlæg som Thurø, Troense og Marstal.

Bygningerne

Ved Nationalmuseets undersøgelse i 1927 lykkedes det endnu at finde en del gamle træk såvel i byggeriet som i husenes indretning, der tegnede en særlig øudvikling. Delvis måtte man dog støtte sig til Mejborgs undersøgelser på øerne i 1880'erne. Det var således endnu muligt at påvise sulekonstruktioner i den

østlige del af området som Tåsinge, Skarø og Strynø, hvorved der bragtes forbindelse med det fynske »fastland«, hvor sulebygninger endnu er bevaret på Vestfyn. Sulekonstruktionen har navn efter de midtstillede egestøtter (suler), der bærer tagåsen og dermed hele tagkonstruktionen. Forekomsten af énlængede gårde, der tidligere var ret udbredt på Ærø, Tåsinge, Lyø og Strynø viste derimod utvivlsomt hen til en forbindelse med det sønderjyske område, forståelig nok ved den livlige handelsforbindelse, som de sydfynske øers befolkning gennem århundreder havde haft med befolkningen på Als og på østkysten af Sønderjylland og ved den administrative forbindelse, som Ærø i en lang periode havde haft med flere af de slesvigske hertugdømmer, senere med Nordborg amt.

I det ydre falder områdets bindingsværksbygninger naturligt til i det centraldanske bondegårdsområde, der omfatter Fyn og Østjylland. Det er den samme rige anvendelse af kraftigt og velproportioneret egetømmer i ydermurene og behandlet på samme måde med tjæring og maling, så tømmerkonstruktionen kommer til sin fulde ret. De få afvigelse, som fremkaldtes af godserne ved udskiftningen, fik ingen indflydelse, men fortjener dog at nævnes. Det drejer sig om to forskellige byggemåder, som generalløjtnant Frederik Juel demonstrerede på Tåsinge. Herom hedder det i Lunds »Beskrivelse over Øen Thorseng« fra 1823: »De af ler og i æltet strå opførte tætte og lune bygninger, hvoraf Hans Excellence nu har prydet øen med 5 forskellige, har hidtil ikke fundet efterlignere blandt bønderne, dog mis-kender disse ikke deres værd. De på holstensk måde byggede gårde, hvoraf her er 4 på øen, yndes ikke, dels formedelst tagets vanskeligere vedligeholdelse, dels fordi de fordrer flere folk, når korn skal sættes i hus«. Disse sidstnævnte gårde, hvis forbillede er den saksiske gård, skilte sig med deres karakteristiske ydre markant ud fra den hjemlige byggeskik og var i hele deres indretning så væsensfremmede, at de ikke slog an. De par stykker, der endnu er bevaret på Tåsinge ved Lunkebugten, virker fremmede i landskabet, men er for længe siden blevet radikalt omdannet i det indre.

I gårdenes indretning, der afspejler funktionen, angiver visse

Sulekonstruktion i husmand Johs. Knudsens hus på Strynø.
K. Uldall fot. 1927. Dansk Folkemuseum.

særtræk øernes særlige erhvervsform. Det ytrer sig bl. a. i udhusrummene, hvor stald- og laderum er meget beskedne som følge af det ringe kreaturhold og høudbytte. De større øer og frem for alt Langeland følger her ikke trop, for der var landbruget lige så udviklet som på Fyn.

Inde i husene

Også i beboelsesrummene findes særtræk, der skiller øerne ud fra de nærliggende områder. Ganske vist kommer man med i den samme udvikling, som finder sted både i Sønderjylland og på Fyn, hvor stuehusets større rum deles op ved skillerum i husets længderetning, så f. eks. sovepladserne forsvinder fra stuerne og henvises til særlige sengekamre. Men den gamle måde at disponere beboelsen på kunne dog endnu erkendes i 1927 og bevidnes af Mejborgs ældre materiale.

I modsætning til Fyn, hvor to skorstene var det almindelige, var øernes beboelseshuse oftest blot med én skorsten, der sam-

lede alle ildstedsfunktionerne om sig. Alligevel var det almindeligt med to madlavningsildsteder alt efter årstiden, og det var endnu i brug visse steder ved museets undersøgelser i 1927. Om vinteren tilberedtes maden på ovnen inde i dagligstuen. Så havde man samtidig gavn af varmen. I sin ældst kendte form var denne ovn en lerovn, muret op som en overhvalvet arne eller esse med en røgkanal ud til skorstenen. I ovnen var anbragt en svingstang, hvorpå gryderne kunne hænge over bålet på ovenbunden. Men om sommeren »toges ilden ud« i bryggerset, og i den tid blev maden tilberedt i den åbne skorsten foran bagerovnen. Bryggerset fungerede da som sommerstue med opstilling af langbord og faste bænke ved ydervæggen. Sådant var det ialtfald brugeligt både på Drejø, Skarø og Strynø.

I selve stuerne fordeling var der ligeledes ejendommeligheder. Som andetsteds i landet føjede man i sen tid en øverstestue til beboelsen. Den kaldes på Drejø og Skarø for nystue, på Tåsinge for højstue og på Strynø for overstue, og som andre steder var den magasinrum for kister, skabe o. l. og særlig gildesstue, når mange mennesker samledes. Men ejendommeligt nok havde man sædvanligvis yderligere to stuer, en storstue og en lillestue, hvoraf den sidste var familiens dagligstue, ofte placeret sådan, at storstuen lå nærmest indgangsdøren i bryggerset, så man skulle passere den ubenyttede storstue for at komme ind i dagligstuen. Det strider mod den disponering af beboelsesrummene, vi ellers møder i danske bondegårde, og er vel egentlig aldrig tilfredsstillende forklaret.

Med den gennemgående vedhængen ved det gamle, som ifølge forrige århundredes topografiske forfattere var et særkende for øernes bondebefolkning, kunne det tage sin tid at få nyheder tilført hjemmene, selv om bondehandelen vel har dannet en modvægt herimod. De måler det bl. a. i den tarvelighed i måltidsvaner, som kendetegnede øboerne til daglig. Pastor Fabricius, der beskriver sit sogn Drejø i 1882, og flere med ham fortæller, at når øboen rejste til købstaden, da medførte han tilstrækkelig føde i sin æske, den såkaldte tine, og undgik således pengetilsætning. Men i samme forbindelse undrer han sig over mængden af gilder, hvor der fortæres store mængder af lev-

Den sydlige af Holstensgårdene ved Lundby i Landet sogn.
B. S. fot. 1957. Dansk Folkemuseum.

nedsmidler. Han glemmer blot, at gilderne havde en vigtig social funktion.

Et rigere udstyr i hjemmene slog da også efterhånden igennem. Peder Tommerup kunne i 1823 anføre som et kuriosum på Drejø, at de gamle kunne mindes, hvorledes »for omtrent 50 år siden Jacob Henrichsen var den første, der prydede sin stue med ur, og at man hos ham forsamledes, når timen var ude, for med forundring at høre dette kunstværk at slå. Men nu findes stue- og lommeur hos mangan husmand«. Og da Tommerups efterfølger 60 år senere kommer ind på omtalen af stuerens udstyr, er beholdningen af ting betydelig. I stadsestuen, siger han,

»hvor alkovegæstesengene med de opstablede dyner plejer at findes, ses også på skabe og dragkister en mærkværdig samling af hvide og farvede glas, endog champagneglas, tekopper, tepotter, flødekander, ølkrus, medens væggene er bedækkede med en mængde spejle og skilderier . . . Loftet er undertiden prydet med en lysekrone. Al den stads står og bliver stående alene til stads, da den aldrig bruges. Dog har den den særegne anvendelse, at den tjener til tegn på sorg i huset, nemlig ved sin fjernelse, da den, når der indtræffer dødsfald i familien, straks borttages«.

På én ting lagde man tidligere stor vægt, nemlig at have rigeligt med hjemmeforarbejdet tøj i huset. Tommerup nævner »skjorter og særke i dusinvis, foruden lagener og pudevår, som de ej behøver at sætte i brug«, og beretter om en kone på Drejø af hans bekendtskab, der foruden andet udstyr kunne medgive hver af sine tre sønner 40 skjorter. Og fra Lyø fortæller pastor Aaby fra nogenlunde samme tid, at hans sognebørn »sætter stor pris på linned, sengeklæder og gangklæder, hvoraf de mere velhavende har så mange henlagt, at de næppe i et helt århundrede ville kunne forbruges«. En rigdom af smukt forarbejdede tekstiler gemmes da også endnu i dag som en skat i mange af øernes gamle gårde.

Dagligt liv gennem tiderne

Af HOLGER RASMUSSEN

I sin beskrivelse af Drejø sogn, der udkom 1823, priser Peder Tommerup øernes afsondrede beliggenhed i følgende ord :»Og hvo der kender de større øers mangehånde byrder og betræder disse frugtbare sletter, vil vist udråbe med Peder: »Herre her er godt at være!« Her er intet hoveri, forbi disse fredens boliger løber ingen landevej. Altså intet vejarbejde, ej engang sne at øse. Når andre i vinterkulde, barske storme og snefog må bane vej for den rejsende, da baner disse øboere sig vej over afgrunden, idet de bygger og udbedrer deres både og udbreder de garn, der om sommeren bringer en og anden velsmagende fisk på bordet«. – Den afsondrethed, der i en periode med udbredt selvforsyning kunne regnes for et gode, skaber til gengæld i dag problemerne for de små øsamfund. Mange steder bliver det svært at indrette sig, så man både kan få føden og samtidig få opfyldt de krav, som man i dag stiller til en acceptabel tilværelse. Øflugten bliver følgen med tilbagegang i folketallet og en skæv befolkningsfordeling, idet ungdommen søger sine muligheder under andre og større forhold.

I det følgende skal i al korthed forsøges at give nogle af de træk, der har været karakteristiske for øboernes tilværelse. Det kan af gode grunde kun blive skitser. Et af de forhold, som Drejøpræsten anfører, nemlig beskæftigelsen på havet, har været så at sige en livsnødvendighed, men den har haft skiftende træk fra sted til sted. Først i vore dage, hvor man forbinder øerne med broer, tager man afhængigheden af havet bort fra menneskene. Tidligere skulle de alle i hvert fald nødvendigvis på vandet, når de skulle til og fra deres ø.

Andre gennemgående træk er det sværere at finde. Dertil er øerne for forskellige, både hvad størrelse og muligheder angår. Befolkningen har selv registreret dette og har udformet en »hakkeorden«, som den kommer til orde hos Hübertz i hans beskrivelse over Ærø fra 1834. De store øer betragter sig som fast-

lande i forhold til de mindre øer. »På Ærø hedder derfor beboerne af Drejø og Strynø osv. øboere. På de to sidstnævnte øer søger man sin oprejsning ved at kalde dem på Hjortø og Birkholm øboere, og disse er som de mindste nødt til at lade dette navn sidde på sig«.

De store øer som Langeland, Tåsinge og Ærø havde i kraft af folkemængde og areal større muligheder for specialisering. På dem fandtes både købstæder med handelsmænd og håndværkere, her var indlandsbønder og kystbønder. På småøerne var man hovedsagelig henvist til én erhvervsform, som så til gengæld i sig indesluttede arbejde både til lands og vands. Man drev landbrug, fiskeri, søfart, handel og håndværk alt efter årets lejlighed og det behov, man havde i egen husholdning. Men selv på småøerne med en eller to landsbyer er der forskelle fra ø til ø. For de fleste gjaldt vel, hvad pastor Fabricius så sent som 1882 udtalte om sine sognebørn: »I det hele findes en stærk vedhængen ved det gamle, der ofte ytrer sig som pålidelighed og trofasthed i, hvad der er godt, men som på den anden side kan vise sig som en sejhed i at holde på gammel vane og følgelig som utilbøjelighed til at forlade det forældede og gå ind på forbedringer og fremskridt«. I modsætning hertil var befolkningen på Thurø, hvor søfarten dominerede, orienteret mod nyheder. Engelstoft fandt heri ved midten af forrige århundrede årsagen til, at »så lidet ejendommeligt i sæder, skikke og sprog er bevaret«. En menneskealder tidligere havde øens præst til sine sognebørns ære konstateret, at der fandtes både flid og tarvelighed, men tilføjede så: »At en vis sans for pynt er vakt hos qvindekønnet har sin grund deri, at sømændene til billige priser hjembringer pynt fra fremmede steder«.

Landbrug

Den seje vedholden ved det traditionsbundne viste sig bl. a. på erhvervsformen. Ikke alene blev man ved langt op imod vore dage at kombinere landbruget med fiskeri, fordi det var et kærkomment og måske nødvendigt supplement. Af den grund havde man bl. a. ved udskiftningen sørget for, at så mange bønder som muligt fik jord ud mod kysterne, så de havde pladser

Ellensminde på Thurø. Gårdsplads med hakkelsesmaskine. Tilhørte sognefoged Clemmensen. K. Uldall fot. 1927. Dansk Folkemuseum.

for deres stående fiskeredskaber. Men man fortsatte også længe med en gammeldags driftsform i landbruget, mest udpræget på småøerne, men også på Ærø, hvor den tidlige udskiftning i 1770'erne havde fordelt arealerne til den enkelte ejendom på 8–10 forskellige steder, og hvor bønderne senere solgte betydelige dele fra til nye jordbrugere. Som Hübertz bemærker i 1834, havde den vidtdrevne udparcellering bidraget meget til en uforholdsmæssig formerelse af folkemængden – nær ved en fordobling i den nævnte periode – og dermed af armoden. Det blev derfor nødvendigt, at mange – især fra småstederne – søgte arbejde uden for øen, og det skete traditionsmæssigt mod syd. Karle og piger tog tjeneste på Als eller i Holsten, og af de bosiddende var der mange, der fandt sæsonvis beskæftigelse

som teglværksarbejdere på Als, ved Egersund og ved Flensborg Fjord. At arbejde ved teglværker om sommeren har man fortsat med helt op i dette århundrede.

Et karakteristisk træk i småøernes landbrug var vanskeligheden med at skaffe tilstrækkelig gødning til den dyrkede jord. Der var flere grunde hertil. En af dem var det beskedne kreaturhold, en anden var manglen på brændsel – af småøerne havde kun Lyø og Avernakø tørvemoser og kun Thurø havde skov. I en vis udstrækning brugte man derfor halm til at fyre med i bagerovnene, men supplerede den derved forårsagede nedgang i gødningsmængden med tang. Det løb op til tusindvis af læs tang, som enten førtes direkte på ageren eller hyppigere blandedes med kreaturerens gødning. Fremgangsmåden herved beskrives udmærket hos Tommerup: »Gødningen drysses kun tyndt ovenpå (den i møddingen spredte tang), thi 4 heste og 3 kvægshoveder kan ej afgive så meget, at et 2 kvarters lag kunne pålægges hver gang, man har fyldt gården med tang. Hele gården er møddingsted, men rent og blødt går man der, thi begynder der at blive skident, henter man nogle læs tang. Og sandelig, vore lærde landøkonomer har uret, når de skriver, at tang gøder ikke, thi hvo her ager 100 læs tang mer end en anden, avler kendeligt langt mer end han«.

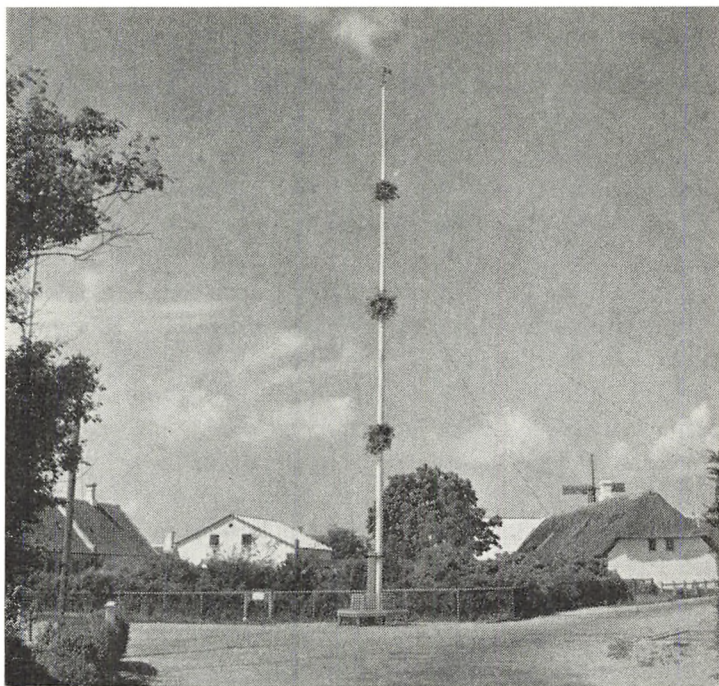
Et karakteristisk træk ved småøernes landbrug i ældre tid var, at tillæg af heste og svin sjældent fandt sted. Ungdyrene købtes derimod på Fyn eller Langeland. Hestene beholdt man kun nogle få år og solgte dem så videre, og svinene slagtede man om efteråret og solgte det, man ikke skulle bruge i egen husholdning, i de nærmeste købstæder. En udstrakt bondehandel med egne produkter og på egne både var derfor tidligere et alment træk. Pastor Aaby på Lyø giver i første halvdel af 1800-årene sine sognebørn det skudsmål, at de af naturen ikke er driftige, »men derimod spekulative, især hvad handel angår, hvortil og de fleste har en stærk tilbøjelighed«. Bondehandelen var på den tid den eneste udvej for mange øboere til at få rede penge.

Fiskere og skippere

Et organiseret opkøb af fisk ved kvaser var allerede etableret i begyndelsen af forrige århundrede og udvikledes i den følgende tid stærkt, sådan at det fynske øhav blev et koncentrationspunkt for kvasefarten. Mange fiskekvaser, der havde hjemme på øerne eller i de sydfynske havnebyer, bragte levende fisk til København. Vi har hermed for alvor taget fat på øboernes beskæftigelse på havet. Bondesejladsen kunne for så vidt foregå overalt fra kysterne, men bemærkelsesværdig er de koncentrationer for søfart og det dermed sammenhørende skibsbyggeri, der sker i området. Så længe det kun drejede sig om småbåde, kunne bønderne – som Tommerup fortæller – selv bygge og vedligeholde dem. Men større fartøjer krævede faglig indsigt og kunnen ud over den egentlige fiskerbondes horisont. Den fandtes naturligvis i købstæderne, men interessantere er udviklingen i de tre skippermiljøer Marstal, Troense og Thurø. Om Marstals opkomst fra fiskerleje til blomstrende handelsplads i 1700-årene er det blevet sagt, at den vakte omtrent samme opsigt hos samtiden, som Esbjerg har vakt i vor tid. Både her og i Troense og på Thurø var skippere og skibsbyggere den dominerende befolkningsgruppe, men interessen bredte sig langt videre gennem et udstrakt partsrederi. Mens Marstals beboere for egne midler og ved en betydelig arbejdsindsats fik etableret en havn i slutningen af 1700-årene, var de to andre pladser begunstiget af naturforholdene, idet Thurø Bund dannede en fortrinlig naturhavn selv for større skibe. Forrige århundrede var turinerne store periode, hvor skippere, husmænd og gårdmænd havde anpart i skibene, der sommeren igennem var borte på indenrigs- og udenrigsfarter. Men ved vintertid fyldtes Thurø Bund med de hjemvendte skibe.

Fællesskabet

Den konservatisme, der prægede øboernes indstilling, bevarede længere end andre steder de sociale omgangsformer, der var udformet i fællesskabets tid. Det gælder ikke alene bylavsorganisationen med dens sammenkomster og med dens synlige ud-

Majstang på Strynø. B. S. fot. 1927. Dansk Folkemuseum.

tryk gennem de bevarede, udsmykkede majtræer. Men netop på småøerne synes et udpræget sammenhold at være blevet markeret fyldigere og længere end i den øvrige del af landet, når man først engang var blevet anerkendt som fuldgyldigt medlem af lavet. For at blive optaget i bylavet på Avernakø måtte en ny mand give igangsgilde, men tilsvarende bestemmelser gjaldt også for ungdomslavene. I Munke og Avernak byer skulle alle nykonfirmerede såvel som alle nytillflyttede tjenestefolk »binde« med bindebrev og på den måde optages i ungdomslavene. I fællesskab gav de »bundne« derefter igangsgilde, hvor alle byens unge var med. En sådan skik synes kun kendt fra de sydfynske øer. En anden bemærkelsesværdig skik, der endnu var i brug på Avernakø omkring år 1900, var at sende bud rundt til alle husstande, så snart der var født et barn til verden,

uanset hvad tid på døgnet det var. Selv midt om natten gik man rundt og bankede på alle steder for at give meddelelsen, og så mødte alle byens koner med det samme i barselstuen, hvor de blev beværtet med en snaps. Ved dødsfald blev der på samme måde sendt bud overalt, så fællesskabet mærkedes i liv og død.

Et bemærkelsesværdigt gilde, der markerede sammenholdet hen over sociale forskelle, var det ølgilde, der holdtes i Avernak by hver søndag og helligdage om sommeren. Det begyndte første søndag i maj og varede til høst, ene pinsedag undtaget, men til gengæld var der ølgilde både på anden og tredje pinsedag. Når oldermanden havde tudet i hornet, samledes alle byens mænd, også husmænd og karle, i den gård, hvor øllet den dag skulle drikkes. Manden i gården sad for øverste bordende og nærmest ham de øvrige gårdmænd. Så fulgte husmændene og nederst tjenestekarlene. Alle deltagerne var med til at levere øllet, selv om husmænd og karle slap lempeligere fra det end gårdmændene. Øllet stod i store fade ned ad bordet og blev med smukt udskårne træskeer øst op i træstobe, senere, da stobene gik i stykker, fik man ølglas. Ølgilder i denne form holdt ved til omkring 1905. Så byggedes der forsamlingshus, og man fik en ny form for fællesskab.

Overtro

Af I ØRN PI Ø

I 1830'erne levede der på Ærø to kloge mænd, som alle mennesker på de omliggende øer og på Langeland kendte. De to mænd havde vidt forskellig social status og et noget forskelligt omdømme, men kloge var de begge to: Albrekt Pøel rejste omkring på øerne og solgte småvarer, samtidig med at han købte ben og klude. Niels Ebbesen var en velhavende bonde, der havde to gårde i Torup by – og folk mente, at »han ejede nok endnu mere«.

Man sagde, at Albrekt Pøel i sine unge dage havde gennemgået »den sorte skole«. Det var dér, han havde lært det hele, og et af hans specialer var at slå øjet ud på en tyv. Det gjorde han engang på Langeland, og det gik sådan til: på en gård mistede han en dejlig pølse, som han havde tilbyttet sig. Han opdagede det, da han var inde i en anden gård, og han sagde så til folkene, at nu ville han – mens han stod dér – slå øjet ud på tyven – og »i samme time blev katten i det hus, hvor pølsen var forsvunden, som den var rent besat, for det var den, der havde stjålet pølsen. Da man senere så efter, så havde også katten mistet det ene øje«.

Der var ligesom noget mystisk og fordægtigt ved Albrekt. Folk respekterede nok hans »kloge« kunnen, og de konsulterede ham, når han vandrede om og handlede, men »folk var ellers meget bange for den samme Albrekt, og de turde aldrig lade være at handle med ham eller beværte ham vel af frygt for, at han skulle gøre skade«.

Den kloge Niels Ebbesen

Anderledes var det med den kloge Niels Ebbesen. Ham havde man tillid til. Han var en »venlig, livlig og rar mand«, fortæller en af de mange, som har opsøgt ham, nemlig en ung mand fra Langeland. Det meste af sin store formue havde han tjent på sin »vidskab«. Fattigfolk kunne gratis konsultere ham, men

Gamle Rasmus i Drejø By. Flere af øens befolkning troede, at han kunne forgøre. K. Uldall fot. 1927. Dansk Folkemindesamling.

»var det folk, som kunne evne at betale, så fik de også lov til det«. Om sit eget møde med kloge Niels fortæller langelænderen, at det traf sig engang, »at det var en ren umulighed for os at få smør af fløden, hvor længe vi så end kærnedede. Vi brugte mange husråd, men ligemeget hjalp det, og så var der da ikke andet for, end at vi måtte over til Niels Ebbesen på Ærø. Jeg gjorde aftale med en bådfører og kom også lykkelig og vel derover. Da jeg kom op til gården, hvor den kloge mand boede, traf jeg ham stående i døren, og det sagde alle, som kom til ham om råd, at der traf de ham altid. Han sagde så til mig,

ligesom han også plejede at sige til andre, at nu skulle jeg følge med ind og vente, han kom så snart.

Han bød mig til sæde og spurgte, hvad jeg skulle. Det fortalte jeg og sagde, at jeg havde taget mælk med af alle kærerne i en flaske, for det havde jeg hørt, at man skulle. Så trak jeg flasken op af lommen, men da var det gået så underligt, at der i steden for mælk og fløde i flasken havde samlet sig smør, og det var jeg jo da meget forundret over. Han lo og sagde, at der kunne jeg se: når jeg kom til Ærø, så kunne det nok blive til smør.

Nu spurgte han mig ud om meget, som jeg ikke kan huske, og han sagde så tilsidst, at han ikke kunne sige noget om det, før han fik hår af alle kærerne. Jeg skulle rejse tilbage, tage hår af ryggen på kærerne og så komme igen. Det gjorde jeg da også, og et par dage efter var jeg der på ny. Han tog så alle hårene, bredte dem ud for lyset og så meget nøje på dem. Derpå gik han ind i sit kammer, for der gik han altid ind, før han afsagde noget råd, og da han kom ud igen, sagde han: Ja, det er galt fat med kærerne. Der er kastet noget i vandet for dem af onde mennesker, og derfor kan I ikke kærne smør. Bliver der ikke noget gjort ved dem for det, så vil I miste dem allesammen. Han gav mig så i en flaske noget, som havde en forfærdelig stærk lugt. Det skulle vi give enhver ko lidt af tre torsdage i træk. Derefter sagde han: når du nu kommer hjem, så står de og kærner, men de får ikke smør. I skal så tage mælken af kærnen og give svinene. Endelig så er her noget pulver, som I skal ryge sien med. Den fjerde dag efter den tredje torsdag skal I kærne igen, og så skal I nok få smør, men så må I de første fire uger derefter ikke låne eller give det mindste stykke ud af huset, thi der er en, der er blevet fornærmet på Eder, og det er ham, der har gjort Jer den skade, men jeg skal gøre det sådan, at han skal, hvordan det end går, have noget der fra huset. I må heller ingen give lov til selv at tage noget, for så hjælper mit råd ikke, men tager han det selv, og det gør han, for noget skal han have, ja, så gør det heller ikke noget«.

Langelænderen spurgte så, om han ville fortælle ham, hvem der var den skyldige. Det ville han ikke: »For vi er jo alle mennesker og skal engang gå herfra, men vi har også alle ondt

ved at tilgive, om én har gjort os noget ondt. Når du engang ligger på dit dødsleje, vil det så ikke være bedre, om du ikke ved noget? – Nej sådanne ting siger jeg aldrig til noget menneske!«

Da langelænderen kom hjem, gennemførte han hele det ritual, som kloge Niels havde beskrevet – og de »fik smør, så meget, at min mor troede, at vi havde fået smør for hele byen«.

Nogle dage før dette smørmirakel, altså lige før de fire uger, som den kloge mand havde foreskrevet, var udløbne, »kom den gamle kludekræmmer Albrekt ind ad døren og bad så mindeligt om lidt at drikke. Vi sagde ikke et ord, men han gik så alligevel hen til bordet, tog selv kruset og drak, hvorpå han gik igen uden at sige farvel. Min mor troede så altid siden, at det var Albrekt, der var gerningsmanden, for der var mange, der sagde, at han kunne hekse og gøre ondt«.

Iøvrigt havde de også på Langeland en klog mand i 1830'erne, »men han var ikke nær så dygtig« som kloge Niels på Ærø. Derfor tog man gerne den lange vej, for Niels' råd slog aldrig fejl.

Husråd og anden overtro

Mand og mand imellem kendte man mange husråd, ikke mindst sådanne som kunne hindre onde mennesker, hekse eller skademænd i at forgribe sig på dyr og mennesker. Hos en gårdmand K. Snedker i Klavsebølle på Langeland »satte de en kniv i karmen over stalddøren, når køerne første gang skulle på græs. Og når køerne første gang skulle malkes, efter at de havde fået kalv, satte de stål eller jern i spanden. Dem, der malke, måtte ikke tale, så længe malkningen gik for sig«. Videre fortælles det fra samme gård, at »dersom de havde glemt børnetøj ude, til efter at solen var gået ned, blev det snøret sammen i en ring, og gennem den stak man tre gange en glød. Den, der gjorde det, måtte være tavs så længe. De troede, at de ved sådanne handlinger værnede børnene mod hekseri«.

Først når disse husråd slog fejl, opsøgte man Niels Ebbesen.

På samme tid, som den kloge gårdmand holdt konsultation, og den kloge kludekræmmer drog rundt på de sydfynske øer og på

Langeland, boede der en meget arkæologisk og kulturhistorisk interesseret læge på Ærø. Det var Jens Rasmussen Hübertz. Han gik rundt på øen og spurgte folk ud om, hvad de troede på i det daglige, ikke kristentroen, men overtroen. Trods en vis mistro mod sådan at blive interviewet om slige sager fik han dog en del at vide, men ingen fortalte ham om Albrekt Pøel og Niels Ebbesen – sidstnævnte må i øvrigt have været en konkurrent til Hübertz. Derimod fortalte folk ham bl.a., at: Når man skændes om en bistade i sværmetiden, da forlader straks sværmen de stridende og giver sig i en andens vold. – Når man afslår en bedende kærnemælk, da skal man ikke vente godt smørheld. – Når en frugtsommelig kvinde kommer ind, hvor man får mad, da må man give hende med deraf, ellers får man uheld.

Højfolk

Disse og lignende forestillinger er naturligvis ikke specielle for Ærøboerne, ligeså lidt som de er det for de øvrige beboere på de sydfynske øer. De er almindeligt udbredte ialfald over hele Nordeuropa. Det samme gælder de beretninger og sagn, som Hübertz fik fortalt om de underjordiske, de overnaturlige væsner, som bor i højene.

Han gennemgår hver eneste høj på Ærø og nedskriver de sagn, der fortælles om dem, og han gør da den i virkeligheden meget interessante iagttagelse, at »alle sagn om underjordiske knytter sig til de gravhøje fra hedenold, der findes på øen, eller til steder, hvor henrettelser, måske også hvor mord har fundet sted. Altså falder de gamles tro på svartalfer og de nyeres sagn om underjordiske sammen med troen på spøgelses« – og Hübertz tilføjer forsigtigt – »i det mindste på Ærø«.

Det var almindeligt, at man troede, de underjordiske var meget rige, og denne forestilling kan måske føres tilbage til den kendsgerning, at man engang højsatte mennesker, og at man gav dem visse af deres kostbarheder med i højene. Givet er det i al fald, at folk til alle tider – men før fredningsloven – har gravet i højene for at få fat i, hvad de mente var de underjordiskes rigdomme. Sagnene om sådanne skattegravninger er man-

ge, men det er fælles for dem alle, at folk aldrig får fat i skatten. De ser den nok, men de får den aldrig med sig. Mand og mand imellem sagde man, at når det ikke lykkedes for skattegraverne, var det, fordi de ikke holdt sig til ritualen, nemlig at man skulle være fuldstændig tavs, mens man gravede, og mens man førte skatten væk.

På Drejø er der ude i skoven en lille høj, hvori der boede bjergfolk. De havde gemt deres skat under en stor sten, som man i forrige århundrede kaldte Per Klavsens støvle. En 70-årig kone på Drejø fortalte i 1869, at »der havde tit brændt lys for den, og alle Drejømænd besluttede da engang at gøre et forsøg på at få fat i skatten. De fik da også lykkelig stenen til side og så da en stor kiste, hvori skatten var, men i det samme siger en af mændene: Der kommer den lede Fanden! Da væltede stenen tilbage i hullet igen og har ligget dér siden, thi alt skulle være gået stiltiende af«.

Det var de Drejømænds egen skyld, at de ikke fik skatten. På den måde levede overtroen videre.

Sproget på øerne

Af ERIK KROMAN

Øerne syd for Fyn udgør et særlig interessant sprogområde.

De danske dialektgrænser går fortrinsvis i nord-sydlig retning, idet de navnlig er bestemt af Sundet og bælteerne, hvorfor man kan tale om jysk, fynsk, sjællandsk og skånsk dialekt. Men også det vigtige skel mellem østjysk og vestjysk går i samme retning, ligesom der er skel mellem vestfynsk og østfynsk og mellem vest- og østsjællandsk. Som dialektkortene viser, er der dog mange afvigelser fra disse hovedlinjer, Nogle steder har ældre lydforhold holdt sig, og i visse tilfælde går skillelinjen på tværs af hovedlinjen og viser, at visse dialektejendommeligheder har udbredelse i modsat retning af hovedskellene.

Af sprogskel, som går i øst-vestlig retning, er det vigtigste uden sammenligning det, der afskærer det sydøstlige Sønderjylland, Sydfyn og Sydsjælland med de dertil liggende øer fra det øvrige Danmark. Disse områder har så mange fællestræk, at man kan tale om et særligt Østersødialektområde. Også her gør de nord-sydlig skel sig dog nok så stærkt gældende som de øst-vestlige. Således er sønderjysk, trods de berøringspunkter, dialekten har med sydøernes dialekter, dog udpræget jysk, ligesom de sydfynske øer sprogligt slutter sig til Fyn o.s.v. De øst-vestlige fællestræk har dog i høj grad interesse, ikke mindst fordi de øjensynlig er af betydelig ælde.

En særlig fremtrædende ejendommelighed ved dialekterne inden for det nævnte område er, at stødet, der er et så karakteristisk træk for Jylland og Øerne, her mangler.

Toneforholdene er dog på ingen måde ens inden for det stødløse område. Mens hovedparten har en ensartet, nærmest dalende, tone i ordene, er der i to områder to accenter, således at tonen i nogle ord er dalende i slutningen af ordet, mens den i andre er stigende. Det ene af disse dobbeltaccentområder omfatter Als og Sundeved m. m. på Østkysten af Sønderjylland og

Kongens Gade i Marstal. Tegnet af Tom-Petersen 1916.
Det kgl. Bibliotek.

ved vestkysten øen Rømø. Det antyder, at accentområdet engang har strakt sig tværs over halvøen. Mod syd rækker området så langt, som det danske sprog når. Det er her efterhånden blevet fortrængt af tysk.

Det andet accentområde, som her har hovedinteressen, omfatter øerne syd for Fyn med undtagelse af de to nabøer Avernakø og Bjørnø – hvoraf den sidste ligger i meget kort afstand fra Fyn – samt den nordlige del af Langeland. Grænsen går mellem Tullebølle og Simmerbølle sogne, et større skovområde har måske engang dannet grænsen.

Der er en betydelig forskel mellem de to accentområder, både hvad angår accentens karakter og fordelingen af accenten på ordforrådet.

Accentfordelingen i accentområdet på de sydfynske øer følger udviklede regler, som ikke svarer til de nuværende lydforhold, men derimod har nøje forbindelse med lydforholdene i oldnordisk, hvad der viser, at accentsystemet må gå tilbage til meget gammel tid. En hovedregel er, at ord, som i oldnordisk var enstavelsesord, har dalende tone (acc. 1, betegnet '), ligeledes at lang vokal i oldnordisk i to- og flerstavelsesord giver dalende tone (acc. 1), mens kort vokal giver stigende tone (acc. 2, betegnet'). Endvidere har ord, som i oldnordisk har ld eller nd dalende tone (acc. 1): 'bonde, 'gilde, 'kilde, 'binde, 'holde, 'vinde (f. eks. garn), mens ord, som opr. havde ll eller nn, har stigende tone (acc. 2): 'pande, 'ælte, 'bande, 'falde, 'spinde, winde (i spil). Forskellen mellem de to grupper udviskedes allerede i middelalderen, og de skrives nu ens, som regel henholdsvis med ld og nd. Fordelingen af de to accenter følger nogenlunde de samme regler overalt i accentområdet. I enkeltheder er der dog adskillige forskelligheder. Det gælder især låneord, som i tidens løb er optaget, navnlig fra tysk, efter at accentsystemet var fæstnet. Særlig for Ærø er, at personnavne, der har accent 2: 'Søren, 'Jørgen, 'Kirsten o.s.v., i tiltale skifter til acc. 1. På dette punkt går Ærø sammen med Als. Hvor der i øvrigt er forskelligheder inden for accentområdet, synes småøerne i det hele at gå sammen med Langeland. Dette kunne tyde på, at småøerne oprindeligt har fået sin befolkning fra Langeland og ikke fra Ærø.

Det er i det hele taget et problem, hvorledes et så særpræget accentsystem har kunnet opstå og sprede sig over et område som de sydfynske øer.

Det er forståeligt, at enkelte ord kan spredes fra sted til sted ved handelsforbindelser og på anden måde. Ligeledes at en ændring af udtaleformer kan spredes fra et sted til et andet. Derimod synes det ganske usandsynligt, at et accentsystem, der har en så gennemgribende betydning for sproget, kan forplante sig fra en ø til en anden ved spredte forbindelser. Det synes nødvendigvis at måtte være kommet sammen med befolkningen eller en væsentlig del af befolkningen.

Det er næppe tilfældigt, at både det sønderjyske og det ærøsk-langelandske accentområde såvel som hele det sydlige stødløse område ligger ud mod Østersøen, der i oldtiden har været den store færdselsvej. En række forskere har da også fremsat formodninger om, at de særlige sproglige forhold i Syddanmark kunde skyldes svensk påvirkning eller ligefrem indvandring i oldtiden. Foruden accentforholdene kan man også nævne palataliseringen af k (til en åben fortungelyd) og g (til j) foran fortungevokal, som findes i næsten det samme område – i Sønderjylland dog kun i den allersydligste trekant – som også har parallel i Sverige. At der virkelig har været svenskere i Syddanmark fremgår af runesten på Lolland og i Sydslesvig og historiske beretninger om et svensk rige i Hedebyegnen.

At palataliseringen er gammel på Ærø fremgår af, at den findes i et ord som gær, der nu ærøsk dialekt hedder ja r. Når g er blevet til j, må det være en udvikling, der ligger forud for overgangen af æ til a foran r. Denne overgang kan konstateres fra slutningen af middelalderen, da Ærøs navn fra Ærræ eller Erre i dokumenterne bliver til Arre, jfr. Anders Arrebo.

I øvrigt går Langeland såvel som Ærø, Tåsinge og de mindre øer på mange punkter sammen med Fyn. Det gælder navnlig bortfald af det åbne eller bløde d og behandlingen af nd og ng, der delvis erstattes af nasalering. Dog indtager Ærø dels på grund af sin mere isolerede beliggenhed, dels på grund af sin århundredlange forbindelse med hertugdømmerne i mange henseender en særstilling. Særlig for Ærø er bl. a. den nævnte overgang fra æ til a foran r: hjærte ['ja rdə], jern ['ja rn], Vorherre [vo'ha rə], overgangen af u til ø foran g: dug [dø], uge ['ø ə] og afrunding af fortungevokaler foran v: løve ['læ uə], døv [dæu]. Det sidste gælder dog ikke for Ærøskøbing. Ejendommelig for Ærø er det også, at visse substantiver efter præposition bruges uden artikel: i by (jeg skal i by), i mark (han er ude i mark), strand og flere. På enkelte punkter slutter ærøsk sig til sønderjysk, således i overgangen af d til r i visse forbindelser, især foran k: fadklud (dvs. karklud) ['farkleu],

eddike [ʔærgə], tredive [ʔtrærvə]. En del tyske låneord er gennem forbindelsen med hertugdømmerne kommet til Ærø, således et nap, tysk Napf, kop eller lille skål, gevøs, tysk Gewurz, krydderi, o. fl. Det opvejes ved, at nordiske ord, som i rigssproget er erstattet af tyske ord, er bevaret i ærøsk som herde [ʔha·rə], skulder, trege [ʔtrie·ə] drille. Ærø og småøerne har ligesom Sønderjylland to køn, mens Langeland ligesom Fyn har 3 køn. Langelandsk går i det hele oftere sammen med sydfynsk, således i overgangen af ang til aw.

Mens dialekten på Langeland er ret ensartet – accentgrænsen optræder således ikke i andre henseender som dialektskel – frembyder dialektforholdene på Ærø et yderst broget billede med forskelligheder fra sogn til sogn. Et ord som *ikke*, der på Langeland, Taasinge og Thurø – ligesom på Fyn og en stor del af Sjælland – hedder ʔidə og på småøerne ʔenə, hedder i Marstal sogn ʔedə, i Rise sogn ʔendə, i Bregninge ʔøndə og i Søby ʔødə. En særstilling indtager i flere henseender byerne Ærøskøbing og Marstal, navnlig den sidste. Karakteristisk er her navnlig, at man har tabt nasaleringen, som er så fremtrædende på den øvrige ø, og at diftongerne au og ou er smeltet sammen; således hedder *hoved* og *hav* det samme [hau]. Marstal sogn indtager i det hele en særstilling og har i visse henseender berøring med langelandsk. Således udtales de lange vokaler i og y som på Langeland henholdsvis ei, øi, men på den øvrige ø øi, ui. Også Vestærø indtager på nogle punkter en særstilling, således udtales r i forbindelsen rn som et lidt tilbagetrukket d, hvorfor ord som Karen, Maren, Jørgen, god morgen bliver til ʔkadn, ʔmadn, ʔjydn, go ʔmådn. Voldstedet ved Søbygård *Borren* – borgen – udtales ʔbådənəd med dobbelt bestemthedsendelse. Hjørnet af den gamle herregårdsmark i Søby sogn, der benævnes *Herrens Hjørne*, hedder i den lokale udtale ʔhadns ʔhydn. Det sidste eksempel viser, at udviklingen af r til d må være yngre end overgangen af e til a foran r.

Litteratur og kunst

Af IB BOYE

Hvis man ser bort fra det parisiske latinerkvarter, findes der næppe nogen lokalitet med så mange udøvende kunstnere som netop Sydfyn og Øerne. Er det spørgsmålet om inspiration i den smilende natur, hvor skovklædte kyster, blomstrende haver og øhavets særegne skønhed giver et afvekslende billede? Eller er det befolkningens lyse sind og lette gang på jord, der giver klima for at arbejde med kunst? Nok må det være, at der gennem århundreder har været en nær tilknytning mellem Sydfyn og Øerne og aktive kunstnere – digtere, malere, billedhuggere . . .

Digtere og litterater

Digtende præster er et kendt fænomen i litteraturen, og den lærde biskop Anders Arrebo blev født i Ærøskøbing i 1587 og mindes i sin hjemby med en smuk buste. Han skrev salmer og digte og vægtervers, men han huskes for sin originale og farverige gendigtning af Davids salmer – et eksempel i Ærøskøbings ældste hus Kiøbing-hus, hvor der på to halvdøre findes verset:

Huer den sin Næring have vil
met Gud oc Æren, see sig til,
naar hand til Arbed gaar afsted
han beder Herren følge med . . .

Holbergtidens ypperligste poet Ambrosius Stub færdedes på øerne som digter og huslærer. Han var selv derange, men hans digte sprudler af vid og ånd, og han måtte ind imellem foretage bestillingsarbejde, som for tilfældet ikke er så ilde. Han skrev et skilt til en ny krambod i Ærøskøbing:

Her holdes Vare fal paa gammel ærlig Viis
Med Bonitet i Kram, med Billighed i Priis
Min Ven! Kom ind, bese, beting, betal kun rigtig
Saa er du mig, jeg dig, forresten intet pligtig.

Og han spadserede også ad Thorsengs veje, hvor man i dag har kaldt det over 700-årige egetræ ved Nørreskoven Ambrosiusegen – her nynnede han en forårsdag:

Ak, see hvor pyntet Solen gaaer
med lange Straaler i sit Haar . . .

Han var huslærer og bibliotekar på Valdemar Slot på Tåsinge og en populær lejlighedsdigter. På de sydfynske øer hentede han megen inspiration til sin digtning, som dog først efter hans død for alvor blev udgivet.

Digterpræsten N. F. S. Grundtvigs forbindelse med Langeland er et kendt kapitel i litteraturhistorien, og hans forelskelse i Constance Leth er senere dramatiseret. Kaj Munk kom således mange år senere til det samme sted og slog kvarter op på Snøde Kro, hvor han skrev notater til Egeløkke. Den rejseglade H. C. Andersen besøgte Sydfyn og Øerne. Han boede på gæstgiveriet i Fåborg, der i dag er Rasmussens Hotel, og han skrev i Svendborg i Kun en spillemand om den pittoreske Hulgade, der for få år siden forsvandt med sine gamle, skæve huse. Øhlenschläger kaldte begejstret Langeland Rosengrenen i Havet og skrev sin dejlige digtcyklus Langelands-Reise om alle rejselivets genvordigheder og glæder. Det står til troende, at han ved den langeslandske kyst, der »står med brede bøge«, fik inspiration til Der er et yndigt land.

I Fruestræde 15 i Svendborg er nu mindestue for digteren Johannes Jørgensen, der opvoksede her som skippersøn. Johannes Jørgensen, der højt bedaget blev æresborger i sin hjemby, delte sit hjerte mellem den umbriske pilgrimsby Assisi i Italien og den sydfynske hovedstad Svendborg, og hjembyen er ofte genstand for hans poesi, således i Briggen Marie af Svendborg, og i et essay fra Italien skrev han om sit elskede Svendborg:

En italiensk vinterdags milde sol skinner ind over det papir, hvorpå jeg sidder i en gammel kultur- og kunstby, midt mellem Firenze og Rom og blandt alle de blå bjerge ... Men alligevel – alligevel – om jeg blot endnu en julenat kunne lyse mig over loftet i det gamle hjem ved skæret af en stump

På et gadehjørne i Ærøskøbing. Tegnet 1869 af Pietro Krohn.
Det kgl. Bibliotek.

julelys, smeltet fast på en tændstikæske, og gå til ro i gavlkammeret, hvis vinduer er tykt tilgroede af isblomster, så at man må ånde på ruden for at få et lille klart kighul frem, hvorigennem man kan se Svendborg i sne og landet rundt om snehvidt, med sorte skove, under vinternattens måne ...

På Thurø har digtere fundet et fristed. Her levede Valdemar Rørdam, og Tove Michaëlis boede i Syltetøjshuset Torelore, hvor nu digteren Tom Kristensen residerer med gravhund og den elskelige fru Bosse. I Svendborg bor nu Thorkil Bjørnvig. Rudkøbing-færgen er borte, og man ser ikke mere Tom Kristensens hus fra søsiden, når man agter sig til Langeland, og Frank Jægers muntre ord til sin kollega i Sidste færge fra Svendborg er blevet en saga, da der ikke mere går færge forbi Thurø:

Her sejler jeg forbi dig, Tom
lidt fuldere end da jeg kom.
Nu skal jeg hjem, trods vind og vejr
til Langeland, til Tranekær.

Mange navne i litteraturen har skrevet om de sydfynske øer og dens muntre indvånere med det ikke upassende prædikat, at de er »levelystne«. Hans Brix vandrede på Langelands nordspids i sine Lohals-somre, og mange kunstnere søgte til Troense for sommeren – skuespillerne Price altid som gæster i den gamle lægebolig.

I Ærøskøbing bor Tove Kjærboe, der skriver med beåndet pen om alt – også om den gamle købstad, der for himlens og fru Kjærboes skyld ikke må få en bro til at spolere den urørte by fra Holbergs dage. På land kan man nogenlunde registrere det skrivende folk, men søværts er det halsløs gerning at nævne de mange skønånder, som har krydset øhavet for at hente inspiration. Kunstsribenten Ib Paulsen er opvokset på Ærø og besøger nu sin hjemstavn i automobil, mens kollega Rifbjerg gør det i langturefartøj mellem de grønne øer.

Blandt digtere i det sydfynske har den folkelige digter Mads Hansen det største navn. Han skrev sange, som stadig synges ..

Kai Nielsens værk Ymers Brønd på Torvet i Fåborg. Opstillet 1913, skænket af etatsråd Mads Rasmussen. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

For alle de små blomster og Jeg er en simpel bondemand; og hans ven Hans Hansen satte musik til, mens Peder R. Møller skrev amatørskuespil. Den danske amatørteatertradition er skabt i Vester Skerninge, hvor de tre var aktive i det folkelige liv.

Billedhuggere og malere

På Sydfyn og Øerne er store navne i dansk billedhuggerkunst knyttet til Svendborg, Ærø og Fåborg. Kai Nielsen var Svendborgdreng, og hans store og værdifulde samling af gipsafstøbninger findes rundt om i Svendborgs offentlige bygninger, men de er under administration af Turistforeningen for Svendborg og Omegn og burde engang samles for at vise en række eksempler på den store billedhuggers arbejder. Flere af hans bedste skulpturer står i byen Svendborg som bronzefigurer, og en senere billedhugger Ejgil Vedel Schmidt, der er født i Svendborg, er også repræsenteret i hjembyen, nemlig med det særprægede sømandsmonument i granit på lystbådehavnen i Svendborg. På Ærø virker Gunnar Hammerich, og han har skabt en række fremragende buster på øen og udført betydelige arbejder rundt om i landet. Billedhugger Erik Cohrt i Fåborg er en flittig skulptør, som for fonds og offentlige instanser har udført et stort antal opgaver, bl. a. på skoler og institutioner. Det mest markante billedhuggerarbejde er Ymerbrønden på Torvet i Fåborg, skabt af billedhuggeren Kai Nielsen i 1914, men først støbt i bronze 50 år senere. Ymerbrønden er en gave fra den store kunstmæcen etatsråd Mads Rasmussen, som i sin tid betød mere for kunsten og bevarelse af god kunst for eftertiden end nogen anden.

Fåborg Museum er en trestjernet seværdighed, først og fremmest et tempel for den glansfulde epoke i dansk kunst, som »Fynboerne« repræsenterer. Der står i museumsbygningens kuppelsal en magtfuld skulptur af etatsråd Rasmussen, skabt af billedhuggeren Kai Nielsen. Mads Rasmussen indrettede først et museum i sit private hjem og skabte her et forum for de kendte navne i fynsk kunst, men i 1915 var et nyt museum efter tegninger af Carl Petersen, en arkitekt med stor sans for enkelthed og stilmæssig renhed, færdigt. Det er »Fynboerne«, Peter Hansen, Poul S. Christiansen, Fritz Syberg og Johannes Larsen og deres noget yngre billedhuggerkollega Kai Nielsen, som præger museet, men til »Fynboerne« hører dog også andre, og de fire store skabte et miljø, som var til både fornyelse og udtryk for en epoke i dansk kunst. Peter Hansen blev på sine ældre dage

Ærøskøbing Kirke. Tegnet af Tom-Petersen 1917. Det kgl. Bibliotek.

æresborger i hjembyen Fåborg, og han delte sin tid mellem København og »mesterhuset« i Fåborg, hvor han også havde minder om sine Italiensår. Blandt kredsmedlemmer var maleren Karl Schou, gift med Peter Hansens søster, og Hornemaleren Harald Holm, som malede kønne blomster. Lignende malerkolonier kunne man se i Ærøskøbing, hvor Sophus Paulsen, Jacob Jørgensen og tegneren Tom Petersen hentede inspiration i den ærøske natur og Ærøskøbings købstadsliv.

Maleren Niels Hansen boede på Thurø og kom til at præge en generation af malere på Svendborgegnen. Netop i Svendborg er der talrige udøvende malere, flere med anerkendelse også ud over det kunstelskende Fyn – koloristen Simon Olsen, naivisten Erfred Fabricius med de religiøse stemninger, Tipper med thurinske landskaber, Emil Nielsen med portrætkunst, Saaby'erne, Ingvard Petersen, grafikerer Svend P. Jørgensen med de spændende fabeldyr og mange andre, på Tåsinge A. C. Jørgensen-Vindeby med det følsomme landskabsmaleri med ægte sydfynsk stemning, Otto von Müllen med hjerte for cirkusmiljøet, Sigurd V. Lønholdt med de karakterfulde kvindeskikkelser og mange flere. Engang malede »Røde Marius« - Marius Rasmussen – sine naive billeder, der vakte stor opsigt, og i Troense arbejder den ypperlige kunstner Sv. Havsteen-Mikkelsen, som også har skabt fin glasmosaik i sydfynske kirker. Hagedorn-Olsen, som stammer fra Svendborg, er repræsenteret med en del værker i Svendborg, først og fremmest den ansete kunstkender Carl Th. Møllers samling af malerens arbejder fra de yngre år.

En maler af særlig kvalitet var Lasse Hansen, Ollerup, der døde som 26-årig, men efterlod en stor produktion, der berømmes højt. Han nåede kun at male i fire år, men skabte et livsværk.

Ruth Weber i Ballen mellem Svendborg og Fåborg er et stort navn i fynsk kunst, og i Fåborg kendes Sarus Nielsen, Hjalmar Lystager og mange andre. Langeland har også sin koloni, hvor Rene baron von Barnekow er den mest farverige af alle, og han deler sin tid mellem maleri og skribentvirksomhed.

Fåborg Museum repræsenterer en epoke omkring »Fynboerne«, men selv om den senere generation ikke har kunnet leve

op til dette ry og ikke har givet en samlet fornyelse, er der dog så betydelige arbejder i den nyere fynske kunst, at man har fundet det betimeligt at arbejde for oprettelse af et museum i Svendborg, hvor linien fra Fåborg-museet skulle føres videre. Den gamle amtsforvalterbolig i Vestergade i Svendborg er blevet erhvervet, og til de kommende samlinger er der af kunstinteresserede og af udøvende kunstnere skænket en del repræsentative værker, som vil kunne vise kunsten på Sydfyn og øerne. Svendborg Amts Kunstforening står bag dette initiativ, som også har mødt forståelse og bevågenhed hos offentlige instanser.

De mange udøvende kunstmalere i Svendborg samles i kredse af forskellig opfattelse og er med til at påvirke kulturlivet i den sydfynske hovedstad. Svendborg Amts Kunstforening har gennem mere end 25 år været aktiv for at støtte det sydfynske kunstliv og arrangere efterårsudstillinger med tradition for debut'er af nye navne. Foreningens betydning for kulturlivet og kunsten er erkendt, men dens historie er – som man venter med så mange forskellige temperamenter – en serie vulkanudbrud, hvor ikke mindst kunstnere og kunsthåndværkere har været aktive i kampen for nye ideer. Men det er – som den gamle digter siger – en anden historie . . .

Med smukke og motorfærge

Af TORBEN TOPSØE-JENSEN

Engang i sommeren 1813 stod Christian Molbech på bakkerne ved Svendborg og så ud over Tåsinge og Thurø og sundene, som slyngede sig skinnende og blå mellem dem, og med forelsket pen skrev han i sin dagbog: »Ingen kan være her og se denne egn, som ikke med længsel ville ønske sig at kunne fare omkring imellem alle disse dejlige kyster og besøge de venlige øer og skønne strande, der fra alle sider tilsmile øjet med indbydende nærhed«. Men ikke altid var sejladsen så blid og nem, som et besøg ved sommertid kunne lade formode. Når stormen fo'r hen over havet og piskede bølgerne op, lurede stranding og undergang for den, der vovede sig ud i de små sejl- eller rofærger. Mange er de beretninger, der fortæller om forlis i farvandede mellem øerne, der hist og her åbner sig og lader bølgerne rase ind over de lave kyster med hele den opsparede kraft fra de oprørte have.

De gamle færger

Færger har altid spillet en stor rolle i det sydfynske øhav. Ældst som færgested er måske Svendborg, der så at sige var indfaldsporten til hele øområdet, og som allerede i middelalderen havde færge til Vindeby. Ærø, der administrativt hørte sammen med Als, havde vigtige forbindelser hertil fra Søby gennem færgeløbene til Mommark og Fynshav. Mod øst havde Ærø færgeforbindelse fra Marstal til Ristinge på Langeland, en rute, der var vanskelig at besejle på grund af den ringe dybde i farvandet ud for Ristinge, hvorfor større både måtte søge helt op under Strynø Kalv.

Op igennem tiderne kom nye færgeruter til, mens gamle forsvandt. I 1774 blev der indrettet en lille færge over den lavvandede bugt, der indtil midten af forrige århundrede skar sig ind i Ærø øst for Rise og næsten delte øen i to dele. Nu blev fodgængere mellem Marstal og Ærøskøbing fri for at vandre den lange

Udsnit af maleri i Marstal Museum af E. Rasmussen Eilersen.
Kirkefolk på vej til Drejø.

vej over »Drejet« i syd. I lang tid drev man en privilegeret færge, der fra Ærø stod i forbindelse med alle vigtige punkter mellem Fåborg og Rudkøbing. Den blev opgivet, men, som en forfatter skrev i 1836, en færge synes også mindre nødvendig her, hvor en rejsende »aldrig kan blive forlegen for en båd«.

I 1874, da tilsynet med alle private færger blev overført fra Indenrigsministeriet til amterne, var der i Svendborg Amt fire privilegerede færgesteder – i Svendborg, Vindeby, Vemmenæs og Søby – og mellem de mindre besøgte steder på øerne sejlede en række småfærger.

Selv om de små færger havde stor betydning for forbindelsen til og fra øerne og for samkvemmet øerne imellem, kunne de

dog langt fra klare hele sejladser i øhavet. Øerne kunne ikke undvære hinanden, og ustandselig havde øboerne ærinder til nabøerne. Mange af småøernes husmænd var også handelsmænd og tog rundt fra ø til ø og opkøbte landbrugsprodukter som korn og smør og også kreaturer, får og lam, og alt dette solgte de igen i Fåborg og Svendborg eller til Marstalskipperne. Dertil kom det livlige samkvem fra ø til ø under årets og livets store højtider. Til Drejø, som havde kirke, kom man fra de omliggende småøer til de kirkelige højtider. Når man skulle til barnedåb, benyttede man store joller eller smakker, som kunne rumme henved en snes personer. Det var naturligvis ikke muligt at sende børnene af sted til en blot nogenlunde regelmæssig skolegang, men man ordnede sig på den måde, at man lod skolelæreren tage på turné fra ø til ø med et par ugers ophold hvert sted, hvorefter han begyndte forfra. Og børn, der »gik til præst«, måtte tage ophold på Drejø, så længe konfirmationsforberedelsen varede.

Hvad enten turene rundt i øhavet blev foretaget i færgebåd eller i en af de små øbobåde, kunne de være drøje og farefulde. Præsten fra Drejø havde en dag i februar 1747 været i Fåborg, og da han om aftenen begav sig af sted hjemad i åben båd sammen med sin hustru og fire andre, blev han mødt af et pludseligt og voldsomt uvejr. Da båden var mellem Avernakø og Skarø, gik det galt: båden kuldsejlede, og alle de ombordværende druknede. Dette var ikke et enestående tilfælde, gennem hele forrige århundrede forekom ulykker af denne art.

Pastor Dyssel har i sin rejseberetning fortalt om overfarten fra Mommark til Ærø en dag i året 1763. I fire dage havde han ventet i Mommark færgegård på at komme af sted, men vejret var for stormende til overfart. Ventetiden på færgegården morede ham ikke, og han lagde mærke til, at mange rejsende før ham ved skriftlige tilkendegivelser på bjælker, døre og vinduer havde givet luft for deres irritation over opholdet og den slette beværtning. Den femte dag »vovede vi os, i Herrens navn, ud, endskønt det kulede hårdt«, og fartøjet kun var en »mådelig båd«. Det blev da også en hård tur. I fire timer med byger og overhalinger krydsede man op mod Ærø, men »de træskoede og

slet befarne matroser« – den ene var skrædder, den anden skomager – formåede ikke at sætte passagererne i land »på rette sted, som er i Søby, men en halv mil derfra ved den alleryderste spids af landet, Siollernes«. Her satte de rejsende sig på strandbredden, indtil de fik hentet befording fra nærmeste by, men Dyssel måtte i dagbogen give udtryk for sin ærgrelse og skrev, at det dog af øvrigheden burde efterses, at der ved sådanne almindelige færgeløb altid er befarne folk, »thi når overfarten, som billigt er, fastsættes til visse almindelige steder, så burde og disse som almindelige anstalter, holdes over opsig. For en pålagt betaling må man yde al mulig tryghed«.

Det kunne jo også ske, at det blev vindstille, hvilket heller ikke var morsomt. Pastor L.M.Wedel kom ud for det engang omkring år 1800 netop på samme overfart. I båden var der tre bådsmænd, som bestandig måtte ro, og af og til fik også passagererne stukket en åre i hånden. Kun én af dem, en holstensk bonde, forstod sig noget på at ro, men ingen af de andre passagerer »kunde hjælpe de svedige baadsmænd noget af betydning, da vi med vor bedste vilje ikke vidste at regere og ret behandle de store årer«. Så var der anderledes luft i Oehlen-schlägers overfart, da han på sin Langelandsrejse krydsede op mod Rudkøbing og følte sig omtrent som Odysseus:

Aldrig krysted mig søen så fast i sin svulmende favn, som Hist, da på kæmpende båd hen vi mod Rudkøbing foer. Vinden var stik os imod, ned styrted den skyllende plaskregn; Evig vi krydse var nødt, staden et bøsseskud nær.

Når isen lukkede farvandet

Når isen i den strenge vintertid bandt farvandet, kunne situationen på de små øer hurtigt blive alvorlig. Man havde jo nok sparet lidt forråd sammen af det nødtørftigste, men det strakte ikke langt, og det kunne snart blive nødvendigt at sætte over isen til en af de større nabøer. Ikke for ingenting sagde man, at »når isen kan bære en krage, kan den også bære en Strynbo«. Kom der islæg, måtte man have istransporter i gang. Man brugte en tung pram, som man roede op imod isen og brød den,

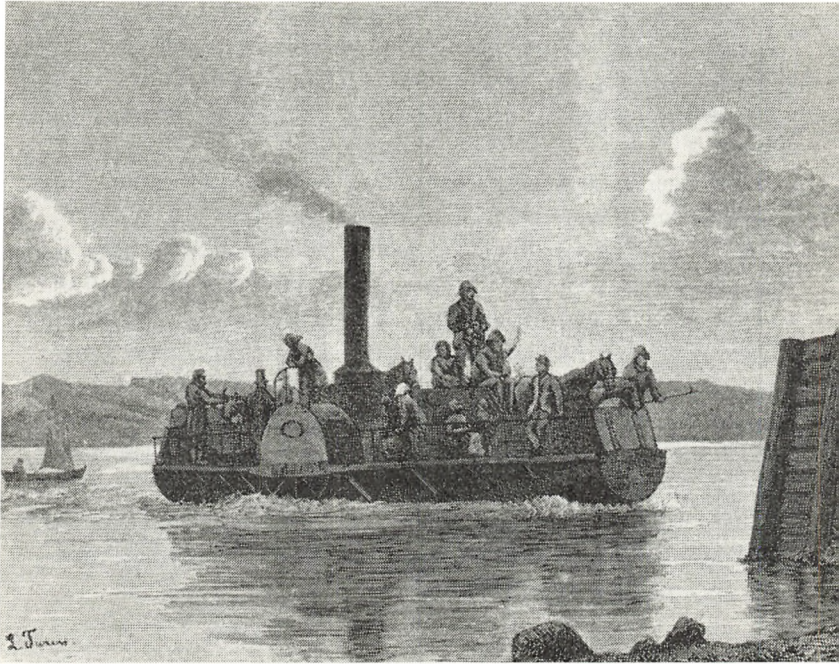
men når det ikke længer kunne lade sig gøre, trak man den op på isen og skubbede den frem. Var der både, der ikke var nået hjem, inden mørket faldt på, lod man oldemandens tromme røre, så lyden kunne vejlede bådfolkene. Når isen var sikker, kørte man på den direkte til Fyn, en fremgangsmåde, der også blev anvendt i de strenge isvintre under sidste krig, hvor tunge lastbiler kørte frem og tilbage helt fra Svendborg til Ærøskøbing.

De første dampfærger var ikke altid i stand til at bane sig vej gennem isen. Men man fandt på råd. På den gamle »Ærø«, dampskibsselskabet Ærøs første skib, klarede man sagen ved i forstavnens at rigge en svær bom, hvortil en særlig bygget pram, der fik navnet »Moses«, kunne hejses op. Den var forsynet med jernbeslag under bunden, og så puttede man svære sten i den, og ved skiftevis at hejse »Moses« op og lade den dumpe ned brød man isen foran skibet. De moderne færger kan i de fleste tilfælde selv bryde en rende, men har sværere ved at komme ind til småøerne. Men det generer ikke øboerne. Under en isvinter for en snes år siden kunne man, når færgen til Svendborg ventedes, se en 10–15 hestevogne fra Drejød og Skarød holde ved isranden og ved siden af vognene opstablinger af smørdritler, kasser med levende grise og meget andet, som skulle til Svendborg. Det så ud, som om man holdt marked her.

Med dampskibe og motorfærger

En ny tid for øerne begyndte, da dampkraften blev taget i anvendelse af skibstrafikken i øhavet. Nogle dampskibsrunder fra Svendborg til København, Flensborg og Kiel kom allerede omkring 1840, men først i 1866 kom der dampskibsforbindelse til byer i selve øhavet. Det var Rudkøbing og Marstal, der fra nu af fik besøg af postdampskibet fra Svendborg.

I 1870'erne kom der for alvor gang i udviklingen. Diligencen fra Odense til Svendborg blev i 1876 afløst af en jernbane, og flere sådanne fulgte efter. Dampskibstrafikken blev intensivret. I 1873 indsatte Vindebyfærgen den lille dampbåd Fritz Juel – den første danskbyggede dampfærge – på færgeruten mellem Svendborg og Tåsinge. Skibet kunne på én gang overføre

Den nye dampfærge over Svendborgsund. Efter Illustreret Tidende 1872/73. Rigsarkivet fot.

fire med to heste forspændte vogne, og det var indrettet således, at vognene kunne køre direkte om bord.

I 1874 begyndte Dampskibsselskabet Ærø – som det første -- at drive rutesejlads i selve øhavet med dampskibet Ærø, der sejlede mellem Svendborg og Ærøskøbing. Året efter kom Det sydfyenske Dampskibsselskab i gang med ruter blandt andet til Nakskov og til Lübeck, og senere åbnede det ruter fra Svendborg til Rudkøbing, fra Marstal og Rudkøbing til Vemmenæs og flere andre steder. Kort før år 1900 udvidede man sejladserne med ruten Korsør–Lohals–Rudkøbing. I 1926 indsatte man en jernbanefærge imellem Svendborg og Rudkøbing, således at Langeland, der i 1911 havde fået jernbaner fra Rudkøbing til Bagenkop og Spodsbjerg, nu blev tilsluttet jernbanenettet uden for Langeland.

De to gamle dampskibsselskaber i øhavet var i 1904 blevet suppleret med et nyt selskab, der påbegyndte sejlads mellem Fåborg og Søby. Det fortsatte indtil 1928, da det blev afløst af et nyt selskab, Øernes Dampskibsselskab, som stadig besejler ruten.

De tider er forlængst forbi, da de sydfynske øer kunne betragtes som et område af Danmark, det var svært at komme til. Den kun få år gamle vej- og broforbindelse fra Svendborg til Rudkøbing har med sine nye veje og kæmpemæssige broer ikke alene gjort Langeland landfast med Fyn, men også forkortet rejsetiden mellem de to byer fra hened to timer til ca. et kvarter. Og ude i øhavet sejler stadig de gamle dampskibsselskabers både, og en række nye færgelinier har åbnet forbindelser til Kiel, Flensborg og Gelting. Hvor de store færger ikke kommer, sørger en række mindre motorfærger for at bringe de rejsende videre rundt til de mange små øer. Der er i dag ikke én af de beboede øer, som ikke et par gange om dagen har forbindelse til og fra enten Fåborg eller Svendborg.

Fåborg

Af AAGE FASMER BLOMBERG

Absalons og Valdemar den Stores sejr over venderne i sidste halvdel af 1100-årene førte til grundlæggelse af en række købstæder i den sydlige del af riget; de lå ud til kysten og kaldtes strandkøbinger. En sådan strandkøbing er Fåborg, opstået på kongelig grund og nævnt første gang i et dokument fra 1229, et morgengavebrev, udstedt af Valdemar Sejrs til svigerdatteren Eleonora af Portugal. To år efter døde den unge dronning, og Fåborg faldt tilbage til kronen og nævnes derfor i Kong Valdemars Jordebog. Hvornår byen fik købstadsprivilegier, vides ikke med sikkerhed, men det er rimeligt at antage, at det er sket i begyndelsen af 1200-årene. Det ældste kendte privilegium er udstedt i 1251 af kong Abel. Både politisk og økonomisk knyttedes Fåborg til Sønderjylland, og lige til 1864 foregik der en stadig indvandring fra hertugdømmerne til Fåborg. I 1200-årene var byen ofte stridens genstand i kampene mellem de sønderjyske hertuger og de danske konger; dens privilegier er derfor i dette tidsrum bekræftet både af hertugerne og kongerne, indtil byen i slutningen af århundredet blev ved kronen.

I middelalderen lå Fåborg i bunden af en bugt på en landtunge, der mod sydvest afgrænsedes af bugten; mod nord og øst var byen også omgivet af vand. Her lå det nu udtørrede »Sund«, der havde udløb til bugten; følgelig var byen på tre sider omgivet af vand. Ved Sundets udløb i bugten lå byens ældste skibbro. Som flere andre købstæder på Fyn er Fåborg vokset op omkring en kongelig borg, *Foburgh*; navnet er i vore dage tydet som ræveborg. Det var almindeligt i middelalderen, at borge fik navn efter et dyr. Borgen blev anlagt til beskyttelse af det oprindelige fiskerleje og af havnen, og desuden var byen omgivet af vold og grav, undtagen på sydsiden, hvor den stejle klint imod havet ydede tilstrækkelig beskyttelse. Denne middelalderlige befæstning blev ødelagt under Grevens Fejde, men endnu op i 1700-årene var rester af den nordre vold og grav bevaret.

Byens hovednæringsveje var handel og skibsfart, men i det store og hele var 1600- og 1700-årene en dårlig tid for byen, og det var først i 1800-årene, at Fåborg oplevede sin gyldne tid; da var der liv i de store købmandsgårde. Købmændene udførte på deres egne skibe korn og fedevarer til Norge, England og hertugdømmerne, ja, skibe fra Fåborg for på Middelhavet og til Vestindien. 1672 havde Fåborg 841 indbyggere, 1801 var det steget til 1061, i 1834 til 2111 og 1880 til 3476. Hertugdømmernes afståelse i 1864 blev efterhånden til stor skade for byen; 1863 kulminerede byens kornudførsel, men endnu 1870 var skibsflåden den næststørste på Fyn, og det gælder ikke blot skibstal, men også tonnage. I vor tid har bebyggelsen sprængt det gamle byområde; både vest og øst for byen er der opstået nye kvartaler.

Fåborgs mærkeligste fortidsminde er *Vesterport*, der formentlig stammer fra 1400-årene; den har i årenes løb været genstand for hård behandling, men blev 1917 nænsomt restaureret. Over portåbningen sidder en indskriftsten, der fortæller, at tagværket brændte i 1728 og istandsattes 1770. Gennem Vesterport kommer man til Vestergade, der går over i Grønnegade, nævnt allerede i 1470; men byens ældste bebyggelse må søges på strækningen mellem den nuværende Holkegade og Jomfrulågen; Torvegade hed denne strækning allerede i 1500-årene, og gennem den nuværende Mellemgade står den i forbindelse med Vestergade. Torvegade fortsatte i Østergade, der førte ned til Skibbroen.

På strækningen Holkegade – Jomfrulågen ligger *byens torv*; det er byens højeste punkt, 7 m over havet. Her ligger Rådhuset, et senklassicistisk bygningsværk, opført 1839-40. På torvet står Kai Niensens *Ymerbrønd*; sydøst for torvet lå byens kirke indviet til de søfarendes helgen Skt. Nikolaj. Den senromanske kirke blev nedrevet efter reformationens indførelse, men tårnet fra 1400-årene blev bevaret. Fåborgs berømte *Klokketårn* er byens vartegn og kan ses alle vegne fra. Det er omgivet af pynkelige bindingsværkshuse fra slutningen af 1700-årene. I stedet for den gamle kirke fik borgerne overladt *Helligåndskirken*, der hørte til Helligåndsklosteret oprettet i 1477 af fromme fynske

Gården ved Fåborg Museum, Erik Betting fot. Danmarks Turistråd.

adelsmænd. De sidste rester af selve klosteret forsvandt i 1629. Helligåndskirkens sengotiske skab og granitdøbefont stammer muligvis fra den gamle bykirke, og af inventaret fra klosterkirken er endnu bevaret de senmiddelalderlige korstole. Den røde hane galede tit i Fåborg, 1672, 1715 og 1728 hærgedes byen af store ildebrande; de tæt sammenbyggede bindingsværksgårde og -huse med deres stråtage og deres store forråd af korn, hø og

halm var et let bytte for ilden. Efter den sidste storbrand var der kun 3 huse i byen, som ikke siden 1672 havde været beskadiget af ild. Byens gamle huse hidrører derfor fra 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene. Det er ikke den store arkitektur, men bindingsværkshuse med malede mure, gule og røde sten. De fleste af de nye huse, der rejstes efter den sidste brand, er i ét stokværk; karakteristisk for mange af dem er en kvist, der er skudt frem foran facaden som en lille karnap.

I *Holkegade* ligger sådan to meget velbevarede gårde fra ca. 1720. Den ene, *Den gamle Gård*, ejes af Fåborg Museumsforening, og er indrettet som et hjemstavnsmuseum, her er desuden et udmærket gårdinteriør, og ud til havnen ligger et lille grundmuret lysthus fra ca. 1800. Holkegade afsluttes mod øst af Smedehusene, to sammenbyggede bindingsværkshuse. Tilsammen danner disse gårde og huse et enestående bybillede, og Holkegade er et fint eksempel på Holbergtidens gadebillede. Byens små bindingsværkshuse har røde roser op ad væggene, og en gade-stump som *Feltens Rist* med kirken i baggrunden er den rene idyl. Endnu findes nogle af de gamle købmandsgårde i god behold, fremhæves må den *Voigtske gård* i Vestergade med sit velbevarede gårdsrum med pakhuse og hejsekviste; her i købmandsgården var H. C. Andersen gæst og forelskede sig i husets datter Riborg Voigt.

Fra begyndelsen af 1800-årene er der en del bygninger, opført i klassicistisk stil. Tæt indenfor Vesterport ligger agent Plougs gård i to stokværk og med grundmuret facade; agenten lod også opføre Vestermølle, nu Lagonis Minde 11, og for enden af Østergade ligger Konservergården, også kaldet *Mads Rasmussens Gård* efter byens store kunstmæcen, der i 1910 oprettede et museum, hvortil der i 1912–15 opførtes en bygning i Østergade i nyklassicistisk stil; dér kan man glæde sig over »*Fynboerne*«s kunst, og her findes *Kai Nielsens* berømte granitstatue af museets stifter. Fåborg har også smukke anlæg som Voigts Minde, Klinten og Lagonis Minde, og der er en smuk spadseretur ad Dosseringen langs med bugten gennem Voigts Minde ud til Klinten, som fåborgenserne kalder »Verdens Ende«.

De grønne øer

Af I B BOYE

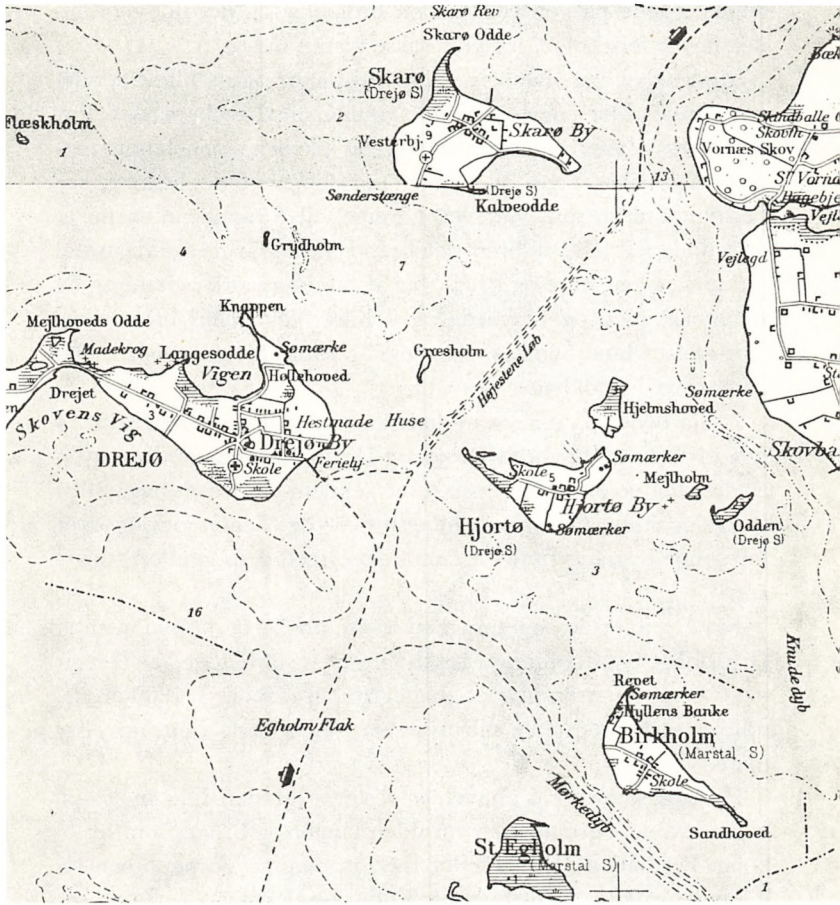
Syd for Fyn sejler et perlevæv af grønne øer i det sydfynske arkipelag, og postkuttere og småfærger forbinder disse øer med Fyn og de store øhavne. Et fællestræk i øernes natur er den charmerende idyl, som trods det tyvende århundredes hæsblæsende udvikling ikke har mistet særpræg og karakter, og øernes veje er fritids-reservater, hvor trafik og forurening er ukendte gener. Et helt afgørende spørgsmål for de enkelte øers chance for at klare sig og forsøge at fastholde et ellers vigende befolkningstal er forbindelsen med omverdenen, og i de senere år er der sket betydelige ændringer i retning af bedre fartøjer og kortere overfartstid. Hovederhvervet på øerne er landbrug, en smule fiskeri og i ringe omfang handel og håndværk. Og så kan der være en eller anden lille ekstraintægt af kurios karakter. I december indfanges på småøerne levende harer i net, og de sælges til udlandet eller det øvrige Danmark og betyder blodsfornyelse i vildtfattige egne. Det er en ringe fangst, som ikke giver 100 harer og dermed 10.000 kr. til fordeling blandt lodsejere – herfra går dog udgiften til haregildet, som er en af de sidste rester fra den tid, da hver årstid bød på et gilde for øboerne. Flere steder holdes oldermandstraditionen i hævd, og årets oldermand – der som symbol på sin værdighed opbevarer ø-trommen – må give et oldermandsgilde.

Skarø har daglig forbindelse til Svendborg med postbåden »Skarø II«, og sejladsen vesterud gennem Svendborgsund er en afvekslende og spændende sørejse forbi øen Iholm, på Fynssiden »Guldkysten« med Svendborgs matadorvillaer og på Tåsingesiden de skovklædte kyster. Øen dækker 189 ha, og Vesterbjerg på godt ni meter er øens højeste punkt. Det ligger nær øens kapel, hvis silhuet er en fin detalje i øens landskabelige profil. Der holdes en snes gudstjenester om året i kapellet, og præsten kommer da sejlene fra Drejø. Omkring kirken er en kirkegård med forblæste grave, bl. a. en mindsten for britiske

krigsflyvere, som under anden verdenskrig styrtede ned efter en luftkamp i øhavet. Den egentlige by er et eksempel på landsbyer før udflytningens tid, og huse og gårde grupperes omkring øens gadekær, og da Skarø har været forskånet for brand, er der en del gamle huse tilbage; flere er dog købt af sommerhusejere, hvis personlige smag ofte har præget husene, men oftest med hensyntagen til oprindelig byggeskik. Beboertallet er henved 60, og øens gamle skole fra 1868 er omdannet til købmandsbutik. Mejeriet er nedlagt, og mælken sendes med postbåden til Svendborg, i vintre med havis slæbes mælken på slæder over isvejen, som afmærkes med grankviste. Skarø har campingplads og friske badestrande og byder på mange spændende ture til yderpunkter som Østerhoved og Skarø Rev, og strandfugle eskorterer på en oplevelsesrig vandring langs kysten.

Drejø benævnes spøgefuldt »verdens midte«, fordi amtsprovsten under et besøg i 1800-årene komplimenterede en gammel kone på øen for dens skønhed, hvortil hun svarede »Ja, fa'r, en mil til Ærø, en mil til Tåsinge og en mil til Fyn –herregud, at Drejø sådan er lagt midt i verden« . . .

Den østlige del af Drejø er ganske flad, men mod vest stiger klinterne ved Drejø Skov til indtil 17 meter. Der bor omkring 150 mennesker på øen, som dækker 412 ha, og trafikken opretholdes af en privat færgerute mellem Svendborg og Drejø Færgebro. Drejø var i den tidligere middelalder nævnt som vildtbane for den kongelige husholdning under Nyborg slot og der var kongelig jagtthytte her, hvor man nedlagde hjorte, dådyr og fuglevildt. Øen kom i skiftende hænder, og i 1667 tilhørte den Egeskov og senere godset Hvedholm, og indtil 1700-årenes slutning var øen skovrig, mens der i dag ikke findes sammenhængende trævækst. Drejø havde en betydelig rolle i ølivet i tidligere tid, således havde øen eget teglværk, mejeri, elværk og endog fast kvasesejlads på Norge. Kirken ligger næsten skjult af høje træer. Den blev opført i 1535 efter øboernes protest mod at skulle sejle til kirke på Ærø, hvad der affødte flere drukulykker i hårdt vejr. Kirken blev taget i brug et år før reformationen, men trods dette er der aldrig holdt katolsk gudstjeneste

Birkholm, Hjortø, Drejø, Skarø og Vesttåsingø.

på Drejø, da øens første præst Niels Hansen var lutheraner. Kirken er i begyndelsen af 1600-årene forsynet med tårn, og i 1875 foregik den ombygning, som gav kirken dens nuværende skikkelse. Der er kirkeskibe under hvælvingerne og timeglas på prædikestolen, og kirken er ude som inde af streng skønhed og puritansk enkelthed. Drejø har siden 1635 haft lærer, og skolen tæller nu ni elever. Svendborg Kommune har planeret et stort

fritidsområde på øen ved gården Broløkke, og det tidligere badehotel er feriekoloni for Gladsaxe kommuneskoler.

Under den engelske krig i 1807 udspandt sig en lille træfning ved Drejø, idet engelske skibe sammen med et kaperskib forsøgte beskydning og senere landgang på øen, men landgangstropperne blev taget til fange, og skibene blev beskydt fra fæstningsanlæg, som var blevet bygget til formålet, men nu er forsvundet. I 1942 udbrød der brand på Drejø med katastrofal virkning. Øens huse og gårde var af bindingsværk og stråtag og sammenbygget, og 11 gårde og 7 huse blev ildens bytte. Ikke blot et fint landsbymiljø, men også værdifuldt gammelt indbo gik tabt ved branden.

Drejø byder på mange muligheder for spadsereture, f. eks. til den idylliske gl. havn, til Drejet og Drejø Skov, og gennem byen er der små veje og stier, som fører gennem en broget byggestil i gårde og huse. Øens forsamlingshus er også cafeteria, og over for denne bygning findes en mindsten med øens gamle bomærker.

Fra Drejø er der sejlmulighed til tre ubeboede holme, nemlig Græsholm, Grydholm og Flæskholm. Den sidste, der har fået sit navn efter en stranding af slagtegrise til Fåborg i 1800-årene, udlejes til turister, som vil prøve en robinsonade i en uge eller mere.

Hjortøs sømærke i øhavet er resterne af den lille mølle på øens vestside, og møllen er nu uden vinger og bruges som feriebolig. Postbåden Hjortø sejler mellem øen og Vornæsbroen på Tåsinges østkyst. *Hjortø* er på 90 ha, og der bor 25 mennesker på øen, som dog har både skole og kolonialbutik. Hjortø var ligesom de omliggende øer krongods, men senere kom øen under Skovsgaard og endelig til Valdemars Slot på Tåsinge. I øens »skæbnebog«, som beretter om store begivenheder i historien, læser man om de voldsomme stormfloder i 1872 og 1874, da øen blev oversvømmet med mange ulykker til følge, og i 1917 ødelagde en brand flere af øens gamle gårde. Hjortø er en af de få øer, hvor der ikke findes biler, motorcykler eller knallerter, skønt der er asfalterede veje, og »det trafikløse reservat« værdsættes af både beboere og turister. Det højeste punkt er to me-

ter over havet, og blandt ture på øen er navnlig en vadetur til Vibeholmen og Danmark i Paddenoret en oplevelse. Nær Hjortø findes de ubeboede holme *Mejlholm* og *Odden*, som anvendes til græsning for ungvæg om sommeren. *Hjelmshoved* er på 18 ha og har to huse, som begge anvendes til fritidsformål. Der er klokkefrøer på Hjelmshoved, som er et prægtigt fristed, der dog kun er tilgængelig med egen båd, da der ikke er fastboende på øen, og Danmarks mindste færgerute, en pramforbindelse 200 m fra Hjortø til Hjelmshoved er indstillet.

Birkholms beboere bærer den beskrivende betegnelse »øhavets franskmænd«, og det hentyder til indbyggernes muntre sind og selskabelige talenter. Øen er på 96 ha, og forbindelsen opretholdes med postbåden *Anna* til Marstal. Øen er ofte afskåret fra omverdenen i isvintre, og her har man oplevet en betydelig affolkning i de senere år på grund af manglende eksistensmuligheder. Det har givet øen begrebet ødegårde, men der spås Birkholm en ny udvikling, hvis broen Ærø-Tåsinge etableres, idet den skal »lande« på øerne Halmø og Birkholm. Højeste punkt er Hylsbakke på to meter over havet, og øen er smukt omkranset af stendiger. Den længste strækning går fra Sandhoved til Revet, og i dag er der i modsætning til øens middelalderlige tilstand kun få træer. Birkholm har skole, og den statelige ejendom Kærsgaard spejler sig i øens gadekær. I farvandet mellem Egholm Flak og Flintegrunden ligger *Store* og *Lille Egholm*. Store Egholm på 118 tdr. land var tidligere beboet, men kun rester af hustomter står tilbage fra århundredskiftet, da det sidste beboelseshus blev brudt ned. Siden er øen anvendt som græsningsareal, og en rigdom af strandfugle yngler uforstyrret her.

Strynø har forbindelse til Rudkøbing med en bilfærge, som ejes af øens beboere. *Strynø* er på næsten 500 ha og har flere satellitøer, f. eks. *Strynø Kalv*, der har tre – nu forladte – gårde – og de ubeboede holme Grensholm, Vogterholm, Bredholm, Græsholm og Bondeholm, alle småholme til sommergræsning for ungvæg.

Valdemar Sejrs jordebog fra 1231 viser, at der da var hjorte og heste på Strynø, men skovene blev hugget op, og øen

Strynø. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

har været i skiftende besiddelse, men kom 1753 under grevska-bet Langeland. Strynø er et søgt turistmål, og her opfyldes alle ønsker om landlig idyl og frisk øhavatmosfære. Der er ikke mindre end fire gadekær på øen, og i en labyrint af gader gennem byen er der mange perler af huse med smuk byggeskik, sirlige haver og venlige mennesker. Kirken på Strynø er opført 1868 og er næsten købstadskatedralsk i sine proportioner. I det stilrene kirkerum svæver kirkeskibsmodellen Trefoldigheden fra 1700-årene. Gunnar Engberg, den kendte prædikant, forfatter og inspirator i KFUM, var præst i to perioder her og er begravet på øens kirkegård.

Strynø er ikke kun kendt som en turistø med mange muligheder for både ferie og korte udflugter, men også som øen, hvor

man først fandt på at give høns »solbriller« på for at eliminere hakkeordenen. Her er Danmarks første landsforsøgsstation for fjerkræ, og på øen er der roeforsøg med landskendt fremavl. Strynø havde tidligere mejeri, men nu sendes mælken udenøs, og øen er en del af Rudkøbing kommune. Øen har siden 1820 haft skole og fast lærer. Strynø har bevaret den gamle skik med at rejse majstang og danse våren ind omkring den grønne krans, og det er stadig en begivenhed, som kalder mange gamle strynøboere hjem til en festlig majsøndag. Strynødrene har fastholdt den gamle skik at bede om æg og halm på øens gårde ved påsketid og koge æggene hårde i strandkanten, mens der synges en gammel vise til.

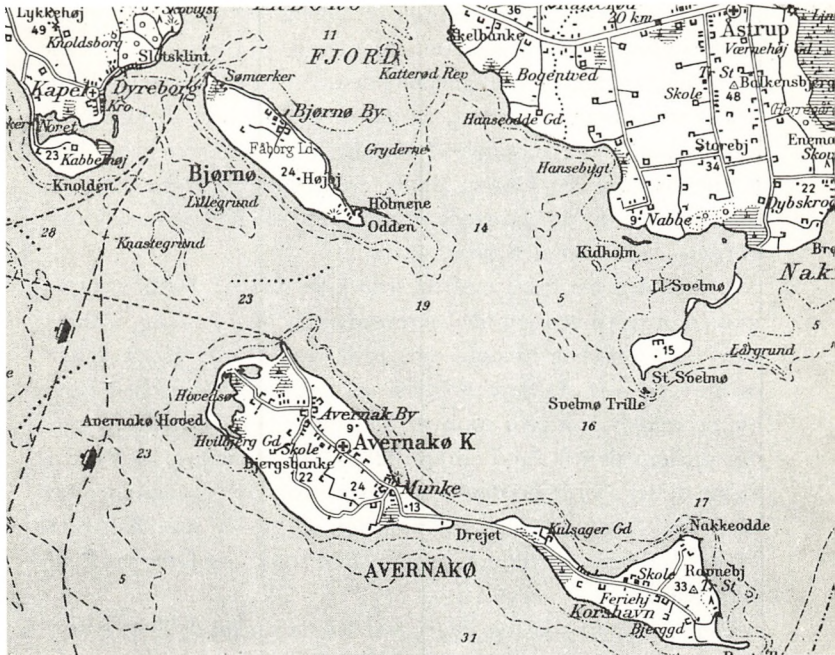
Siø sejler ikke mere. Øens navn hentyder til det lavlandsbillede, som man får i sit første indtryk af *Siø*, og nu forbindes øen med Tåsinge ved en dæmning og med Langeland ved broen over Rudkøbingløbet fra 1962. Siø bestod tidligere af såvel Siø som Skovø, men øerne voksede sammen og blev i 1861 forbundet kunstigt og dækker 264 tdr. land, som ejes af Siøgaards ejer, og en stor part af øen er under plov i et avanceret landbrug. Stormfloden har også i nyere tid skabt problemer for denne ø, hvor der stadig finder landvinding sted. Siø skæres midt over af amtslandevejen, og indtil broåbningen var der færgefart fra Siø, men nu er alle rester fra denne store færgetid borte, og bilerne suser med stor fart over øens charmerende detaljer . . .

*Avernakø*s beboere har også holdt traditionen med at pynte majstang til pinse i hævd, og den smukke skik samler mange beboere og gæster i Avernakøby og Munke. Avernakø er bygget sammen med øen *Korshavn* med en dæmning, som i 1937 kunne udføres for 90.000 kr. Bølgerne gik højt – ikke blot mellem øerne, men også i debatten, da man foreslog dæmningen anlagt, idet de to øers befolkning stod stejlt over for hinanden, og på Korshavn foreslog man i stedet at uddybe farvandet mellem øerne. Dæmningen kom og knyttede øens otte km veje sammen til en helhed. Avernakø besejles af Øernes Dampskibsselskab med færgen Faaborg, der på ruten fra Fåborg også anløber Lyø. Avernakø-Korshavn dækker 600 ha, og Korshavns klinger er på henvend en snes meters højde og skovklædte. Fra søsiden giver

de lyse klinter med grønne graner et fint og afstemt naturspil, som mange sejlene mellem øerne erindrer sig. Højderne når 32 meter over havet ved Ravnebjerg på Korshavn, mens Avernakø's højdedrag ved Vældsbjerg kulminerer med 24 meter over havet. I Valdemar Sejrs jordebog nævnes det, at der var hjorte og dådyr på Avernakø. Øen hørte under kronen, men blev siden en del af Egeskov gods, og kom senere til Hvedholm og Brahesminde, indtil gårdene blev frikøbt. Der findes flere oldtidsfund fra Avernakø, f. eks. betydelige guldfund fra bronzealderen samt dyssekamre, og på Korshavn er der fundet rester af en skibssætning og en boplads fra yngre stenalder. Under stormfloden i 1872 forsvandt en del af Avernakø's lavtliggende landområder, og kapellet i Korshavn blev ødelagt, så kun murebrokker står tilbage. Kirken på Avernakø er opført i Munke efter reformationen, og den er bygget af rå kampesten og flere gange restaureret. Altertavlen er kopi af Tizians mesterværk Skattens mønt i rammeværk, der delvis er fra reformationen. Der findes på Avernakø flere pensionater, og mange sejlsportsfolk opsøger Avernakø-broen på øens nordside, Korshavnbroen, eller den smukke ankerplads i Revkrogen, der blandt sejlene turister prises som en af øhavets idyller.

Svelmø ligger ud for Fynskysten ved Nakkebølle, og der findes såvel et *Store* som et *Lille Svelmø*, der forbindes med en landtange. De to øer dækker 56 tdr. land, og det højeste punkt på de små øer er 14 meter over havet. Der findes to gårde – Vestergården og Østergården – som er sammenbygget og har fælles gårdsplads, fælles stendige og i enhver henseende er »siamesiske tvillinger«. Øen havde sin glansperiode i forrige århundrede som smuglerstation for kvægtransporter mellem Ærø og Fyn, men i dag forberedes en fremtid som fritidsområde, bl. a. med lejrskoleophold på den skjulte, vanskeligt tilgængelige og særprægede idyl i øhavet.

Bjørnø besejles af postbåden Svanen, som gør mange ture om dagen mellem øen og Fåborg. Øens profil er et markant træk i det sydfynske øhav, fordi Bjørnø har betydelige højder, f. eks. Højbjerg på 24 meter og Milebjerg og Robbersbanke på lignende højder. I sensommeren er øen med bølgende kornmarker

Avernakø og Bjørnø med den sydlige del af Fyn.

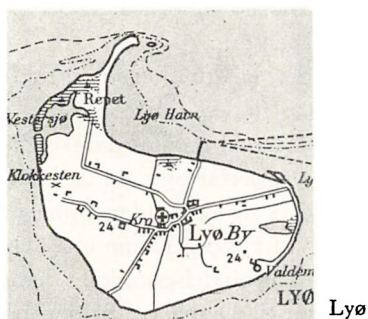
med det blå hav som ramme et fint billede, og som afveksling kan man studere den ubrudte række gamle bindingsværksgårde, der står fra anløbsbroen op gennem øens »hovedgade«. Syd-kystens stejle lerklinter mod Lillegrund veksler med det helt flade land ved digerne ud til sejlrenden, hvor store skibe og færger sejler tæt forbi kysten. Øen Bjørnø tilhørte i middelalderen kongen, men kom 1693 til Holstenshus.

I 1808 fandt der ved Knastegrunden ud for Bjørnø en træfning sted, som afgjorde den engelske flådes videre huseren i øhavet. Efter en uheldig landgang på Drejø mødtes danske kanonbåde med engelske orlogsskibe og kaperfartøjer, og de britiske enheder blev slået på flugt og viste sig ikke siden i øhavet syd for Fyn. Bjørnø, der nu er en del af Fåborg Kommune, har altid haft købstaden som nærmeste forbindelsesstation, skønt der tidligere også var skibsforbindelse til Dyreborg. Skolen på

øen er nedlagt og anvendes som feriebolig, og på flere af øens gårde indkvarteres turister om sommeren. Fra øens strande er der frie og gode bademuligheder i det saltfriske Østersøvand. Et net af stier fører øen rundt, og der er ganske lavt til Holmene mod sydøst, hvor sandtanger forbinder de to lilleputøer, der har et rigt fugleliv. På Odden findes en række sjældnere arter af strandfugle, og det betingede ornitologen, dr. Helms forslag om at frede denne del af Bjørnøs natur.

Lyø er den berømteste af de sydfynske småøer, fordi et kapitel i Danmarkshistorien blev skrevet her på øen. Af kong Valdemar Sejrs jordebog fremgår det, at der var hjorte, dådyr, rådyr og heste på øen. På flere af øerne var der opført kongelige jagt-hytter, måske også på Lyø, hvor Valdemar Sejr opholdt sig natten mellem den 6. og 7. maj 1223. Grev Henrik af Schwerin vidste dette, gjorde landgang på øen og tog kongen og hans søn til fange. Sagn knytter begivenheden til steder som Kongens Made, Valdemars Kilde, Grevens Dyvelstykke og Grevens Pold eller Klint.

Øen er på 614 ha og ligger syd for Horneland. Den frister mange til landgang på grund af historiske minder og en fremragende landsbyidyl, som tæller mange gamle gårde med stråtag og bindingsværk og ikke mindre end fem gadekær. Der findes stadig træer på Lyø, og navnlig de smukke sølvpopler giver øens landskab sin særlige karakter og charme. Øernes Dampskibsselskab besejler øen med færgen Faaborg fra 1931, som tager biler, post og passagerer med til Drejø. Midt i øens by ligger

både kroen og kirken – den første byder gæstfrit på både en købmandshandel og skænkestue, og kirken er fra reformations-tiden og opført i kampesten, formentlig som afløser for en ældre kirke af bindingsværk. Tårnet kom til i 1640erne, og kirkens byggestil er sengotisk.

Lyø var befolket allerede i oldtiden, og mange fund vidner om en tidlig aktivitet på øen, bl. a. gravkamre med våben. Højeste punkt over havet er 24 m, og der findes en betydelig strandsø – Østersjø – og lagunesøen Vestersjø, hvor fugle af mange slags holder til.

Slægtsfølelsen er noget centralt på Lyø, og da øen var et selvstændigt sogn, kunne to familier med lethed stille alle medlemmer til sognerådet. I en ældre beskrivelse af øens befolkning siger en øbo »her stemmer vi ikke efter politisk anskuelse, men efter familie« ...

Det populæreste mål for en udflugt på øen er »Klokkestenen«, overliggeren på en runddyse på øens vestside. Den er formentlig jernholdig og placeret således på bærestykkerne, at den ved et slag med en sten giver en klokkeren tone – efter gammel overtro kan man få et ønske opfyldt, når man hører klokke-tonen.

Ærøs historie

Af ERIK KROMAN

Som det er tilfældet med de fleste andre danske ønavne, taber navnet Ærøs oprindelse sig i en fjern fortid. Det blev i middelalderen skrevet Ærræ, Erre – i oldnordiske kilder Erri – og fra overgangen til den nyere tid Arre ved en dialektal udvikling af æ (e) foran r, jfr. Anders Arrebo. Først i nyere tid har man skrevet navnet med ét r og ladet det ende på ø, hvad der hyppigt har bevirket en ændret udtale Æ-rø istedet for Ær-ø med kort Æ. Den lokale udtale på øen selv – og på nabøerne – er stadig Ærre eller Arre. Man har sat navnet i forbindelse med gotisk airzeis, forvildet, jfr. tysk irren, gå vild. Det skulle da sigte til øens stærkt indskårne kystlinje.

Ærøs navn møder man første gang i et skjaldekvad af Ivar Ingimundarson om det norske kongsemne Sigurd Slembe under omtalen af en kamp, denne havde i sommeren 1137 »suðr við Erri«, hvor han ryddede 8 venderskibe. Endnu efter Rygens erobring 1168 kastede venderne sig ifølge den holstenske præst Helmold med stor voldsomhed over sydøerne. Navnlig Als nævnes i denne forbindelse, men det er næppe gået mindre ud over den langt svagere nabø. Måske har de to øer ligefrem måttet generobres fra venderne. De er derefter blevet stærkt befæstet. Endnu ligger det store voldsted ved Søbygard som et af Danmarks fornemste voldsteder. Muligvis er det en følge af disse begivenheder, at Ærø blev kongeligt privatgods. I kong Valdemars jordebog 1231 hedder det om Ærræ, at Skyoldænæs og Brunznæs er kongelev, alt det øvrige er patrimonium, dvs. privatgods. Skjoldnæs og Brunznæs må formodes at være henholdsvis den østlige og den vestlige ende af øen, som utvivlsomt har været skovklædte.

At Ærø var kongeligt patrimonium betød, at øen som privatgods ved arv eller på anden måde kunde gå over til sidelinjer. Ikke længe efter jordebogens tid må øen, formodentlig som medgift ved markgrev Johan af Brandenburgs ægteskab med

Ærø 1648, tegnet af Johs. Mejer. Fra C. Danckwerts
 Neue Landesbeschreibung. Rigsarkivet fot.

Valdemar Sejrs datter Sofie, være kommet i markgrevens besiddelse. 1277 ejedes øen af markgrev Johans sønnesønner Otto, Johan og Conrad. Forholdet mellem det danske kongehus og markgreverne af Brandenburg var som regel særdeles godt, og gentagne gange blev der knyttet ægteskabsforbindelser mellem fyrstehusene. Under Erik Menveds forsøg på at trænge frem i Nordtyskland kom det til væbnet konflikt mellem ham og hans fætter markgrev Valdemar. Midt under krigen forlende markgreven 1315 ridderen Laurids Jonsen, en af kongens mest betroede mænd, med øen. Der blev sluttet fred 1317, kongen og markgreven lovede hinanden venskab og våbenhjælp. Allerede 1319 døde markgrev Valdemar, og da hans mindreårige nevø døde det følgende år som den sidste af fyrstehuset, ophørte herved brandenborgernes krav på Ærø, og Laurids Jonsen havde herefter kun den danske konge som overherre. Få måne-

der efter markgreve Valdemar døde også Erik Menved. Han efterfulgtes af broderen Christoffer 2. Laurids Jonsen, som Christoffer overtog efter broderen, blev drost og opnåede således landets højeste embede, men da kongen i 1323 fratog ham Ærø, gik han over til hans modstandere og blev en af hovedlederne mod ham. 1326 måtte kongen forlade landet, og Laurids Jonsen fik nu atter Ærø og blev desuden forlenet med Langeland. Under de opløste forhold sad han omtrent som en lille konge på Ærø og Langeland, men 1331 måtte Laurids Jonsen pantsætte Ærø til greve Gert. Hermed begyndte Ærøs forbindelse med hertugdømmerne, som med enkelte afbrydelser varede til 1864.

Valdemar Atterdag synes en tid at have været i besiddelse af Ærø, måske fra 1358, men efter hans død 1375 kom øen atter til de holstenske grever. 1410 blev den erobret af Erik af Pommern, men efter kong Eriks bortrejse 1439 overgav rigsrådet øen til hertug Adolf. 1460 uddøde imidlertid hertuginjen, og sammen med Sønderjylland og Holsten kom Ærø til Christian 1., nu som en del af hertugdømmet Slesvig. Både ved delingen mellem kong Hans og hertug Frederik og 1544 mellem Christian 3. og Adolf og Hans den Ældre blev Ærø ved den kongelige del. Ved Christian 3.s død 1559 blev den sammen med Als tildelt Dronning Dorothea som livgeding.

Uanset de skiftende politiske forhold har befolkningen levet sit eget liv. Fredelige tider har skiftet med ufredelige. Endnu under Valdemar Sejrs fangenskab 1223, da lov og ret var ophørt, hed det i Essenbækkanalerne i kort annalstil: Erre vastata est: Ærø blev hærget. Brandenborgernes tid har formodentlig været en fredelig tid, hvor øen er kommet til kræfter. Den har været i god forsvarsstand. I brevet 1277 nævnes Seboy og Grosbol, to borge, hvoraf Seboy må være identisk med voldstedet ved Søbygård. I denne periode må Ærøskøbing være anlagt. Byplanen viser stærk nordtysk påvirkning: gaderne, der skærer hinanden i rette vinkler, det rektangulære torv midt i byen og i nabokarréen kirkepladsen. Også øens romanske kampestenkirker er fra denne tid og har afløst ældre trækirker. Hovedparten af øens befolkning var fæstere – lansten – under øens indehavere eller under kirken. Afgifterne, der gik tilbage til

ældgammel tid, synes at have været de samme hele middelalderen igennem trods de skiftende herrer. Ifølge Valdemars jordebog var afgiften af øen 30 mark »annone«, dvs. byg og rug, 10 mark sølv, 3 mark byg og 1 mark hvede. Det fremgår af regnskaber fra kong Hans' tid, at pengeafgiften svarede af selvejerbønderne – bunden –. Der var i ældre tid intet adeligt gods på øen. I slutningen af middelalderen hævede en enkelt slægt, slægten Lud fra Ludsgård ved Tranderup, sig fra selvejerstanden op i adelsstanden. Omkring reformationstiden fandt der visse forskydninger sted, idet kirkegodset kom i kongens besiddelse, ligesom adelen erhvervede noget gods.

I slutningen af middelalderen havde befolkningen i stor udstrækning gamle slægtsnavne, ligesom fornavnene havde bevaret et gammelt præg. Ved overgangen til den nyere tid blev de gamle navne umoderne. Slægtsnavnene erstattedes med patronymikon, dannet af faderens fornavn med tilføjelse -sen, og fornavnene fik et ensartet præg med et fåtal af navne, som regel af kristelig oprindelse, hvad der iøvrigt er fælles for hele Norden. Af særlig interesse er navnet Albert, som kommer i brug ved midten af 1400-årene og bredte sig så stærkt, at på reformationstiden har hver tiende mand i listerne navnet Albert, et navn, som endnu er hyppigt brugt på Ærø. Navnet må have tilknytning til en nu forsvunden kirke eller kapel ved Ærøs sydkyst, der har været viet til den bøhmiske helgen Skt. Albert eller Adalbert, som vel har været Ærøs særlige helgen.

Den senere middelalder har øjensynlig været en lykkelig tid for Ærø. De to gamle godser Søbygård og Ærø slot eller Ærøhus, formodentlig identisk med det førnævnte Grosbol, blev opløst og udstykket. En del bønder havde egne skibe, hvorpå de udførte øens produkter.

Ved den deling, Frederik 2. foretog 1564 med sin yngre broder hertug Hans den Yngre, kom Ærø til denne sammen med Als og Sundeved m. m. Hertug Hans var en energisk fyrste, der ryddede skove, udkøbte adelen og byggede avlsgårde og slotte. Han udnyttede sine besiddelser yderst hårdhændet, navnlig ved oprettelse af godser, der blev drevet ved bøndernes hoveri. Han genoprettede Søbygård og oprettede godserne Gråsten og Guds-

gave, det sidste i den tidligere skovegn ved Marstal. Efterhånden lykkedes det ham at erhverve praktisk talt alt jordegods på Ærø. Også kirkegodset fik han 1584 overladt af kongen. Ærøskøbing blev begunstiget. Den fik eneret på al handel på øen, og bøndernes handel blev forbudt.

I sit testamente delte hertug Hans sine besiddelser mellem sine sønner. Den ældste søn, hertug Christian, fik Ærø. Han var ugift og havde i sine yngre år været et fremtrædende medlem af domkapitlet i Strasbourg. Efter faderens død 1622 tog han bolig på Gråsten på Ærø, hvor han levede beskedent sammen med Kathrine Gribels, en borgerdatter fra Lütjenburg, med hvem han havde en datter. Han fulgte i faderens fodspor ved 1624 at oprette endnu en avlsgård Voderup. I Ærøskøbing byggede han en anselig gård til Kathrine Gribels.

Da hertug Christian døde 1633, deltes Ærø i fire dele mellem arvingerne ved forliget i Eckernførde 6. februar 1634. Hertug Joachim Ernst af Plön fik Søbygård, hertug Frederik af Nordborg Voderup og Ærøskøbing, Hertug Philip af Glücksborg Gråsten og hertug Hans Christian af Sønderborg Gudsgave. Allerede året efter forenede hertug Philip de to midterste dele af øen ved at købe hertug Frederiks andel. Kort efter erhvervede han Kathrine Gribels gård i Ærøskøbing og oprettede på grundlag af denne og jord fra Stokkeby øens femte herregård, Købinghof. Joachim Ernst blev den længst levende af Hans den Yngres sønner. Kongen havde overladt ham Nordborg, som var blevet inddraget på grund af gæld. Ved hans død 1671 gik Nordborg i arv til hans søn August, som senere også fik Søbygård og Gudsgave på Ærø. Derefter hørte den østlige og den vestlige del af Ærø til Nordborg og den midterste del til Glücksborg.

Eckernfördetraktaten søgte at sikre befolkningens rettigheder mod at lide skade ved delingen. Indbyggerne, mænd og kvinder, kunne flytte, hvorhen de ville på øen, uden hensyn til grænserne mellem områderne, og Ærøskøbings privilegier med hensyn til handelen på øen skulle stadig stå ved magt. Man har tillagt øens deling skadelige følger for befolkningen. Det er dog næppe med rette. Trods løfterne mistede Ærøskøbing sit monopol på handelen uden for det glücksborgske område, og der blev både

Billedhugger Gunnar Hammerichs hus i Ærøskøbing.
Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

mod øst og vest plads for frisk initiativ. På Østærø voksede Marstal frem som en driftig handelsplads, og på Vestærø fik Søby en vis betydning.

For bønderne var det på Ærø som overalt i landet en mørk tid. Driftsformerne var oldtidsagtige og udbyttet minimalt. Man regnede i almindelighed med 3 fold. Landgilden var på Ærø endnu som i den ældre middelalder en trediedel af udbyttet, mens den næsten overalt var blevet betydelig nedsat i den senere middelalder. Hertil kom det tyngende hoveri.

For Ærøskøbing betød Marstals opkomst en konkurrence. En støtte havde byen i landbruget, særlig efter at den 1682 havde lejet herregården Købinghofs jord »for evig tid« og 1721 købt den. Et uventet opsving fik Ærøskøbings handel i slutningen af hertugdiden som følge af den merkantilistiske politik i Danmark. Da Ærø lå uden for kongeriget, kunne man til Ærøskøbing frit indføre alle de varer, der som kontrabande var forbudt i Danmark. Herfra udførtes de atter – illegalt – til de omliggende dele af kongeriget. Det var i disse år, Ambrosius Stub kom til Ærøskøbing, hvor han 1738 deltog i et bryllup hos en af de store købmænd og i et digt gav udtryk for overdådigheden i disse kredse.

I årene 1729 og 1749 overtog kronen henholdsvis den nordborgske og den glücksborgske del af Ærø, som derefter indlemmedes i den kongelige del af hertugdømmet Slesvig. Der blev nu indført tysk retssprog og slesvigsk ret, mens man i hertugdiden havde haft dansk retssprog og benyttet Christian 5.s danske lov. I andre henseender bragte overgangen til kongen uvurderlige fordele. Ærø kom med i de store landboreformer. I 1767–1772 udstykkedes godserne, hovedsagelig i småparceller, og bønderne fritoges for hoveri. Yderligere skænkedes 1787 fæstegårdene som fri ejendom til fæsterne. Toldmæssig blev ærøboerne lige-stillet med borgerne i Danmark og hertugdømmerne, og under den store handelsperiode i slutningen af 1700-årene fik Ærøskøbing og ikke mindst Marstal et stort opsving. Navnlig i Ærøskøbing vidner smukke huse om den gyldne tid. Englænderkrigen, statsbankerotten, Norges tab og den derefter følgende lange fattige tid standsede udviklingen, men fra tiden hen imod midten af 1800-årene tog navnlig den marstalske søfart atter et stærkt opsving.

1849 indtraf episoden ved Eckernførde, hvor lineskibet Christian 8 sprang i luften, mens fregatten Gefion blev taget af tyskerne. Talrige marstallere var om bord på Gefion, mens ærøskøbingboerne fortrinsvis var på Christian 8. Krigen 1864 medførte Ærøs adskillelse fra Sønderjylland og indlemmelse i kongeriget. Man hører undertiden, at Ærø ved fredsslutningen blev glemt. Det er dog kun en fabel. Ærø spillede tværtimod en væ-

sentlig rolle ved forhandlingerne, idet det var regeringen magtpåliggende at beholde øen, da den var rent dansk og tilmed var den eneste del af hertugdømmet, der ikke var erobret. Bismarck viste sig forstående, men måtte senere meddele, at den preussiske konge misbilligede det, og Ærø kom da sammen med nogle sogne syd for Ribe og Kolding til Danmark som vederlag mod de nørrejske enklaver i Sønderjylland.

Overgangen til kongeriget fik betydelige følger for Ærø. Mens øen tidligere havde haft sine handels- og trafikforbindelser med hertugdømmerne, måtte den nu orientere sig mod nord. Ikke mindst for øens søfart fik de nye forhold betydning. De blev udgangspunktet for det store opsving af Marstals søfart, der førte Marstals skibe ud over alle have. Den store periode i Marstals skibsfart varede til første verdenskrig, da krigsforlis og bortsalg ryddede op i den store skibsflåde. Søfarten har dog endnu stor betydning for byen, som i de siden forløbne år har vist, at den stadig har livsbetingelser. Ærøskøbing er i den nyeste tid navnlig blevet turistby.

Ture på Ærø

Af TOVE KJÆRBOE

ÆRØSKØBING

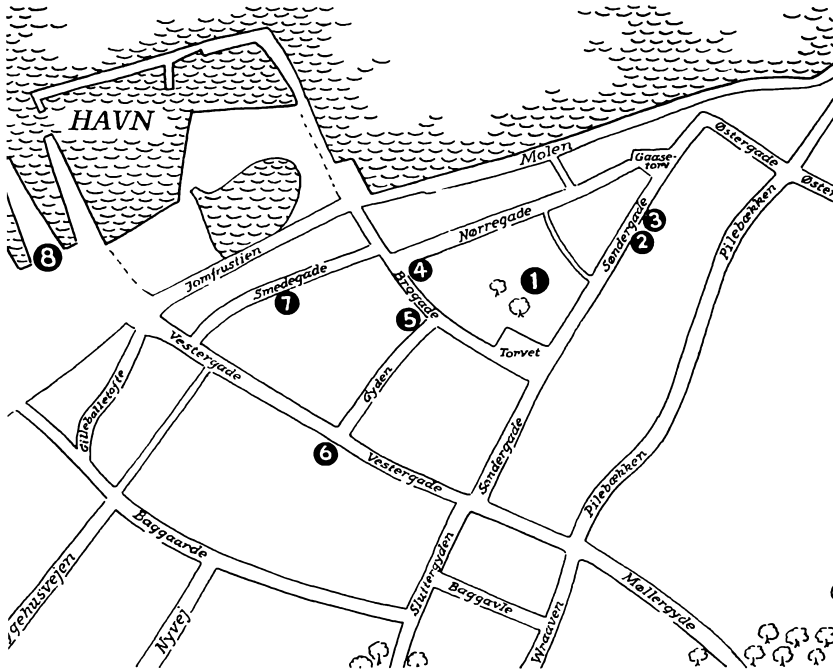
Omgivet af store asketræer strækker Ærøskøbings kirketårn med irret kobberspir sig mod himlen og danner midtpunkt i et ejendommeligt, trekantet gadenet med tætte rækker af huse, hvis røde tage spiller i alle nuancer fra orange til purpur.

I det store og hele står byen som for 200 år siden. Store, fine skipperhuse med karnapper og kviste, bygget da der var velstand i byen, da skipperne sejlede på Norge og Slesvig og familien hjemme passede det landbrug, der altid hørte til. Tjærede sokler af kamp, høje trapper af tilhugne kampesten eller Ølandskalksten, ofte gamle gravsten fra sløjfede grave med brudstykker af ornamenten og forsteninger. Smedejernsgelændere, korte eller lange. Der er mange gamle og velbevarede gadedøre, dobbelte revledøre med påsatte, håndskårne fyldinger i mange forskellige mønstre og stilarter. Louis Seize stilen er den fremherskende, men der er også fantasimønstre.

Ofte er dørene omgivet af ligeså smukke og udskårne gerikter. At dørene er dobbelte, den ene halvdel tit bredere end den anden, er praktisk, når møbler eller ligkister skal ind eller ud.

De to ældste huse ligger i Søndergade. De er begge gavlvendte med karnap, de har egetræshalvdøre med beslag og et vers udskåret i topstykket. *Kjøbinghus*, nu kaffestue, er fra 1645. Verset i topstykket er fra en af Davids salmer, gendigtet af præsten, senere biskop Anders Arrebo, født som præstesøn i Ærøskøbing. *Priors Hus* er fra 1690. Den mest bemærkelsesværdige bygning er dobbelthuset i Vestergade. Den ene halvdel er *apotek*, den anden privat bolig. Det er et stort og smukt hus fra 1784, fredet i klasse A. I alt er 36 huse fredet i Ærøskøbing, deraf 5 i klasse A.

Vestergade, hovedgaden, er vel den mest maleriske. Ikke mindre end 10 store huse med de skønne frontespicer og nogle med bislag, smukke døre og messinghåndtag og -dørhammer ligger

Ærøskøbing

1. Kirken. 2. Priors hus. 3. Kjøbinghus. 4. Museet. 5. Hammerichs hus.
6. Apoteket. 7. Flaskskibs- og pibesamlingen. 8. Ærø-Færgerne.

her sammen med fine bindingsværkshuse. Posthuset er fra 1749. Men i alle de andre gader finder vi også disse karakteristiske karnaphuse, et enkelt i Smedegade, den tidligere fattiggård, huser nu biblioteket og den berømte flaskskibssamling, der årligt besøges af ca. 30.000 turister. I Nørregade er der flere og i Brogade, der går fra Torvet til Havnen. Her er byens to *museer*, Hammerichs Hus og Hjemstavnmuseet. Hammerichs Hus er tre sammenbyggede bindingsværkshuse fra år 1700 og indeholder en enestående samling af ting fra Ærø og Sønderjylland, samlet af billedhuggeren Gunnar Hammerich og skænket kommunen i 1967.

Ærø Museum længere nede i gaden har til huse i en stor

Søndergade i Ærøskøbing. Tegnet af Tom-Petersen 1916.
Det kgl. Bibliotek.

bygning, der engang var bolig for landfogden. Den største sjældenhed her er et helt apotek, men også samlingen af markredskaber, køkkenredskaber og stoftryksblokke er af værdi.

Torvet skal opleves om aftenen, og helst i måneskin, når roen er faldet over byen, og man ikke hører andet end en let susen i lindetræerne. Der står lindetræer foran den tidligere skole, kaldet Visdomskilden og der er et lindetræ ved mindesmærket for Genforeningen, for lindetræet findes i Ærøskøbing byvåben.

Ærøskøbing Kirke er opført 1756–58. Tårnets mure er 16 m høje og har et lanternespir, der er over 15 m højt. Altertavlen

fra 1821 er i nyklassisk stil, mens prædikestolen er fra 1634 med våben og navne for hertug Philip af Glücksborg og hans gemalinde Sophie. Foruden de fire kirkeskibe, der er ophængt i kirken, er der tre malmkroner, hvoraf de to er fra 1758.

Når man kommer ned til *Ærøskøbing Havn*, lægger man mærke til det morsomme hvide kogehus. I træskibenes tid var det forbudt at koge om bord, når skibet lå ved kaj på grund af brandfaren; madlavning skulle foregå i kogehuset. Senere brugte fiskerne det til at tjærekoge deres garn. En overgang var det ledefyr.

Fra molen er der en ca. 300 m lang spadseresti langs haverne til Nørregadehuse. Herfra kan man se på de to små ubeboede øer Dejrnø uden for havnen og Lilleø ud for Nevre strand.

Luftfotografi fra *Ærøskøbing*. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

I havneanlægget er der ved siden af kølhavningsankrene en mindsten for dem, der omkom, da rutebåden Rise ramte en mine under krigen. Busten er af Anders Arrebo, og kunstneren er Gunnar Hammerich.

FRA ÆRØSKØBING TIL NORDÆRØ

Man kører op ad Møllebakken og tager første vej til højre, der fører ud til den dæmning, der skærmer det inddæmmede *Stokkeby Nor* mod havet. Det er en køn vej med lidt af den grøftkantidyl, der ellers forsvinder. Stokkeby Nor blev inddæmmed i 1856 og initiativtageren var assessor B. N. E. Steenstrup. Relief til minde om ham på Visdomskildens gavli i Ærøskøbing.

Men vi bliver på hovedlandevejen og kører ind i landsbyen *Stokkeby*. Den er vanskelig at finde rundt i, man havner i reglen, hvor man begynder, men kommer man ud igen til hovedlandevejen, fortsætter man op til *Olde Bakke*, som er 58 m høj. Her stod en smuk mølle, bygget i 1837 og nedbrændt ved lynild i 1952. Foran os ligger Østersøen med trafik af fisker- og lastbåde og flere nationers krigsskibe. I klart vejr kan man se Sejrssøjlen i Kiel. Til den anden side, hvor der står en natursten til minde om Ærøs samling under den danske krone efter at have været under de slesvig-hofstenske hertuger i et par hundrede år, er udsigten ikke ringere. Vi ser ud over Øhavet. Her ser vi foran os i havet Urehoved, Ommel Hoved, Drejød og Hjortød og Ommelsbroen mellem Rudkøbing og Siø. Nedenfor grønne marker med levende hegn, Stokkeby Nor. Vejen deler sig her mod sydøst til Marstal og mod nord til Søby. Vi drejer til højre og følger landevejen til dobbeltlandsbyen Tranderup-Vindeballe. Forleddet *Tranderup* er nok et gammelt mandnavn Thrønd. Det hedder Tranderup kirke og Vindeballe kro, selvom de to bygninger ligger overfor hinanden efter god skik.

Tranderup kirke kender man straks på tårnet, som øverst oppe har en tempellignende træoverbygning. Det er fra 1832 og skyldes den store arkitekt C. F. Hansen. Det gamle tårn revnede i en orkan i år 1700, og i mere end 100 år holdt man det sammen med jernankre. Kirkens skib og kor er romansk og opført af rå og kløvet kampesten, som ifølge et sagn skulle være rester

fra et næsskongeslot eller sørøverborg, der skulle have ligget på Borgnæs-pynten, den fremspringende klint ved Borgnæs, en samling udflyttergårde og -huse.

Inde i kirken er kalkmalerier fra 1508. Sengotiske hvælvinger, senkatolsk trefløjet alter fra ca. 1530, rigt udskåret med mange figurer i haut relief, fremstillende korsfæstelsen. På fløjene apostlene. Barok prædikestol fra 1703 med evangeliske figurer. Smedejerns knæfaldsskranke fra ca. 1700. Der er en madonnafigur, som menes at være fra begyndelsen af 1300-årene. På nordvæggen i en niche er en treenighed og apostelen Johannes fra ca. 1520.

I dobbeltlandsbyen Øster- og Vester- Bregninge er der endnu en del stråttækte, gamle gårde og huse, desværre tit med moderne vinduer. Omkring kirken ligger der flere smukke og velholdte, stråttækkede ejendomme.

Bregninge Kirke er romansk med gotisk tårn og våbenhus. Den er en af øens store seværdigheder og det skyldes i første omgang altertavlen, som er af den berømte billedskærer Claus Berg, mesteren for den pragtfulde altertavle i Skt. Knuds kirke i Odense. Berg var født i 1470'erne og gik omkring 1504 i den danske dronning Christines tjeneste og etablerede sig i Odense. Altertavlen i Bregninge menes at være skåret engang mellem 1525 og 1530. Den er trefløjet, og det egentlige motiv findes i midterfløjen og er som på flere af Claus Bergs store tavler en korsfæstelsesscene med Jesus på korset mellem de to røvere. I de to sidefløje ses apostle og andre af kirkens helgener og helgeninder.

Men også på anden måde er kirken rigt udstyret. Her er kalkmalerier fra omkring 1500, i skib og kor. Hvælvingernes kanter er dekoreret med skønne blomster og ranker. Lige over altertavlens midterparti sidder Kristus som verdensdommer på regnbuen og med fødderne på globen. På de andre vægge ses himmelfarten. Tornekroningen og Salomes dans ved Herodes gæstebud. Narrehovedet i hvælvet nær koret er malet omkring et hul, hvorigennem der engang har gået et reb til en klokke på tagrygningen. Over korbuen står et krucifiks og på bjælken to små figurer, som også menes at være skåret af Claus Berg.

Smedejernsgitteret omkring alteret bærer mesterens mærke, en hammer og en nøgle som led i decorationen. Det er fra 1702. Den romanske granitdøbefont har halvkugleformet kumme, skaft og fod med ansigter. Prædikestolen er fra 1612, et smukt renæssancearbejde med evangelisterne og deres symboler. Det gamle timeglas står stadig på sin plads og kan måske hindre præsten i at tale for længe.

I præstegårdshaven står ni takstræer; de danner en allé, og deres alder er anslået til ca. 400 år. På kirkegården findes endnu ved en sideindgang en såkaldt kirkerist. Ved at anbringe en rist over en grav inden for en låge eller dør, hindrede man løsgående dyr i at komme ind og forstyrre kirkegårdens fred.

Overfor kirken ved parkeringspladsen går en vej til Vester-Bregninge Mark eller Bølkemose, et smukt landskab med dalsænkninger. Her er til højre øens højeste punkt *Synneshøj* på 68 m.

I Leby laver vi en lille rundkørsel til venstre for at se den lange gård. Den er stråtekt og over døren står der, skåret i træ: Hvad enten du gaar ud eller ind, da hav Jesum i hjerte og sind 1816. Vi vender tilbage til vejen, og snart ser vi den uplejede park til resterne af *Søbygaard*, der tidligt var et gods, antagelig det, der i 1277 nævnes som Seboy. Hertug Hans udvidede gården, tog jord fra Leby og Lebykobbel og i en opdæmmed sø byggede han det slotsagtige nye Søbygaard. Den øverste del af »Slottet«, som det stadig benævnes i modsætning til avlsbygningerne, er nyt, mens den nederste del er hertug Hans' værk med kasematagtige kældre, fangehul med svær egetræsdør, lem og kraftige låse til obsternasige fæstebønder. Det hertugelige spørgsmål »Den hvide dame« kommer på besøg én gang i hver generation.

Udenfor ligger et af Danmarks største voldsteder fra den ældre middelalder. Nationalmuseets udgravninger viser, at der af mennesker er opkastet en vold på den naturlige skråning, der falder brat ned mod Vitsø, som nu er tørlagt.

Snart er vi i *Søby*, en rask by, en by i udvikling, takket være havnen. Vi passerer den store skole, bygget 1962 og med Eigil Wedels kvindefigur på gårdspladsen. Havnen er fra 1846.

Grundlæggeren var færgeforpagter Fabricius, der sejlede mellem Als og Søby, og som fandt det betimeligt, at der blev oprettet en kajplads. Det blev fjælle hvilende på pæle, men i 1851 var pælene ædt op af orm, og da nye blev sat i, blev det hele ødelagt af isskruninger i 1856. Da tog søbyfolkene lære af marstallerne. 14 skippere byggede en stenmole med bolværk. 1858–60 blev havnen udvidet, og tid efter anden fandt andre udvidelser sted. I 1953–57 blev fiskerihavnen forsynet med bassin, der kom ophalerbedding, og havnepladsen blev ordnet og reguleret. I 1967 kom der tørdok, den er dog fælles for hele Vestærø kommune. 40 fiskerbåde er hjemmehørende her.

Har man i klart vejr frit udsyn over havnen, kan man se fem kirketårne: Bregninge på Tåsinge, Egense, Ulbølle, Svanninge og Horne på Fyn.

Søby Kirke er opført i forbindelse med sognets oprettelse og blev indviet i 1745. Den består af skib med halvrund afslutning mod øst, og mod vest er senere opført et tårn med firkantet lanternespir. Den er streng pietistisk og mangler ydre pragt, men er velproportioneret, og akustikken er enestående. Alterbilledet fra 1870 forestiller Jesus på korset og er af Jørgen Roed. Prædikestolen er fra 1745.

Ærø bliver sammenlignet med mange ting: en åkande, en fugl, der vipper på havet, og en isbjørn, der ligger med ryggen mod Østersøen og hovedet mod nordvest. Holder vi os til isbjørnen, kan man sige, at tre km ude midtvejs på dens hals, ligger udflytterbyen *Haven*. Før fællesskabets opløsning lå gårdene klumpet sammen i Søby, mens kreaturer gik i løsdrift i Haven inden for to store stendiger, skeldiger eller kreaturdiger. I 1773 blev det bestemt ved lodkast, hvem der skulle flytte ud, og det fortælles, at flere voksne mænd græd; de følte det, som skulle de ud i en ørken, langt væk fra deres kære. Til gengæld blev deres gårde større. De blev på 50 tdr. Søby-gårdene var kun på 35 tdr., og amtsskatterne blev regnet efter Søby-gårdene.

Ude på isbjørnens næsetip står *Skjoldnæs fyr*, et blinkfyr i et 22 m højt granittårn, opført 1881. Man kan komme op i tårnet, og der er en betagende udsigt herfra.

På landtongens nordre side, inden man når fyrtårnet, går en

Fra Søby Havn på Ærø. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

vej ned til *Næb*, et sted, der før var ret idyllisk med en skanse fra 1812 med vilde roser og hjertegræs, men det er totalt ødelagt af et tysk grusgravningsfirma.

FRA SKJOLDNÆS TIL MARSTAL

På vejen tilbage til Ærøskøbing vil vi tage nogle afstikkere til de små landsbyer. Først tager vi til *Låddenbjerg plantage*, anlagt 1916. Syd herfor er *Søby Mo*, vel egentlig made eller engdrag. Vi ser Lillebælt og landet, der skimtes mod vest, er Als. I forlængelse af Moen har vi *Vitsø*. Den var oprindeligt en havbugt med forbindelse til Søbygård, men blev ved dannelsen af strandvolde til en strandsø, der blev inddæmmet i 1788 og omdannet til en indsø på godt 200 tdr. Dæmningen blev ødelagt ved stormfloden 1872, men søen blev atter inddiget og tørlagt

1875 og på ny i 1958. Pumpemøllen, som nu er ude af drift, er fredet og Nationalmuseet forestår vedligeholdelsen.

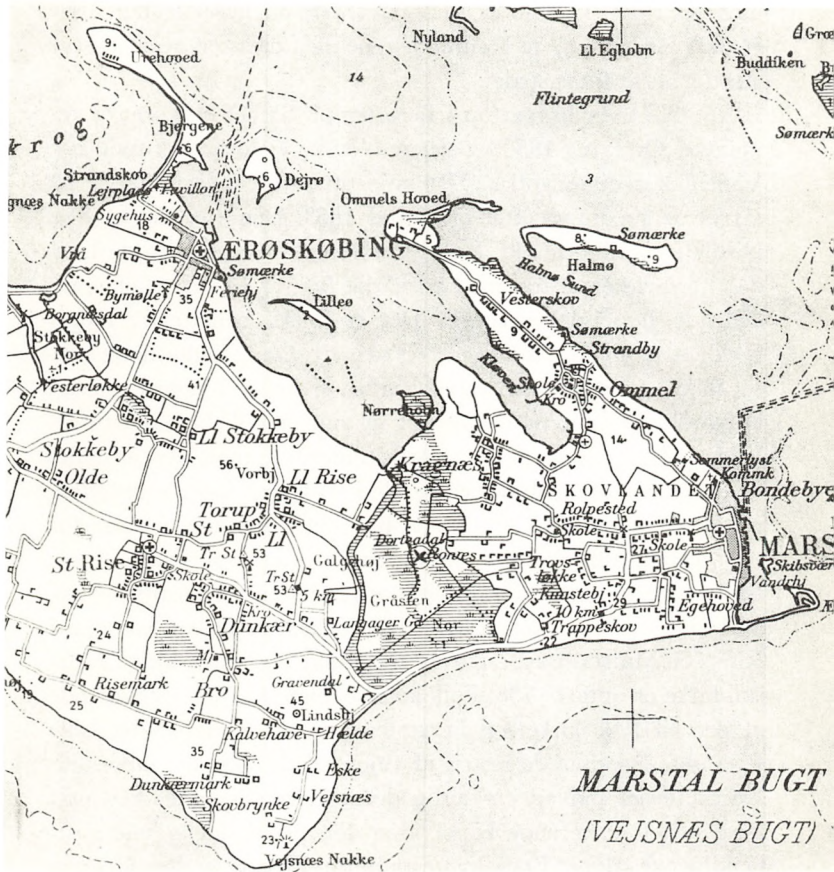
Fra Vitsø kan vi fortsætte gennem Leby mark og Leby ud til hovedvejen og skrås overfor dreje til Skovby. Her er der idyl med stråttækte småhuse og søde forhaver. Og så er der noget specielt ærøsk, nemlig sandhuse eller ihvertfald resterne af dem. De findes også i Leby og stammer fra den tid, man brugte sand på gulvene. Mens man andre steder i landet havde sandet liggende i en krog i udhus eller stald, så byggede man på Ærø specielle huse dertil. De lænede sig ofte opad anden mur, var sat op af kampesten, var under mandshøjde og dækket af et skrånende strå-, tegl- eller trætag.

Fra Skovby kan man køre til badestranden ved *Blakstens Odde*. Navnet kommer måske af, at der tidligere var fuldt af store sten, de såkaldte »bladsten«, sten, der når de kløves falder i skiver eller blade.

Her lå da også den berømte sten, hvor fanden plejede at sove til middag, og som senere, efter at fremmede skarnsfolk havde kløvet den, fik fandens fodaftryk. Mens fanden var ude at lede efter et stykke af stenen, som var røget helt hen i Borgnæs, kom han op at slås med en karl fra Borgnæs Mølle og kunne ikke klare sig, hvorfor han hvidglødende af raseri ville kaste sig i havet men ramte først stenen og satte sit fodaftryk, en menneskefod og en hestehov.

Fra Skovby køres tilbage til hovedvejen og derefter mod syd. Efter Bregninge ad den første vej, der fører til Voderup. Den kaldes Steisevejen. Midtvejs til højre fører en privatvej til en gård og her lå den hertugelige ladegård *Voderupgård*, som hertug Hans oprettede 1624 af en landsby af samme navn. Den blev nedlagt 1767. Et skilt helt nede for enden af vejen til højre meddeler, at vi nærmer os *Voderup Klint*. Der er parkeringsmulighed ved kanten af klinten og herfra er der også en glimrende udsigt. At gå ned ad den 30 m høje klint til vandet, hvor der er godt at bade, er en oplevelse, men kun for godt gående. Et ejendommeligt panorama åbner sig foran én, græsklædte terrasser, der ender i stejle klinger.

Der køres forbi Steisevejen og rundt om det store gadekær og

ad den snoede vej til Tranderup. Herfra fortsættes østpå forbi vejen ned til Ærøskøbing.

Vi kommer gennem Olde, byen hvor man kun bager pandekagerne på den ene side! Sådan siger folkehumoren og dermed menes der, at der kun er bebyggelse på den ene side af vejen. *Olde Mark* har en god badestrand med stejle klinter, og her ligger en feriekoloni, tilhørende Københavns Kommunalærerforening. Er bygget som lejr af de tyske besættelsessoldater.

Før man når kirken i Store Rise, går en vej til højre, spærret

med en bom. Den fører til *Tingstedet*, en anseelig langdysse med 55 randsten og to kamre, det ene med dæksten over. Tjørne gør det let at finde stedet.

Rise Kirke er bygget op i flere tempi. Skibet og koret er romanske. Omkring 1350 og senere blev koret forlænget mod øst. Våbenhuset er sengotisk. Det høje ottesidede pyramidespir på tårnet er genopført efter en brand 1663. Den var viet til Skt. Nicolaus og tilhørte Skt. Knudsbrødrene i Odense. Den trefløjede altertavle er af træ med udskårne figurer i haut relief, forestillende Jesu lidelseshistorie. Der er f. eks. benyttet et meget sjældent motiv Judaspengene og så vidt vides, findes dette motiv ikke i nogen anden dansk kirke, ej heller i nogen slesvigholstensk. Uden tvivl drejer det sig om et tysk billedskærerarbejde. Man ved ikke, hvem kunstneren er, men der fortælles følgende: en Marstalskipper havde i Tyskland købt altertavlen, måske til videresalg, for til eget husalter synes den at være for stor. Imidlertid blev det orkan, mens skipperen sejlede hjem med tavlen, og han bad Gud om at redde ham fra forlis, og i så fald ville han skænke tavlen til sin kirke. Og kirken var den i Rise, for Marstal havde på det tidspunkt ikke egen kirke. Marstal kirke er opført 1738. Folk kom sejlen fra den østlige ende af øen til Rise kirke, og færgestederne var Kraghæs og Lille Rise, man spadserede resten af vejen ad de specielle kirkestier. De skulle gå ind ad en særlig dør i kirken, nemlig den mod nord – det nuværende kapel – og den hed i daglig tale »østlændingenes dør«. Et tidligere pulpitur tilhørte godset Gråsten og her var hertugens stol. Prædikestolen er fra 1624.

På lavkirkens udvendige mur ses en tidligere indgang, en »præstedør«, og herover sidder en tympanon med tre mandshoveder, løve og drage. Man antager, at det er Løven af Judas kampe med dragen i overværelse af Treenigheden. På hver side af dette relief findes et mindre, udført i en anden stenart, forestillende en mand, der holder et rovdyr i tømme og en mand, der driver et svin. Man har tydet dette som en opfordring til dem, der går gennem døren til at holde vrede og urene tanker i ave. I den middelalderlige kirkegårdsmur findes en dørportal med trappegavle, Munkeporten. Ved siden af porten en buste,

udført af Gunnar Hammerich og forestillende Th. Tholle, der var præst i Marstal, senere i Rise og provst over Ærø.

Uden for kirken ved vejsvinget lå tinghuset indtil 1773, og på vejtrekanten foregik kagstrygningen, en straf der bestod i, at forbryderen stilledes op ad en kag eller pæl og på sin nøgne ryg af bøddlen fik 27 slag af 9 ris, 3 slag med hver.

Kort efter når man frem til det farlige kryds, hvor trafikken fra Marstal og fra Rise mødes. Lige efter krydset ser man til højre *Helle Bakke* med rester af to langdysser som silhuetter mod himlen. Den ene har to rektangulære kamre uden dæksten, den anden to små delvis ødelagte jættestuekamre. Oppe fra bakken er der en storslået udsigt, og tyskerne anlagde her en pejlestation. Bakken er delvis dyrket, så det er ikke let at bese dysserne.

Lige før det inddæmmede Gråsten Nor fører en lang poppelallé op til gården Gravendal, den største af de parceller, der blev udstykket fra den hertugelige herregård *Gråsten*, der lå mellem Drejet og Gravendal. Gården var oprettet af Hans den Yngre som jagtslot. Den kom 1635 til hertugen af Glücksborg, 1749 til kongen. 1767 blev den nedlagt.

På et stykke dæmning ved Drejet er der parkeringsplads, hvor der er noget at se til alle sider. Først og fremmest Østersøen, som her kan stå ind med al sin kraft, æder høfderne og oversprøjter betonvejen, en farlig strækning om vinteren med isdannelser. Her er der et vældigt badeliv om sommeren. Plantagen – fra 1916 – giver læ. Forude har vi Trappeskov Klint, geologisk interessant, fordi dens forskellige lerlag ligger i fine regelmæssige lag. Overfor ligger Ristinge Klint på Langeland. Til modsat side Vejsnæs klinter med den største, Vejsnæs Nakke længer henne. Bag plantagen er det store inddæmmede *Gråsten Nor*, der strækker sig herfra og til *Grønnæs Gab*, altså tværs over øen. Det er det største landvandingsprojekt på Ærø, idet man her har 7–800 tdr. land. En havbugt skar sig tværs gennem den fra nord og var kun skilt fra Østersøen ved det smalle naturlige Drej indtil inddæmningen i 1856. Ved højvande var drejet oversvømmet, og Ærø bestod faktisk af to øer. Der er en dæmning med pumpemølle ved Grønnæs i Lille Rise.

MARSTAL

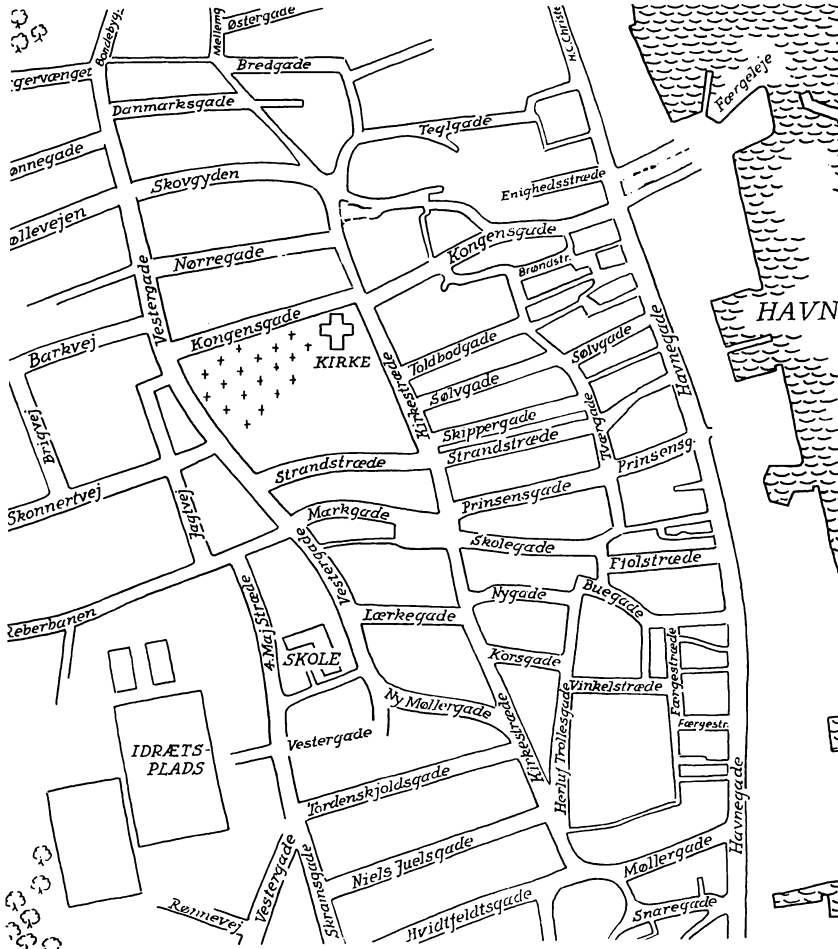
Der findes vel næppe en sømand verden over, som ikke har hørt Marstals navn, og byen nævnes i såvel seriøse beretninger som i sømandsviser og saltvandsfriske vittigheder. Men også når talen er om godt sømandsskab. Ganske vist er de store masteskoves tid forbi, dengang der var 400 sejlskibe hjemmehørende i Marstal, og når de var hjemme alle på én gang, f. eks. under isvintre, så lå de 9–10 stykker uden på hinanden i havnen, og man kunne ikke se igennem det tætte virvar af master og rigninger.

Havnen var byens stolthed. I dag ligger den øde hen, fordi det nu er dampskibenes tid. I 1784 ansøgte man om tilladelse til at anlægge en havn, men fik afslag. Omsider tog skipperne sagen i egen hånd og blev støttet af hele befolkningen, både økonomisk og arbejdsmæssigt. Man begyndte i 1825. Man hentede sten – desværre fra de mange oldtidsgrave – og bønderne besørgede kørslen. Skipperne rammede pæle ned, og alle arbejdsføre mænd hjalp til. I 1830 var den ene mole færdig. Men ved en stormflod i 1835 blev 32 skibe og 70 fiskejoller slået til vrag. Man byggede videre, havde nu fået offentlig støtte, og i 1841 var arbejdet til ende og en stenmole på en kilometer stod færdig. Den lange mole afbrydes af den lille ø Frederiksholm, hvor man ser en gammel kalkovn.

Men der er alligevel liv ved Marstal havn. Her ligger en af øens største virksomheder: stålskibsværftet, her er et træskibsværft og en motorfabrik. Der er færgeforbindelse til Rudkøbing, der er en stor jollehavn og her er fuldt af lystkuttere og joller, for næsten alle i Marstal kan sejle med et eller andet fartøj. Og der sidder stadig gamle deep-water-sailors på bænke ved havnen og taler om dengang, der var skibe til, rigtige skibe.

Ved havnen ses to mindesmærker for søfolk, der omkom under de to verdenskrige. De står begge i havneanlægget. Det til venstre er fra sidste krig og udført af billedhuggeren Gunnar Hammerich med tekst af Marcus Lauesen.

Så godt som alle gaderne fører ned til havnen. Og hvilke stolte navne har de ikke disse gader? Søheltene på stribe! Tordenskjold, Niels Juel, Peter Skram, Huitfeldt, Willemoes, Herluf

Marstal

Trolle. Der er ikke mindre end 5 Færgestræder, så her er det godt med lokalt kendte postbude. Desuden både en Barkvej og en Skonnertvej.

Bybilledet beherskes af uprententløse småhuse fra omkr. år 1800 i bindingsværk og grundmur, men de karnapper og kviste,

der er typisk for bebyggelsen i Ærøskøbing, kendes næsten ikke. Der er nogle smukt udskårne Louis Seize gadedøre.

Kirken er en rigtig sømandskirke, opført i 1738. Den ligger højt, så den kan ses af de bortdragende eller hjemkommende sømænd. Altertavlen forestiller Jesus, der stiller stormen på søen. Til personerne på tavlen har kendte sømænd fra Marstal stået model. Den er i 1881 udført af marinemaler Carl Rasmussen, der boede i Marstal, men var født i Ærøskøbing. Og for at blive i sømandsstilen, kaldes pulpiturene for kommandobroer, og det fortælles, at de store skippere fra verdenshavene ikke kunne føle sig tilfredse ved at sidde på gulvet.

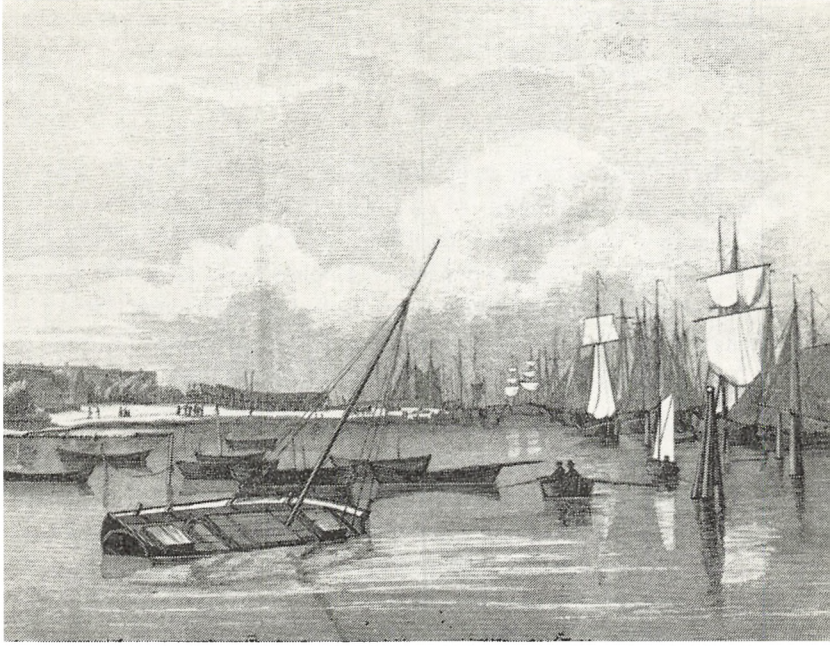
Der er ikke færre end seks kirkeskibe, de ældste er fra 1738 og 1778. Døbefonten af granit har tilhørt Tranderup kirke og heri døbt kun børn, der var født i ægteskab. Den ugifte piges barn blev døbt i et sort fad, som endnu findes i kirken. De to store lysestager stammer fra et kinesisk tempel.

Oprindelig havde kirken kun en tagrytter, men til minde om genforeningen 1920 byggedes et tårn ved hjælp af private pengemidler. Fredstårnet blev det kaldt. Uret er konstrueret af Jens Olsen, skaberen af verdensuret på Københavns rådhus. Det er oplyst og tjener som sømærke om natten.

Kirkepladsen, den tidligere kirkegård, er meget smukt anlagt af havearkitekt Johs. Tholle. Enkelte gravsteder er bevaret. En gammel sten beretter: Her hviler Christen Hansen til ankers med sin kone, hon letter ikke, før hon kommer for Guds Trone.

Selvfølgelig er Marstals to *museer* også præget af søfarten. Minors Hus i Teglgade viser et gammeldags sømandshjem. Byens velynder Rasmus Minor er opvokset her. Han emigrerede til Amerika, men glemte aldrig Marstal. Det store museum i Prinsensgade er velordnet og interessant med sine 400 skibsbilleder, gallionsfigurer, ting hjemført af søfolk og ikke mindst de meget fine modeller af kendte skibe, minutiøst nøjagtigt lavet af afd. skibstømrer Lorenz Hansen fra Marstal.

Fra Marstal kan man gøre en udflugt til *Ommel*. Vejen dertil er en fortsættelse af Vestergade. Man kommer forbi den store kirkegård, der er fælles for hele Østærø. Ommel ligger 3 km nordvest for Marstal og har smukke, gamle huse. 2–3 km ude

Marstal Havn. Efter Illustreret Tidende 1867/68.
Tegnet af Carl Rasmussen. Rigsarkivet fot.

ligger Ommelshoved, isbjørnens bagben. En interessant natur meget lig Urehoved ved Ærøskøbing, forbenet. Her ligger et par gårde, som lejes ud til sommergæster.

For indgående til Ommel by, smutter man ned til havnen, kaldet *Kleven* efter bugten, hvorved den er anlagt. Man kølhalede selv herude, man havde gangspil, kogekedel til plankerne og kogehus til tjære. Det sidste står endnu. Ommel kirke, annekts til Marstal, er opført 1894 efter tegning af arkitekt N. Jacobsen.

Langeland

Af JOHAN HVIDTFELDT

At Langeland virkelig er det lange land forstår man bedst, når man har set ned på øen fra en flyvemaskines bekvemme observationspost. Der er 52 km fra Øren ved Hov Strand mod nord og til Dovnsklint mod syd. Øen er smallest mod nord, 4–5 km, bredest ved Ristinge Klint, 11 km. I et af de digte, som danner optakten til Kaj Munks Egeløkke, skrev skjalden som Grundtvig og Oehlenschläger før ham en ode til Langeland:

Hvor er du skøn, du ø af sol og fred,
i ranker og i roser foden snubler,
og rig, så du for al din frugtbarhed
har næppe plads, og opad du den kupler.
Du løfter dine hundreder af bryster
for ret at gøre dine børn tilpas.
To have spiller klink langs dine kyster,
og brisen kårer dig til tumleplads.

Langeland er ikke noget bjergland. Mols Bjerges storhed og væld møder vi ikke her. Skovlebjerg ved Tryggelev, øens højeste punkt, er kun 45,7 m, men næsten overalt kan vi glædes over de talløse mærkelige små kupler, som Kaj Munk sammenligner med kvindens bryster.

Langelands historie

Bebyggelsen på Langeland i århundreder omkring folkevandringerne har ikke været særlig tæt, og fra det nordlige Langeland er der ikke bevaret stednavne fra denne tid. Med vikingetiden sker der en vældig udvidelse af bebyggelsen, nye landsbyer med navne på -bøl, -by og -torp bliver til på hele øen. Det er den store landnamstid, Langeland bliver nu bøllernes ø. I 1688 var der på hele Langeland 16 byer, som havde mere end 70 tønder hartkorn, men af dem lå de 13 på øens sydlige halvdel. Også denne iagttagelse tyder på, at det først var det sydlige

Langeland, der helt blev taget i brug af menneskene, ikke mindst egnene omkring norene.

Første gang øens navn forekommer er i slutningen af 800-årene i kong Alfreds oversættelse af Wulfstans rejsebeskrivelse. Her kaldes den Langeland. Lidt ind i 1400-årene begynder man at bruge formen Lavind, som holder sig til 1600-årene. En mand fra Langeland hed en Lavindsfar, og det særlige landsting for øen – det nævnes i begyndelsen af 1300-årene – hed da også Lavindsfar Landsting. I ny tid har fynboerne brugt et helt andet navn for nabøen, Tyrkiet, et skæmtenavn man flere steder har haft til afsides liggende eller fattige bebyggelser.

Kong Valdemars jordebog fra omkring 1231 viser, at kongen havde meget jordegods rundt om på øen. Da Valdemar Sejrdøde 1241, arvede hans søn Abel en del af øen, som i over 100 år – med kortere afbrydelser – forblev i hans efterkommeres besiddelse. 1258 erobrede Valdemar Atterdag øen fra den sønderjyske hertug, og siden da var den i kongens magt. Tranekær Slot var sæde for den kongelige lensmand på øen. Da kong Hans var blevet Danmarks hersker, udlagde han øen til underhold for dronning Christine. Sammen med Næsbyhoved blev den hendes livgeding. Dronningen opholdt sig tit på Tranekær og bevarede regnskaber fra slottet fortæller om hendes religiøsitet og hendes sinds mildhed.

I 1522 blev hr. Otto Krumpen, sejrherren fra Sverige, befalingsmand på Tranekær. Da hans svoger Erik Krummedige året efter opsagde Christian 2. huldskab og troskab, skrev han, at kongen ville »tage min svoger hr. Otto ved hans hals«. Det var nok rigtigt. Under grevefejden overgav den strenge ridder dog hurtigt slottet til Lange Hermann, vist grev Christoffers halvbroder, og Søren Stampe, der havde været dronning Christines foged på øen og senere havde sluttet sig til Christian 2. i landflygtigheden. Allerede i juni 1535 blev øen taget tilbage af Christian 3.s styrker, idet Peder Skram på øen landsatte krigsfolk, som i løbet af kort tid erobrede slottet.

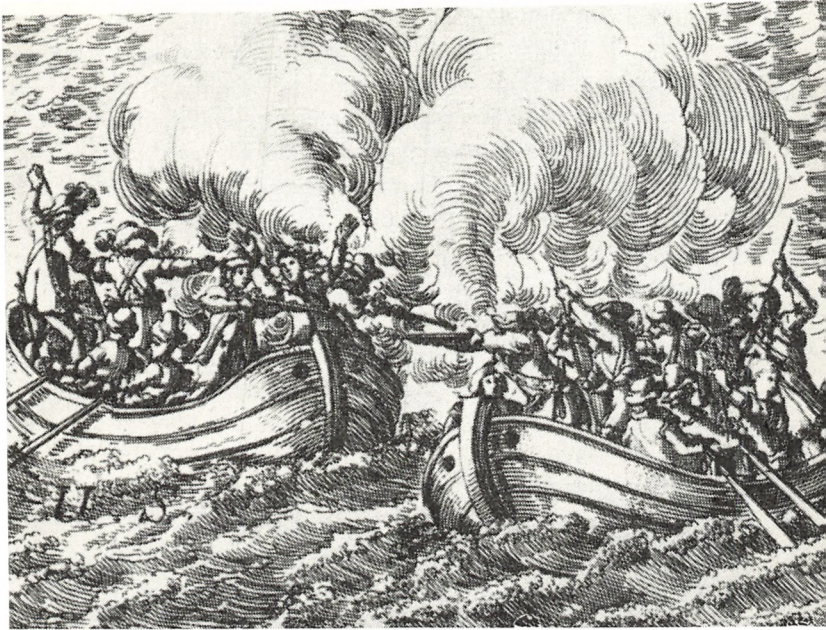
Der var i middelalderen mange adelsmænd på Langeland, og der er endnu rundt om bevaret voldsteder, som vidner om, at der her har boet riddere og væbnere. I tiden lige inden refor-

mationen var der omved 135 gårde, som hørte under kirken, 300 tilhørte adelen, 162 var kongelige »brydegårde«, altså fæstere under kronen, mens 162 var selvejergårde. Efter reformationen var mere end halvdelen af landgodset kongeligt.

De mest dramatiske begivenheder i øens historie begyndte, da den svenske konge Karl 10 Gustav den 5. februar 1658 med sit rytteris fortrop red over isen fra Vemmenæs til Rudkøbing. Den nat sov han i Longelse Præstegård, og dagen efter drog han fra Spodsbjerg til Lolland. Øen var stadig i svenskerkongens magt, da han i august 1659 på ny begyndte krigen mod Danmark, men i september lykkedes det oberst Jochim Körber at rense den for fjender. De danske tropper og befolkningen på øen gjorde sig rede til at forsvare den. Angrebet kom allerede den 6. oktober, men blev afvist, og hver gang svenskerne i den følgende tid gjorde forsøg på at erobre øen, blev de slået tilbage. En af de alvorligste kampe fandt sted den 6. februar 1659 på Østkysten af Lolland ved Steensgård Strand under anførsel af general Wrangel. Et dansk modangreb under krigskommissær, landsdommer Vincents Steensen til Steensgård blev sat ind. »Fjenden ville ikke vige«, hed det i en dansk beretning, »så at der blev mangt et faderløst barn, og mangen en fin soldat blev nedfældet«. Svensken blev slået, men landsdommeren blev dødelig såret.

Den 20. marts kom Wrangel tilbage med en større flåde, og denne gang lykkedes det at erobre øen. Indbyggerne blev straffet på det hårdeste, overalt blev der plyndret, de mange indkvarteringer blev en frygtelig byrde, og langelænderne blev udskrevet til krigstjeneste for fjenden. I november 1659 ophørte den svenske besættelse. Soldaterne forlod øen eller blev taget tilfange af de allierede hjælpetropper. Men i besættelsens frygtelige tid skal mere end 1000 langelændere være døde af sult.

I april 1808 blev Langeland på ny besat af fremmede tropper. Det var spanioler, hjælpetropper for Danmarks allierede Frankrig. De blev dog ikke på øen længere end til august, da de under ledelse af Marquis de la Romana blev taget ombord på engelske skibe. De ville ikke kæmpe sammen med franskmændene, efter at deres landsmænd hjemme havde rejst sig mod

I Samuel Pufendorfs berømte værk: *De rebus a Carolo Gustavo, Sueciae rege, gestis commentariorum libri septem* med tegninger af Erik Dahlberg findes et kort over Rudkøbings befæstning. Kampscenen mellem danske og svenskere er hentet herfra. Rigsarkivet fot.

undertrykkerne. For den danske kommandant på øen, den sagnomspundne general Fr. Ahlefeldt på Tranekær, var det nogle dramatiske dage, indtil de sidste spaniere var kommet afsted den 21. august 1808. Efter spaniolernes besøg skulle der komme til at gå over 130 år, inden fremmede tropper på ny kom til Langeland.

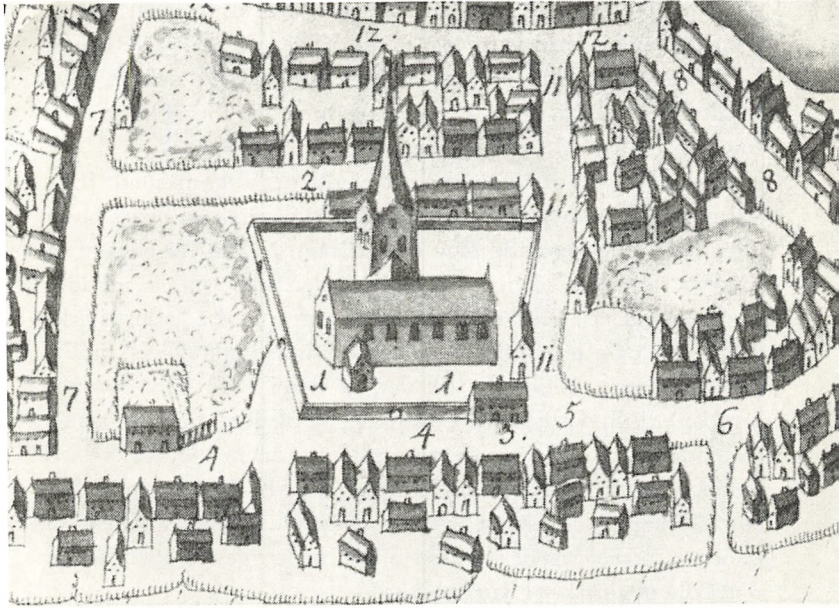
I dansk politik efter 1848 har øen spillet en ikke ringe rolle. Den første mand, der blev valgt i Langelandskredsen, J. A. Hansen, var vokset op i Rudkøbing, hvor han lærte skomagerhåndværket hos sin fader. Han var redaktør af *Almuevennen* og blev efterhånden en af de ledende indenfor *Bondevennerne*. Han repræsenterede kredsen indtil 1866. Den senere finansmini-

ster Edvard Brandes blev 1888 valgt på Langeland, og fra 1909 var det dr. P. Munch, som øen kårede til folketingsmand. Hans politiske mål og arbejdsform har været og vil altid blive diskuteret, men som menneske var han agtet af alle. En mindsten for ham er rejst i udkanten af Rudkøbing på vejen mod syd. Siden 1964 er det kulturminister K. Helveg Petersen, selv født i Sdr. Longelse, som er valgt af det Radikale Venstre i Svendborg amtskreds.

Tranekær len, som Langeland hørte under fra middelalderen, blev 1660 til Tranekær amt, der 1799 blev forenet med Svendborg amt. Øens særlige landsting blev 1681 lagt under Fynbo Landsting. De to herreder, Nørre og Sønder herreder, var forenet fra 1683 til 1795.

Rudkøbing i fortiden

Byen nævnes første gang i 1287 og er vel vokset frem i løbet af 1200-årene. Fra senmiddelalderen og til i dag kaldes den ofte kun Købing på samme måde som Ærøskøbing. Måske har der på denne tid været endnu en købing på Langeland. På den tidligere halvø ved Klæsøgårde i Lindelse Nor har der været et større middelalderligt anlæg. Den sydlige spids kaldes Købeshoved, og en mark foran forborgen benævnes Købing. Den første del af byens navn er gammeldansk ruthia, rydning. Kirken er måske fra 1100-årene, og det er muligt, at den først har været kirke i en landsby, der har ligget dér, hvor købingen voksede frem. Den middelalderlige by var omgivet af volde og grave, hvoraf rester er fundet i Ramsherred og Sidsel Bagersgade. Indenfor befæstningen lå Torvet, den øverste del af Østergade, Sidsel Bagersgade, som tidligere hed Sladdergade, den øverste del af Nørregade og af Vinkældergade, Grønnegade, Ruestræde og den overste del af Brogade. Torvet var byens centrum, hvor en del af handelen med bønderne foregik. Hertil førte øens gamle hærvej, vejen til Spodsbjerg, som blev kaldt Kongevejen, og som udenfor byen forenede sig med Søndre Landevej ned til Bagenkop. Torvet er langt og smalt, en udvidelse af gaden, som fører dertil, Østergade. Som byens udmærkede historiker Chr. Kiilgaard har vist, er byens torv et udpræget landevejstorv.

Den indre del af Rudkøbing by omkring 1670. Efter Resens Atlas. Rigsarkivet fot. Signaturforklaringer: 1. Kirken. 2. Skolen. 3. Rådhuset. 4. Brogade. 5. Torvet. 6. Østergade. 7. Ramsherred. 8. Sladdergade, nu Sidsel Bagersgade. 11. Torregade eller Torvegade, nu Grønnegade. 12. Vinkældergade. En del heraf hører nu til Nørregade.

Den gamle befæstning forfaldt, og 1644 fik krigskommissær Vincents Steensen ordre til at gøre Rudkøbing til en fæstning. Det var truslen fra svenskerne under den såkaldte Torstenssonfejde, der gjorde det nødvendigt at beskytte byen. Juli 1645 kunne Steensen berette, at der var bygget »en forteresse omkring Rudkøbing, som så vidt er færdig, som gravene er opkastede«. Det blev vel dette anlæg, som blev kernen i den svenske befæstning fra 1659, som ses på Pufendorfs kort fra 1659 og på Resens kort fra omkring 1670. Foruden volde og grave var det svenske anlæg forsynet med »bastion(er) for kanoner, på folkesproget blokhus«.

Den lille købing var aldrig kommet til at spille nogen større rolle. Det var svært at få bønderne til – således som det var

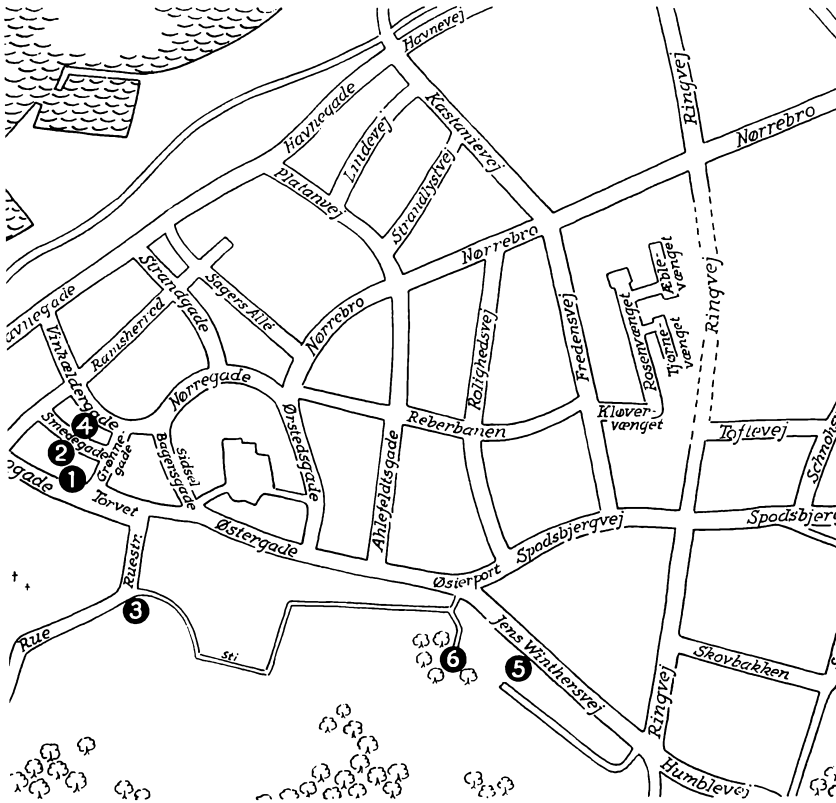
deres pligt – at handle i byen. Mange sejlede fra gammel tid til Tyskland med deres varer og købte dér, hvad de havde behov for. Besættelsen under svenskekrigen ramte også den lille by hårdt. Kun 52 af de 117 gårde og huse var beboelige. 1672 havde byen kun 472 indbyggere, i 1769 var der 814.

I sidste halvdel af 1700-årene begyndte det at gå fremad. 1801 var der 1141 indbyggere, og efterhånden fik man en bedre havn eller skibbro. Afgørende blev det, at man i 1822 fik bygget en virkelig beskyttet havn, som efterhånden blev stærkt udvidet og forbedret. I 1800-årene fik byen flere mindre industrivirksomheder, og efterhånden blev den et virkelig økonomisk midtpunkt for øen. Betydning fik det, at der i 1911 blev oprettet jernbane til Spodsbjerg og Bagenkop, og at der kom faste skibsforbindelser til nære og fjernere steder. Senere blev vejforbindelserne stærkt udbygget, hvilket ikke mindst fik betydning, da rutebilerne og lastbilerne overtog person- og varetrafikken, så banen efter 50 års virksomhed måtte nedlægges. I 1965 boede der 4284 mennesker i Rudkøbing.

PA TUR I RUDKØBING

Idag kommer de fleste vel til øen over den nye bro Tåsinge-Siø-Langeland. Den går en lille smule nord for Rudkøbing. Kommer man med skib, går man fra Havnen op i byen ad *Brogade*. På hjørnet af Havnepladsen og Brogade ligger byens største og smukkeste pakhus, bygget i to stokværk 1844 og med et stort halvvalmet mansardtag. Ved Ramsherred vider gaden sig ud til et lille torv, *Gåsetorvet*. Her ligger Apoteket, hvis nuværende bygning er fra 1856. Det var her Rudkøbing to berømte sønner blev født, brødrene Anders Sandøe Ørsted, Danmarks berømteste jurist, og *H. C. Ørsted*, som i en aftenforelæsning i foråret 1820 opdagede, at den elektriske strøm kan dreje en magnetnål, en opdagelse som danner grundlaget for den moderne elektronik. Denne Lavindsfar er virkelig en af Danmarks berømte sønner. Brødrenes nære ven var digteren Adam Oehlenschläger, som i det store digt Langelandsrejsen har skildret en rejse til vennernes hjem og sit ophold på øen.

På Gåsetorvet findes en statue af H. C. Ørsted, rejst 1920. Det

Rudkøbing. 1. Rådhuset. 2. Kirken. 3. Bymøllen. 4. Søfartsmuseum. 5. Langelands Museum. 6. Campingplads.

er en afstøbning af H. W. Bissens Ørstedstatue i den tidligere Polyteknisk Læreanstalts gård. I Rudkøbing har man et lystanlæg, opkaldt efter de to berømte apotekersønner, og her er der mindestøtter for brødrene. På Gåsetorvet ligger den katolske menigheds præstegård, og et lille stykke henne ad Brogade finder vi den katolske kirke, Skt. Bents Kapel, indrettet i et tidligere borgerhus med smukke vinduer af glasmosaik og med træskærerarbejder. Det var den kendte katolske præst, Peter Schindler, sognepræst i Rudkøbing 1924–28, som fik de to

smukke bygninger indrettet. Han har fortalt derom i sin bog *Tilbage til Rom. Livserindringer II*, 1951.

Lige nærvæd Gåsetorvet ligger byens *sognekirke* med et senromansk langhus med gotisk sakristi og sengotisk korsfløj mod nord. Over dennes nordvestlige hjørne er der i 1621 rejst et ret stort tårn. Da kirken blev restaureret i 1956, blev dens indre kalket hvid. Der er mange borgere i Rudkøbing, der ikke helt har forsonet sig hermed. I koret er der ophængt et sengotisk krucifiks. Døbefonden er i nyklassisk stil, skænket 1836 af amtsprovst H. P. E. Lund, og fadet er sydtysk, fra omkring 1575. Prædikestolen er i højrenæssance fra 1608. I kirken er der et epitafium over byfoged Claus Bertelsen, død 1715, og hans hustru.

I kvarteret rundt om kirken ligger en del små, beskedne huse, de fleste fra 1700-årene. Tæt ved kirken, i Smedegade nr. 12, *Langelands Søfartshus* med en stor samling af skibsmodeller. Mange steder i den gamle del af Rudkøbing møder man disse små borgerhuse fra 1700-årene eller begyndelsen af 1800-årene, f. eks. i Smedegade og i *Ramsherred*. Dette mærkelige gadenavn finder man også andre steder i Danmark. Det blev brugt om gader eller kvarterer, der egentlig lå udenfor den egentlige by. Det første led i navnet kommer måske af plattysk ramp, trækieste til levnedsmidler, brødkasse; herred er nok brugt ironisk.

Fra Kirken går vi tilbage til Brogade. På hjørnet Parykmagerens Hus, hvor Ørsted'erne skal have gået i skole. Videre til *Torvet*, hvor Rådhuset ligger. Det er opført af bygningsinspektør J. H. Koch i 1845 på det sted, hvor også det tidligere rådhus lå fra 1659. Fra den østlige ende går Ruestræde mod syd. Her ligger et par pakhuse fra 1838. Ved enden af gaden ligger Bymøllen eller Ruemølle. Herude i den sydvestlige del af byen er også den nye *kirkegård*, hvor der er mindestøtte af granit for 12 soldater, der døde på lazarettet i Rudkøbing 1864, og et mindesmærke for 4 russiske soldater, som døde efter kapitulationen. Den gamle kirkegård omkring kirken blev nedlagt allerede i 1812.

På hjørnet af Østergade og Ruegade ligger *Præstegården*, der har højt tag og stærkt fremhævet midterparti. Op til indgangsdøren går en dobbelt stentrappe med smedejernsgelænder. Bygningen er opført 1760. På Østergade nr. 4 fortæller en indskrift,

Den gamle købmandsgård i Rudkøbing på hjørnet af Nørregade og Sidsel Bagersgade. I baggrunden til venstre ses den gamle borgmestergård. Axel Steensberg fot. 1947. Dansk Folkemuseum.

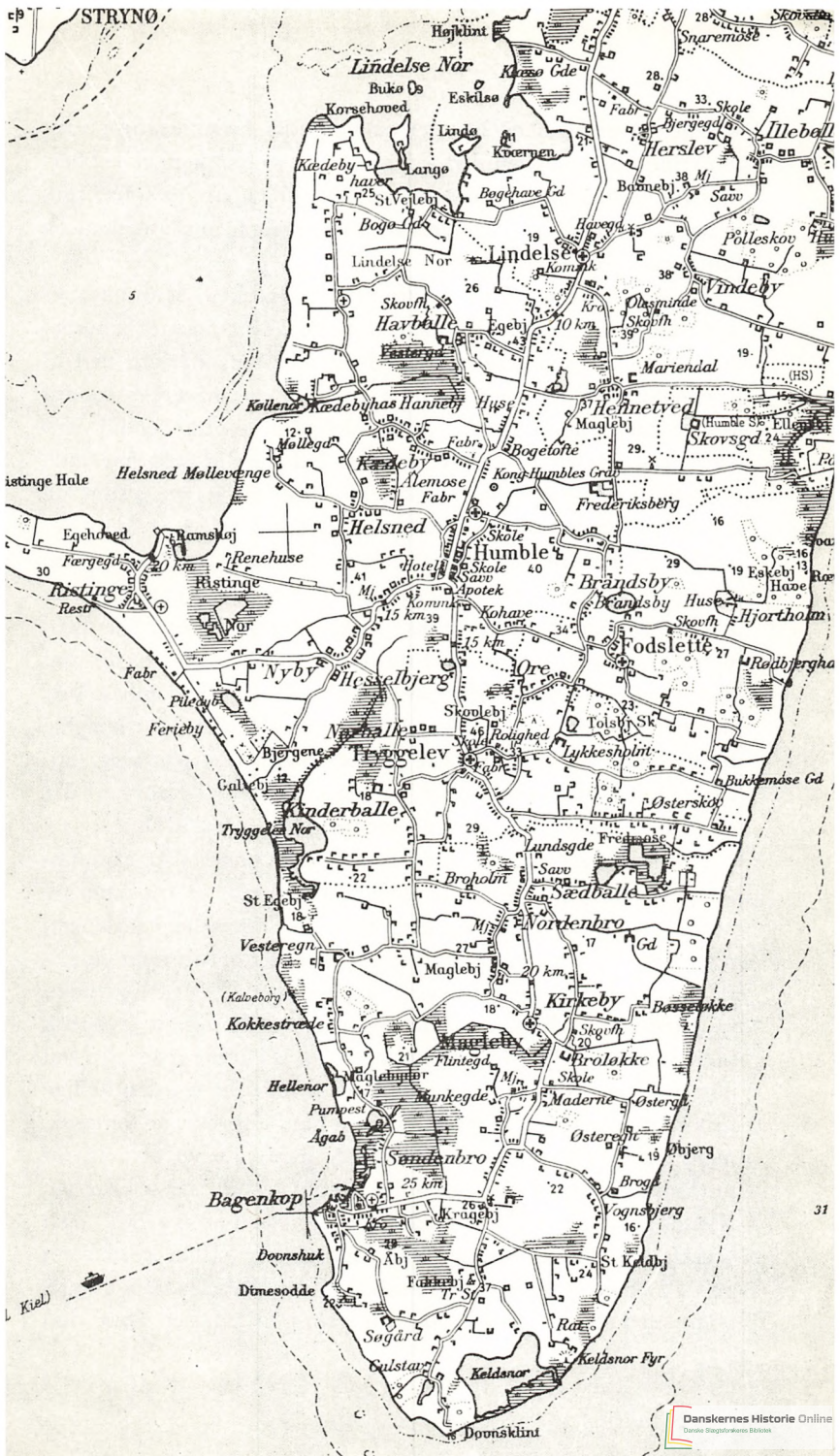
at her fødtes Mads Lange til Bali; han døde i 1856 kun 49 år gammel og er begravet i en palmelund uden for Badoeng. I Østergade nr. 24, den såkaldte *Bay'ske Gård*, har Langelands Folkeblad til huse. Bygningen er fra 1782 og har mansardtag. Over den smukke Louis Seize-dør er en trekant-fronton. Sidelængerne er fra 1741 og 1848. Fra Østergade drejer vi til venstre hen ad Ørstedsgade og derefter op ad Nørregade. Nr. 21 er den gamle borgmestergård fra 1802. Den er af grundmur, men minder meget om nævnte huse af bindingsværk. Længere fremme i gaden, på hjørnet til Sidsel Bagersgade, ligger en gammel købmandsgård fra 1799 med en smukt udskåren dør og dobbelt trappe med gelænder.

SYDLANGELAND

Fra Rudkøbing køres efter Spodsbjerg. I Gammel *Skrøbelev* er rejst en sten til minde om, at der tidligere blev holdt ting her. Sognets kirke ligger lidt syd for landevejen, i Ny *Skrøbelev*, 1688 kaldet Kirke *Skrøbelev*. Skibet er fra romansk tid, og rundt om i murværket er der indsat forskellige billedkvadre. Ved flere af øens kirker kan man møde sådanne meget smukke eksempler på romansk billedhuggerkunst. På *Skrøbelev* kirkes sydside ses et skib med to dragehoveder, en løve, der bider i et menneskehoved, et dyr, der bider sig selv i halen, en mand med skjold og sværd i kamp med et dyr. I nordmuren er der et relief af en lille mandsskikkelse med stav eller økse.

Kirken blev ombygget i sengotisk tid. Langhuset fik hvælv, og der byggedes sakristi mod nord, våbenhus mod syd og tårn mod vest. Ved en restaurering af kirken i 1956 fandt man nogle primitive sengotiske kalkmalerier, bl. a. af korsfæstelsen. I altertavlen. tegnet af Marinus Andersen 1957, er et maleri af korsfæstelsen. Det stammer fra den gamle tavle fra 1590'erne. Snitværk herfra med våbener for Erik Hardenberg til Fårevejle og Anne Rønnow er ophængt i kirken. Deres navne og våbener findes også på kirkestagerne. Prædikestolen er fra renæssance-tiden.

Fra kirken køres tilbage til Spodsbjerg-vejen og videre mod øst. Efter at have passeret Longelse Mølle, nu omdannet til restaurant, drejes til højre. Landskabet er med de mange små høje typisk for Langeland. Gennem Illebølle fortsætter vejen mod Lindelse. Lige før denne by ser man til venstre byens mølle. *Lindelse Kirke* ligger smukt på en stor bakke, og der er herfra en betagende udsigt til nor og næs og ned mod byens smukke gamle bygninger. Apsis, kor og skib i kirken er senromanske, men skibet er forlænget i sengotisk tid, da der også blev indbygget hvælv i kor og skib. Det store tårn, sakristiet mod nord og våbenhuset er sengotiske. Altertavlen står på et gammelt, muret alterbord. Den er i gotisk snitværk fra begyndelsen af 1500-årene. I midterfeltet er der et krucifiks, og i sidefelterne er der relieffer fra Kristi historie. I fløjene finder vi apostlene, på ydersiden malerier af helgeninderne Maria Magdalene og Mar-

STRYNO

Lindelse Nor

Buko Os Eskilsø

Korsheved

Linda

Lango

Bogohave Gd

Lindelse Nor

Lindelse

Skovh

Havelballe

Fæstevad

Køllens

Kædebyhas Hannebj

Møllega

Kædeby

Alemose

Helsned

Humbale

Skole

Saw

Kohave

Ore

Skolebj

Nærballe

Tryggelev

Kinderballe

Tryggenes Nor

St Egebj

Vesteregn

(København)

Kokkestræde

Hellenor

Pumpst

Agab

Sundenbro

Bagenkop

Doonshuk

Dimesodde

Sugård

Gulstær

Keldsnor

Doonsklint

Keldsnor Fyr

Keldsnor

Keldsnor

Keldsnor

Keldsnor

Keldsnor

Kæde Gde

28.

Fabr

Hjeregde

33

Skole

Herslev

38

Mi

Saw

Pølleskov

Vindeby

19

Mariendal

Heinetved

Maglebj

Skovsgd

24

Frederiksberg

16

Brandby

Brandby Huse

29

Skovh

Hjortholm

19

Eskebj

13

Ro

Høve

27

Rødbyerga

16

Bukkemose Gd

Ostersköt

21

Frede

Lundsgde

20

Saw

Sædballe

Nordenbro

17

Gd

Kirkeby

18

Basenbikke

20

Skovh

28.

33

38

39

39

39

19

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

29

grethe. Over korbuen hænger en højgotisk krucifiksgruppe fra omkring 1300. Døbefonten af granit er romansk med kobberfad fra 1700-årene. Renæssanceprædikestolen fra 1628 har relieffer af syndefaldet, bebudelsen, korsfæstelsen, opstandelsen og himmelfarten.

I Lindelse drejes af til venstre mod Hennemved. Man passerer den lille smukke skov Hennemved Haver. Når man er kommet frem til landsbyen, drejes af mod øst ad vejen, der går ned til Langelandsbæltet. Lidt fremme går der en privatvej ned til *Skovgård*, en af de mange gamle adelsgårde på Langeland. Hovedbygningen er fra 1880'erne og er hel statelig med sine røde mursten i neo-renæssance. Man kan som så mange steder på Langeland fortsætte ned til havet. Det er dejligt at køre her mellem to rækker af buske af enhver art, brombær, hyld, slåen og mange andre. Tilbage til Hennemved, hvorfra der køres mod syd efter Brandsby. Det er ikke nogen dramatisk egn her, men den har en vis charme med de mange høje, nogle spæde som den unge piges bryst, andre svulmende som en sexbombs. Ved den vej, der går ned til Påø, ses Skovgårds Mølle. Lidt længere fremme har man til venstre hovedgården Frederiksberg, opkaldt efter generalen, grev Frederik Ahlefeldt-Laurvig, der døde 1832. Den helt statelige hovedbygning er fra 1871.

Fodslette ligger lidt øst for vejen. Kirken her er ikke af imponerende størrelse. De ældre dele, kor og skib, er fra omkring 1250 og opført i kamp og tegl. Skibet er lidt senere forlænget mod vest. Våbenhuset er gotisk, mens tårnet er fra renæssance-tiden; den øverste del er bygget af Erik Kaas 1649. På sydsiden ses Frederik 3.s initialer. Altertavlen er et interessant sengotisk billedskærerarbejde fra omkring 1520. I midtpartiet ses nu Thorvaldsens Kristus – i gips. Fløjenes relieffer fra den hellige historie har gotisk rankeværk. Døbefonten af granit er romansk, mens fadet er et nederlandsk arbejde med våbener og initialer for landsdommer Erik Kaas til Hjortholm og hans hustru Kirsten Nielsdatter Gaas 1650. Prædikestolen er fra omkring 1630 og i bruskbarok. I midtfelterne ses evangelisterne. Den er stafferet 1697. Der er epitafier over landsdommer Niels Gaas til Hjortholm, død 1623, hans hustru Hilleborg Stigsdatter Pors, død

Fra stranden ved Ristinge på Lolland. Fot. Jørn Kudsk.

1637, og deres søn Chr. Gaas, død 1637. Under koret har der været begravelse for de Gaas'er og de Kaas'er.

Fra Fodslette køres lidt mod nord og derefter mod øst. Til højre ses Rødbjerghavn, oprettet 1843, Til venstre går en privat vej ned til den gamle adelsgård *Hjortholm*, som i slutningen af 1500-årene er flyttet ud fra landsbyen. Den ligger meget kønt, og man kan herfra se ned til Langelandsbæltet. Den smukke barokbygning fra 1789 er i én etage. Midterpartiet er prydet med pilastre og afsluttes med frontispice. Et vers over indgangsdøren er opsat til minde om opførelsen af den nye bygning.

Tilbage til Fodslette og derfra mod vest til *Humble*. Kirken ligger i udkanten af byen ved vejen mod øst til Brandsby. Den er bygget på et af de mange små lollandske bjerge, og det er

helt underligt at kigge ned på en del af kirkegården, der ligger ved foden af bakken og kan ses i fugleperspektiv. Kirken har tidligere været herredskirke. Den er en senromansk korskirke med gotisk tårn fra omkring 1450 over den søndre korarm. Ved samme tid blev koret forlænget mod øst og på dets nordside opførtes et lille sakristi. Senere blev skibet udvidet mod vest, og der blev bygget et våbenhus. Altertavlen er et maleri af F. Storch fra 1863. I prædikestolen er der ældre relieffer fra omkring 1650. Den romanske granitfond har et sydtysk fad fra omkring 1575 med bebudelsen. Den 16. maj 1862 kunne pastor Drejer i Humble indberette til konferensråd Thomsen, at da man brød den gamle præstebolig ned, fandt man i hjørnet af det gamle fundament »en firkantet kampesten, tilhugget på alle sider« og med indhugget hovede af en mand med skæg. Dette romanske relief blev indmuret i den nye præstegård, som stod til 1963.

I 1808 indberettede pastor Brandt, at »nogle hundrede skridt nord for østen for kirken ligger en forhøjning, lidt over 60 skridt lang og omtrent 6 skridt bred, som rundt omkring er besat med store sten . . . og omtrent midt på er en meget stor sten, som hviler på mindre . . . Bønderne her kalder denne plads kong Humbles begravelse«. Denne langdysse er med sine tæt-stillede randsten og store overligger det berømteste af de mange oldtidsminder på Langeland.

Fra Humble køres mod sydøst efter *Ristinge*. Lige efter at man er kommet gennem Hesselbjerg er der en god udsigt. Mod vest ses den østlige del af Ærø, mod nord Strynø og mod øst dele af Lolland. Ved *Ristinge* er der en lille havn. Der fortsættes mod *Ristinge Hale*. I bugten vest for *Ristinge* kan der til tider ses store flokke af svaner, som hvide striber eller store flader på vandet. Det er et mærkeligt landskab herude ved *Ristinge Hale*. Og lige ovre på den anden side af bugten ses *Marstal*, helt nær synes man. Mod nord ligger *Strynø Kalv*, *Strynø*, man ser også *Rudkøbing* og den nye bro fra *Tåsinge* over *Siø* til *Langeland*.

Tilbage til *Ristinge* by, hvor der drejes af mod havet, ned til den meget smukke kyst med dens blændende hvide sand og

dens marehalmklædte klitter, – den bedste badestrand på øen – og det siger ikke så lidt. Om sommeren er her mange mennesker, og der er store sommerhusområder. Mod nord ses Ristinge Klint, som er af betydelig geologisk interesse med sine lagvise aflejringer fra istiderne og den sidste mellemistid.

Når man kommer tilbage til Hesselbjerg, køres mod sydøst efter Nørballe og derfra videre til *Tryggelev*. Den ikke særligt imponerende romanske kirke med sengotiske tilbygninger har et godt epitafium over sognepræst Erik Christensen Humble, død 1674, et andet over provst Axel Pedersen Weile, død 1709. Ved siden af kirken er der en sengotisk kirkelade. Den ser ud til at kunne blive stående dér til sene tider. Der fortsættes syd-efter til *Magleby*. Kirken her er ganske ejendommelig, og dens høje spir ses viden om. Skibet er romansk og bygget af granitkvadre. Der har også været romansk kor, men det blev revet ned i sengotisk tid, og i stedet byggede man et langt hvælvet kor, dels af tegl, dels af granitkvadre fra det romanske kor. Lidt senere er der opført et sakristi med krydshvælv på korets nordside og lige vest for denne bygning et kapel. Kirken har to sengotiske våbenhuse, et på hver side. Det sydlige er 1887 omdannet til ligkapel. Tårnet blev ombygget 1762 og fik et højt ottekantet spir, som dog blev noget ændret i 1820'erne. Altertavlen er et maleri, bebudelsen, fra midten af 1800-årene, prædikestolen, et renæssancesnitværk, er fra omkring 1630. Den romanske døbefont af granit har kobberfad fra 1784. Det lille kor-buekrucifiks er sengotisk. Kirkeskibet, orlogsfregatten Frederik 7, er ophængt omkring 1850. I nordfløjen er der et epitafium over provst Dines Jensen Rosenstjerne, død 1677.

Ved våbenhuset ligger en granitplade med helgengrav fra det romanske alterbord. På kirkegården er mindeplade for engelske, canadiske og amerikanske flyvere, som blev skudt ned over Langeland under den anden verdenskrig.

Fra *Magleby* fortsættes sydefter. Lidt sydøst for byen – til venstre for vejen – ligger herregården *Broløkke*, der ejes af greven på Tranekær. Hovedbygningens nordfløj er fra 1758. Den er i ét stokværk og har høj frontispice med trekantgavl, støttet af fire ioniske søjler. Østfløjen er fra 1873. Lige efter

Broløkke går vejen langs den inderste del af *Magleby Nor*. Her står en mindesten for lærer Chr. Harboe, død 1862, på hvis initiativ der i 1852 blev dannet et aktieselskab til norets inddæmning. Der blev lagt et par små dæmninger mellem Klisebjerg, Skibholm og Øen. De blev ødelagt ved stormfloden 1872, men en ny dæmning blev opført året efter. Fra 1944-46 gennemførtes et omfattende arbejde med afvanding og kultivering. I den inderste del af Magleby Nor ligger det store voldsted Borrebjerg med en halvkredsvold, der nu er udpløjet. Hakon Berg fra Langelands Museum har foretaget undersøgelser, som viser, at dette anlæg har eksisteret i 1100-årene.

Efter at have passeret noret kommer man til Søndebro, som området syd for noret kaldes i modsætning til Nordenbro på den anden side. Snart er vi ved vejens ende, den gamle fiskerby *Bagenkop*. Den nævnes første gang 1587, og traditionen fortæller, at den er blevet anlagt af hollandske fiskere. 1847 berettes, at »beboerne indtil for 50 år siden talte et så underligt fordrejet dansk, at det var vanskeligt for beboerne nord på landet at forstå det«. Navnet er enten af hollandsk eller plattysk oprindelse. Det første led betyder sømærke, det andet næs, altså næsset, hvor sømærket ligger. I øvrigt har der på et næs ved Ågabet nord for byen tidligere ligget en lille fiskerby fra slutningen af 1500-årene og lidt senere. Mange enkeltfund herfra findes i Langelands Museum.

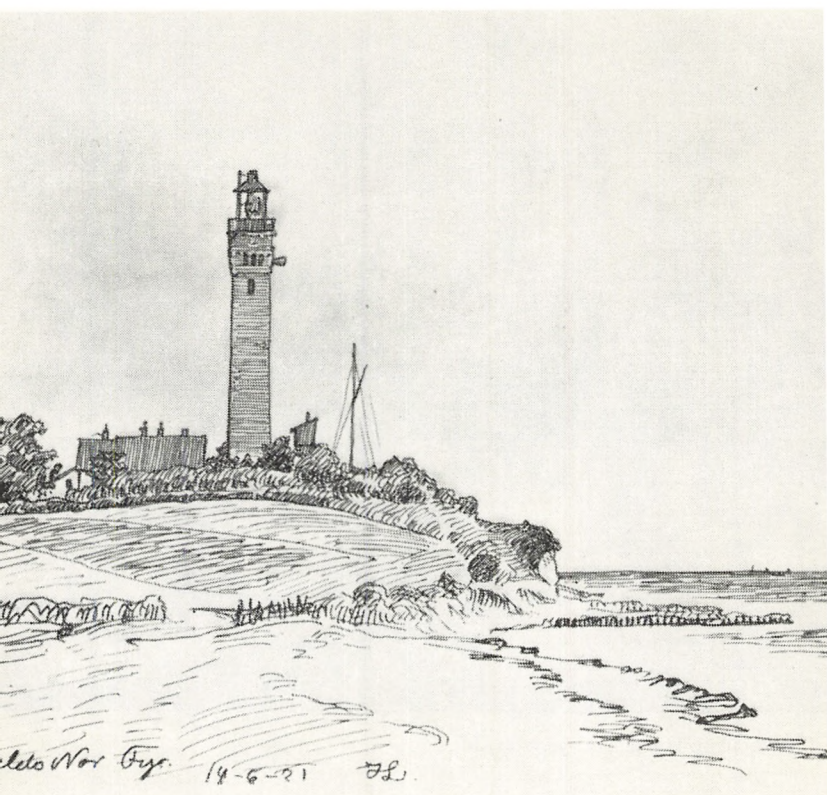
Fiskerihavnen i Bagenkop er anlagt 1858, nu er der tre bassiner, og i et af dem lægger færgen fra Kiel til. Det er et imponerende antal fiskerbåde, man kan opleve at se samlet her. Fra havnen køres ad Strandvej og Klintevej ud til *Bagenkops Bjerg*. Herfra er udsigt mod Langeland og Ærø og ellers mod Østersø, så langt øjet rækker. Og bag ved én ligger Bagenkops mange hyggelige småhuse, hvorimellem kirken, der er fra 1920, rager op. Der fortsættes mod *Søgård* sydøst for byen. Denne gård er oprettet 1673 af 12 øde gårde. Lidt forbi Søgård drejer man til højre efter *Gulstav*, som egentlig er navnet på den sydligste del af Langeland. Gennem den lille Vesterskov kan man komme ned til havet lidt nord for Gulstav Klint. Her er uhyre mængder af sten, som engang var en del af klinternes vældige jord-

Bagenkop Havn. Fot. Jørn Kudsk.

masser. Det er først og fremmest flint, men også mange slags granit og porfyr m. m. Man kan også langs Østerskoven komme ned til Øens sydligste spids, den 16 m høje Dovnsklint. Herfra og over til Keldsnor Fyr går en strandvold, som spærrer havet af fra strandsøen Keldsnor.

Der køres tilbage ad samme vej, men i stedet for at dreje af efter Søgård køres lige ud. Man passerer *Fakkebjerg*, som med sine 37 m kan ses viden om. Her anlagdes 1806 et stenkuls- eller blusfyr, senere rejstes et sekskantet fyrtårn, 9 m højt. Det stod til 1885, da Keldsnor Fyr blev bygget. Pladsen, hvor fyret har stået, er fredet. Et stykke længere fremme, inden man kommer til Kragebjerg Mølle, drejes til højre mod en bebyggelse med det mærkelige navn Rat. Det nævnes 1682, men ingen kan forklare.

Johannes Larsen: Kjelds Nor Fyr 1921. Den kgl. Kobberstiksamling.

hvad det betyder. Herfra kan man fortsætte langs *Keldsnor Fyr* til havet. Dette sted skal man egentlig opleve i skumringen, når fyrets store lyskegle jager gennem halvmørket, og man endnu kan fornemme havet i dets vælde og uendelighed.

Efter at være kommet tilbage til Rudkøbing-vejen køres nordpå. Fra Søndebro til Tryggelev er vejen jo en gammel bekendt. Humble har vi også tidligere været i, Lindelse ligeledes. Lidt syd for Rudkøbing drejer vi af efter Henninge Nor, som blev inddæmnet 1913. Her ligger herregården *Fårevejle*, hvis historie kan følges tilbage til midten af 1300-årene, og som

bl. a. har været ejet af Brok'er, Rønnow'er og Hardenberg'er. Den har oprindeligt ligget på en ø og var tidligere stærkt befæstet. 1851 blev det meste af voldene sløjfet og gravene fyldt. Hovedbygningen fra 1870 er i ny-renæssance med sandstensfor-siringer, nok så imponerende. Efter at være kommet tilbage til den store vej fortsættes efter Rudkøbing. På hjørnet ved Galgebakken, hvor Jens Winthers Vej begynder, er en mindsten over udenrigsminister *P. Munch*, Langelands repræsentant på tinge fra 1909–45. Lidt længere fremme ligger Langelands Museum, skabt af købmand Jens Winther, en af de betydeligste amatør-arkæologer, Danmark har haft. Det er et museum med meget righoldige samlinger og æren herfor er først og fremmest Jens Winthers. Det var også ham, der skænkede bygningen til at rumme museet. Hans vigtigste indsats var undersøgelserne af Troldebjerg, Blandebjerg og Lindø bopladser fra stenalderen.

NORDLANGELAND

Gennem Rudkøbing fortsættes nordpå efter Tranekær og Lohals. Den lille kirke i *Simmerbølle* består af romansk skib og kor, opført af rå og kløvet kamp. I sengotisk tid blev kirken forlænget mod vest, og nord for koret byggedes et tårn, hvis nederste rum er sakristi. Våbenhuset er vel også fra denne tid. På tårnets østside er der jernankre med bogstaverne F.G.A.L.R. 1831, der fortæller om grev Frederik Ahlefeldt-Laurvigs interesse for sine kirker. Over korbuen er der et kalkmalet rigsvåben fra 1523. Fra 1894–1927 var Vilhelm Lütken sognepræst i Simmerbølle. Hans bog: *Bidrag til Langelands Historie* fra 1909 er det betydeligste værk om øens historie, og der er lidt nord for kirken rejst en mindsten for ham. Lidt længere fremme, lige syd for denne lille Bjergby Skov, findes til venstre en langdysse med to kamre under store egetræer.

Tullebølle Kirkes skib og kor er romanske, bygget af kløvet kamp og granitkvadre. Koret blev i sengotisk tid udvidet mod øst. Tidligere var der mod nord bygget et sakristi. Det ret massive tårn og våbenhuset er sengotiske. Altertavlen er et nyere snedkerarbejde, men i fløjene er indsat apostelfigurer fra en altertavle, der skal have været fra 1508. Den romanske granit-

fond har et nederlandsk fad fra omkring 1650. Prædikestolen er fra 1632. På kirkegården en romansk gravsten.

I den sydlige udkant af *Tranekær* ligger sognets kirke. Den er betydeligt yngre end de fleste andre kirker på Langeland, idet den først er bygget omkring 1650, og den er stærkt præget af en ombygning fra 1886. Tårnet står ved nordsiden. Et gravkapel i syd er fra omkring 1670, mens et andet i vest er fra 1880'erne. Det sydlige gravkapel er forbundet med skibet ved en dobbelt-

portal af marmor og sandsten med jærngitre. Altertavlen er fra 1847. Døbefonten er af træ og er skåret af Lorentz Jørgensen. Et korbuekrucifiks er fra omkring 1450, de øverste stolestader fra ca. 1650.

Tranekær by er præget af at være en herskabsby. Den kan sammenlignes med Gråsten eller Augustenborg. Her er mange hyggelige og pyntelige småhuse, nogle af dem i bindingsværk, andre grundmuret. De har været til bolig for herskabets betjente og andre, som var knyttet til slottet. Man lægger bl. a. mærke til den gamle skole fra 1800 og den privilegerede kro. Mange af bygningerne er fra »generalens« tid, idet han indkaldte håndværkere fra Holsten.

Tranekær Slot har fra meget gammel tid været i kongens, senere hertugens besiddelse. Indtil 1645 var det residens for den kongelige lensmand, men i dette år blev det pantsat til Chr. Rantzau til Breitenburg, og 1659 overgik det til hans svigersøn Fr. Ahlefeldt til Søgård, der også blev amtmand over Tranekær amt. Han blev 1672 dansk greve, og amtet blev ophøjet til lensgrevskabet Langeland. Frederik Ahlefeldt ejede Gråsten og det store gods Søgård i Sønderjylland. Han blev storkansler, rigets mægtigste mand. Hans søn Frederik var statholder i Sønderjylland. Da han døde 1708, var han dybt forgældet. Hans halvbroder Carl Ahlefeldt arvede grevskabet. Da han døde 1722, var det klart, at det meste af hans gods måtte sælges. Ved en auktion i Slesvig blev en del af det sønderjyske gods købt af hertugen af Augustenborg. Det lykkedes at bevare grevskabet for slægten, og Carls søn Frederik Ahlefeldt bragte ved sparsommelighed slot og gods på fode. Af de mange Ahlefeldt'er i de følgende år er »generalen«, Frederik Ahlefeldt, den mærkeligste og betydeligste. Det lykkedes ham i 1808 med dygtighed og smidig styrke at afvikle den vanskelige situation med de spanske hjælpetropper og deres overførsel til engelske krigsskibe. Han spillede også en stor rolle, da danske tropper via Langeland skulle overføres fra hertugdømmerne til Sjælland. Grundtvig – dengang huslærer på Egeløkke – virkede under disse forhold som feltpræst og kom til at stå generalen nær. Den unge søfficer Willemoes skulle sørge for den farlige overførsel og var

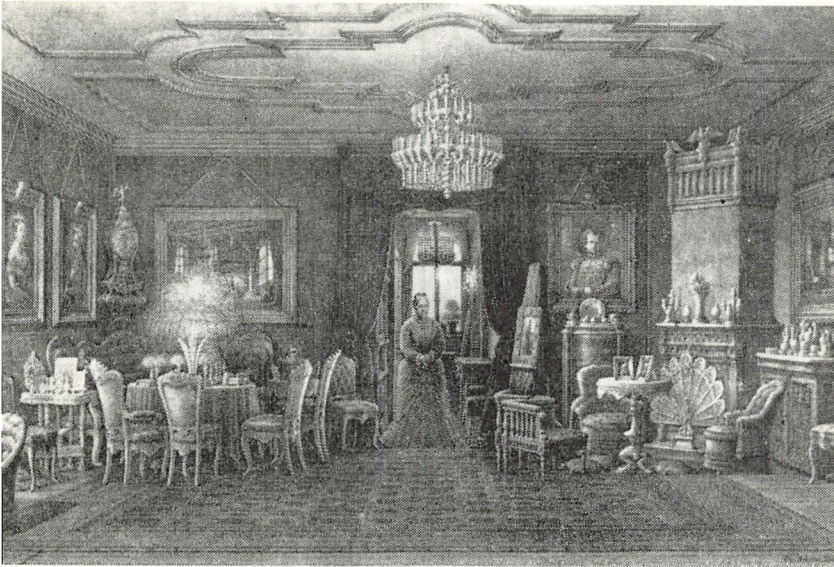
derfor kommet til Tranekær. Han og Grundtvig lærte ved denne lejlighed hinanden at kende.

Generalen var ikke blot en dygtig officer, men havde også med stor energi taget fat på landbrugsreformer på de vidtstrakte godser. Han var elsket af sine fæstere for sin venlighed, hjælpsomhed og humanitet. Han havde store litterære interesser, men først og fremmest var det scenens kunst, der fascinerede ham. Han byggede en teaterbygning, og gennem en række år var der i længere perioder fester på Tranekær, ofte med gratis adgang for øens beboere. Generalen havde også sit eget kapel, der bestod af fremragende musikere.

Da Frederik Ahlefeldt døde 1832, var hans arving, brodersønnen Christian, betænkelig ved at overtage grevskabet. Han gjorde det dog og fik ved sparsommelighed bragt orden i økonomien. På Tranekær førte han dog et noget vildt liv. Hans elskerinder var mange, og det fortælles, at han skal have haft 97 børn.

Selve slottet ligger højt på en borgbanke og består af to fløje, bygget sammen i en vinkel. Der har tidligere været en sydlig og vestlig fløj, men de blev revet ned omkring 1722. Der er dele af slottet, som er fra romansk tid, vel 1200-årene. I midten af 1800-årene ledede arkitekt N. S. Nebelong en omfattende restaurering af bygningen. Vestfløjen blev forlænget, de to fløje blev forsynet med kamgavle, og der blev bygget et tårn imellem dem. Ved en omfattende restaurering 1948-49 kom bygningerne til at stå i dybrød farve, i stedet for i den lyserøde, de tidligere havde haft. Neden for slotsbanken ligger teaterbygningen fra omkring 1800 og herskabsstaldene. Disse er nu indrettet til cafeteria med servering i båsene, alle er forsynet med navnet på den hest, der havde hjemme dér. Den store smukke slotshave er anlagt af den engelske havearkitekt Milner i slutningen af 1800-årene og har flere sjældne træer. Her er en mindstøtte, en 6 m høj obelisk, rejst af grevskabets bønder 1881 for grev Fr. L. V. Ahlefeldt-Laurvigen og for grevinden. Der er spadseresti rundt om slotsøen.

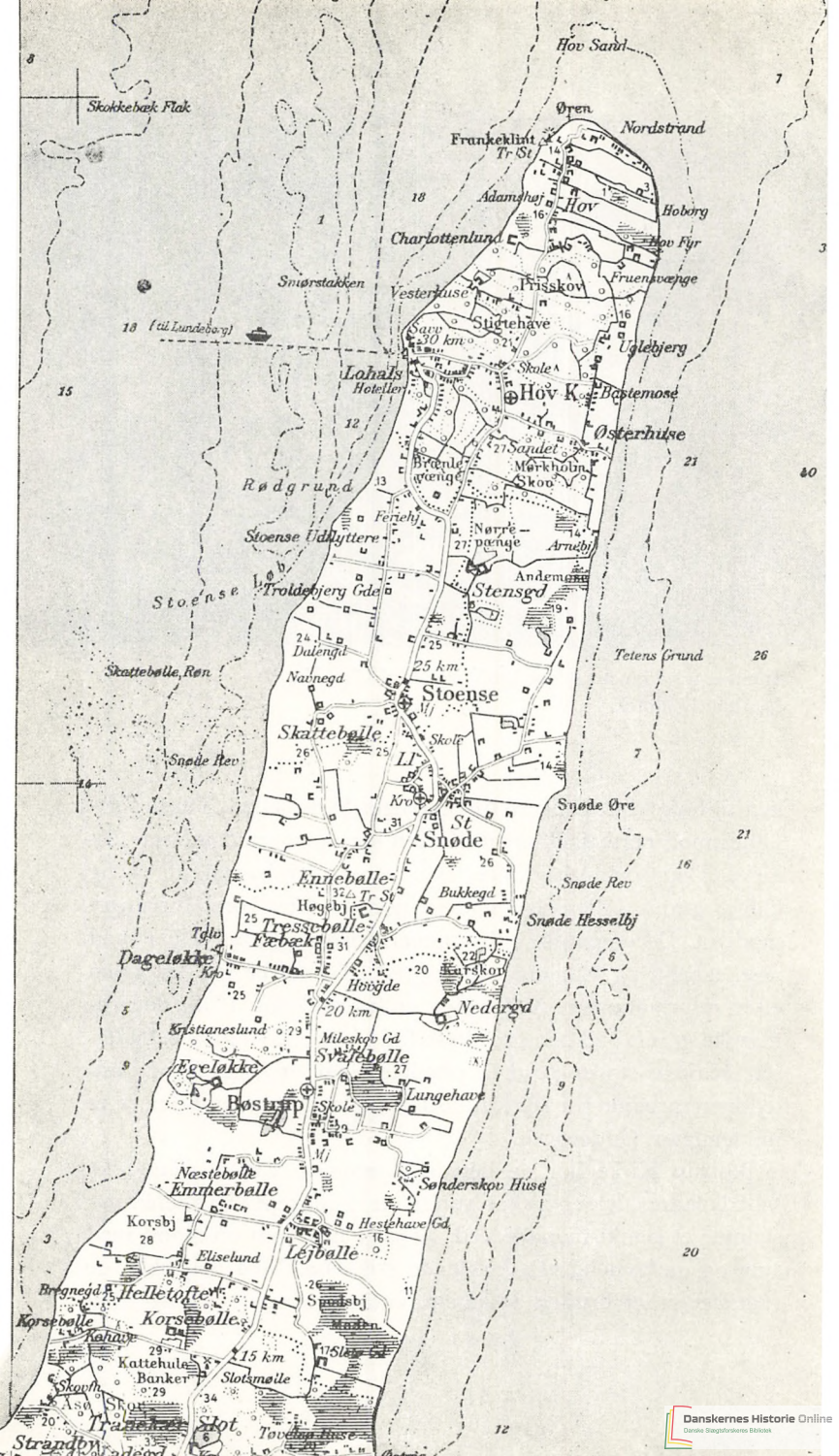
Lige nord for slottet er der en smuk allé, som udgør en del af landevejen. Når man er kommet forbi den, har man Galgebak-

Interiør fra Tranekær Slot 1885, tegnet af Chr. Hetsch.
Det kgl. Bibliotek.

ken til højre, lidt længere fremme ligger Slotsmøllen. Turen fortsættes mod nord til *Bøstrup*. Kirken her var oprindeligt herredskirke. Den romanske kirkes skib og kor er bygget af rå og kløvet granit. Allerede i senromansk tid blev koret forlænget mod øst. De sengotiske tilbygninger, forlængelse af skibet mod vest, sakristi og våbenhus, er af tegl. Tårnet er vist fra tiden efter reformationen. Altertavlen er fra omkring 1615, den romanske granitfond har et sydtysk fad fra ca. 1575 med bebudelsen. Kirkens største pryde er prædikestolen, et fremragende billedskærerarbejde fra 1634, udført af ingen ringere end den store mester Hans Gudewerth.

Bøstrup Kirke har en betydelig interesse ved de romanske billedkvadre, der er indsat rundt om i murene, i våbenhusets sydmur et smukt mandshoved, i tårnet mod vest en mand med stav og omfavnende en knælende skikkelse. Med majuskler er indristet ordet bruder. I skibets nordmur er der en løve, som

Stokkebæk Flak

Hov Sand

Øren Nordstrand

Frankelint Tr. St.

Adamshøj Hov

Charlottenlund

Hoborg Hov Fyr

Smørstakken

Frisskov Fruenwange

18 (til Lundebov)

Vesterhuse Slidtehave Uglebjerg

Lohals Hoteller

Hov K. Bastemose

Rødgrund

Østerhuse

Stoense Udlyttere

Mørkholm Skov

Stoense

Troldebjerg Gde

Narre pænge Arnbj

Skatteballe Ren

Dulengd

Andemose Stensgd

Tetens Grund

Snøde Rev

Navnegd

25 km Stoen

Snøde Øre

Skatteballe

Skole

Snøde Rev

Enneballe

Bukkegd

Snøde Hesselbj

Tglo

Trossballe

Karskov

Dageløkke

Fiebæk

Hovgde

Nedergd

Kristianeslund

Mileskop Gd

Egeløkke

Sværballe

Lungehave

Bostadp

Skole

Sønderskov Huse

Næsteballe

Emmerballe

Hestehave Gd

Korsbj

Eliselund

Løjballe

20

Brognegd & Helletofte

Korsballe

Stensbj

Madsen

Kattehula Banker

Slotsmølle

Skarh

Strandby

Tovetehuse

12

Detaille fra Hans Gudewerths prædikestol fra 1634 i Bøstrup Kirke. E. S. fot. 1965. Nationalmuseet.

fortærer et menneske og i korets østgavl en båd med høje stævne. På kirkegården er der monument over major C. F. Steensen-Leth til Egeløkke, død 1825, og Constance H. Steensen-Leth, død 1827. Parret er kendt fra Grundtvigs historie og Kaj Munks skuespil.

Lidt forbi Bøstrup går der en vej til venstre, ned til herregården *Egeløkke*, kun søndag og torsdag 9–18 kan man benytte vejen helt ned til denne gård, som ligger i en smuk park, der delvis er offentlig tilgængelig. Gården er først omtalt i den sidste del af middelalderen. I 1600-årene var det mænd af slægten Harbou, der havde den, og fra 1687 til 1827 havde den fælles ejer med Steensgård i Snøde sogn. Major Steensen Leth arvede

begge gårde i 1813. Han blev boende på Egeløkke. I marts 1805 kom en ung teolog, N. F. S. Grundtvig, til gården som huslærer for majorens og fru Constances 7-årige søn. 1803 havde han taget eksamen, »uden kristendom« føjede han selv til. Han var jysk i mælet, tung af krop, lidt sky og tilbageholdende i omgangen med mennesker, en grubler. Mødet med den unge Constance Leth gjorde ham fri, gav ham mæle, gjorde ham til kristen. 5. december 1805 skriver han i sin dagbog: »O Gud! Hvad skulle jeg her? Hvi skulle jeg således få mine forvovne tvivl om kærligheds realitet opløste? Hvi skulle jeg lære at kende denne overjordiske tryllende gestalt for at se den flygte? Hvi var, hvi er jeg ikke, som jeg før troede, kold og ufølsom? Hvi skød din hån mig ud på det stormende hav og bød mig tumles hen ad de brusende bølger, uden engang at have et land i sigte, jeg ved min kæmpen og stræben kunne håbe at nå? – Dog forvovne spørgsmål, tør vel jeg midde trætte med den evige? Har jeg læst i fremtidens bog, eller gennemskuet hans plan?«. Grundtvig og Constance Leth inspirerede en anden dansk digter til et af hans betydeligere værker. I august 1938 var Kaj Munk på Langeland. Her begyndte han arbejdet med skuespillet Egeløkke, som han afsluttede i juni 1939, også på Langeland. I et indledningsdigt siger Kaj Munk:

Og dernæst så jeg midt i dette land
det sjældne store skønne syn: at elske.
To mennesker, en kvinde og en mand,
der ikke lod af glimmeret sig skuffe,
men tilbad perlen, købt for mer end blod.

Kaj Munk tør ikke sammenligne sig selv med den gamle Guds-kæmpe:

Jeg er kun lidt mod ham, men dog hans fælle,
jeg er dog lue, dér hvor han var lyn.

Egeløkkes nuværende hovedbygning er opført 1845–46, muligvis med G. F. Hetsch som arkitekt. Det var oprindeligt kun i ét stokværk, men blev forhøjet med et stokværk i 1890. Huset

er i sen klassicistisk stil med pilastersmykket portal under en lav frontispice.

Fra Egeløkke tilbage til hovedvejen og derefter mod nord. Lidt længere fremme går der en vej af til venstre ned til den lille havn Dageløkke, som er anlagt i 1898. Her er også kro. Øst for hovedvejen ligger Nedergård, som fra 1704 til 1936 var i slægten Kaas' eje. Hovedbygningen er fra 1867.

Over Tressebølle kommer vi til sognebyen *Snøde*. Kirken her ligger højt, og kirkegården er anlagt i terrasser, den ene over den anden. Der er en smuk udsigt til Tåsinge. Skib og kor er fra ca. 1200 og bygget af granitkvadre. Rundt om i dem er der skulpturer, en mand med en slynge, måske David, en kriger, en løve og en fisk. Koret har udvendigt slanke halvsøjler med smukke kapitæler, der bærer en rundbuefrise. I sengotisk tid blev kirken betydelig udvidet, der kom tårn, våbenhus mod syd, sakristi og kapel mod nord. Korbuen eller triumfbuen er en smuk romansk granitportal, og der er ligesidet apsis med søjler. Alterbordspanelet er fra 1614 og har tre felter med malede våbener for Munk og Basse. I midten et ejendommeligt billede med to gejstlige personer og ordet Concordia. Altertavlen er fra ca. 1610. Prædikestolen er i senrenæssance fra omkring 1635 og er ligesom stolen i Bøstrup skåret af Hans Gudewerth. Den viser syndefaldet, Noahs ark, korsfæstelsen, Isaks ofring og kobberslangen i ørkenen. I korets væg er der en gravsten fra 1599 over Hans Steensen til Steensgaard, Margrethe Basse og sønnen Christoffer. Under koret er der en lukket begravelse for Steensen-slægten, og op til kirkens sydmur er der gravsteder over slægten Leth. De er omgivet af et uskønt jerngitter. Ved kirkens nordside to gravsten over slægten Wilhjelm.

Jo længere mod nord, vi kommer, desto smallere bliver landet, her nord for Snøde er der kun en 4 km fra hav til hav. *Stoense* ligger ikke ret langt fra Snøde. Kirken her er romansk med kor og skib i rå og kløvet kamp. Sydportalen har halvsøjler med bladkapitæler. Tårnet er fra omkring 1600 og er mærkeligt ved at være bygget over koret. Også her er der forskellige romanske billedkvadre, i korbuevangen mod nord en abe, i våbenhusets vægge en biskop, en sammenkrøben menneske-

skikkelse, to mænd, der mødes under et træ, en mandsoverkrop, en abe og en roset, udvendig i nordmuren tre mænd, i korets ostmur en liggende skikkelse. I kirken er der enkelte kalkmalerier, – bl. a. et morsomt gavtyveansigt – væsentligst fra sengotisk tid. Den udmærkede altertavle fra 1644 har tidligere stået i Tranekær Kirke. Den er skåret af Lorentz Jørgensen, en elev af Hans Gudewerth. Den bærer Christoffer Urnes og Sophie Lindenovs våbener. Urne var dengang lensmand på Tranekær. Prædikestolen er fra ca. 1625 og er ligesom stolene i Snøde og Bøstrup skåret af Hans Gudewerth. På den romanske døbefont, der har nederlandsk fad fra ca. 1625, er to dobbeltløver med fælles menneskehoveder.

Et stykke nord for Stoense går vejen ned til herregården *Steensgård*, oprindeligt Krogagergård, der har været i samme slægts eje i snart 400 år, nemlig slægten Steensen(-Leth). Det var 1577, at Knud Steensen erhvervede den. 1927 rejstes der på borgplateauet en obelisk med navnene på gårdens besiddere siden da. Blandt disse mange Steensen'er var også *Vincent Steensen*, landsdommer og Langelands forsvarer mod svenskerne; da Wrangel 1659 angreb ved Andemose på Steensgårds jorder, red han straks imod dem med sine folk. Angrebet blev afslået, men Vincent Steensen var blevet dødelig såret. Til oberstløjtnanten råbte han: »Ak, broder, jeg er skudt, jeg må dø, gør blot dit bedste og hold folkene sammen, at de ikke viger fra hverandre, men ærligt forsvarer deres fædreland«. En del af disse ord findes også på den mindsten, der er rejst ved Andemose lige tæt ved Langelandsbæltet.

Det nuværende Steensgård er bygget i 1580'erne, men hovedbygning og tårn er forhøjet med et stokværk, da arkitekt G. F. Hetsch i 1836–37 byggede om på gården. Gravene blev delvis fyldt op, og sidelængerne i borggården revet ned.

Den sidste del af vejen til Lohals går gennem skov, først Bræmlevænge, senere Vestervænge. Havnen i *Lohals*, fiskeri- og færgehavn, er bygget 1862. Om sommeren er her livligt, da Lohals er et meget søgt badested med hotel og pensionater. Herfra går en mindre vej nordefter til Nordstrand. Den passerer gennem en hel skov, og der er kønt her. Tilsidst kommer man

forbi Frankeklint og derefter helt ud til *Øren* og Hov Strand med fri udsigt op mod Storebælt. Mod vest-nordvest ses Fyn. Her er offentlig badestrand, og langs stranden er der vældige volde af ral. Vi kører lidt tilbage og drejer til venstre ad Gustav Petersens vej mod Hov Plantage, som er et stort sommerhusområde. Vejen ender på den anden side af øen, ved Nordstrand, hvor der er rig lejlighed til badning. Når man på tilbagevejen kommer til *Skiften*, hvor Hov Skole ligger, kan man aflægge besøg i *Safari Mug*, bygget lige ved skolen. Her rummes Tom Knudsens store samling af jagttrofæer fra Afrika, Indien og Amerika. Tom Knudsen fødtes i Skiften 1890.

Turen tilbage til Rudkøbing går til Tranekær. Er der tid til det, kan man benytte lejligheden til en tur i skovene vest for Tranekær: Åsø Skov og længere mod syd Pæregård Skov. I Tranekær drejes af mod Botofte. Man kommer da gennem *Tvedeskov*, hvor der er en jættestue med to anselige kamre, som nu er fyldt med jord. Dæksten mangler. Der køres videre ad vejen mod Stengade. Herfra kan man komme ud til *Stengade Skov* nede ved Langelandsbæltet. Her er god badestrand. Man kan fortsætte sydpå gennem et smukt, ret kuperet terræn ned til *Spodsbjerg*, hvor der er god og rig lejlighed til badning og flere hoteller og pensionater. Fra Spodsbjerg Havn går færgen over til Lolland. På vejen tilbage til Rudkøbing passeres den romanske *Longelse* kirke, der har renæssancealtertavle fra begyndelsen af 1600-årene og prædikestol fra 1625. I udkanten af Rudkøbing drejer vi fra ad vejen til Svendborg. Vi kører på den nye storbro, med sine 1700 m den tredielængste i Danmark. Over øen Siø kommer vi til Tåsinge. Turen på Langeland er slut.

Tåsinge og Thurø

Af JOHAN HVIDTFELDT

Tåsinge er et navn, som det er vanskeligt at tolke. Vi møder det første gang i kong Valdemars jordebog fra ca. 1231, og da kaldes øen Thosland. Forleddet er et gammelt dansk ord thos, som måske er det oprindelige navn på sundet mellem Tåsinge og Fyn. Thosland bliver efterhånden til Thosind, som danner grundlaget for den nuværende form Tåsinge. Og så hjælper det ikke, at Oehlenschläger i Langelandsrejsen protesterer: Da brat mig forkyndtes øens navn, som det var: Thorsing, og ikke forvendt Taasinge.

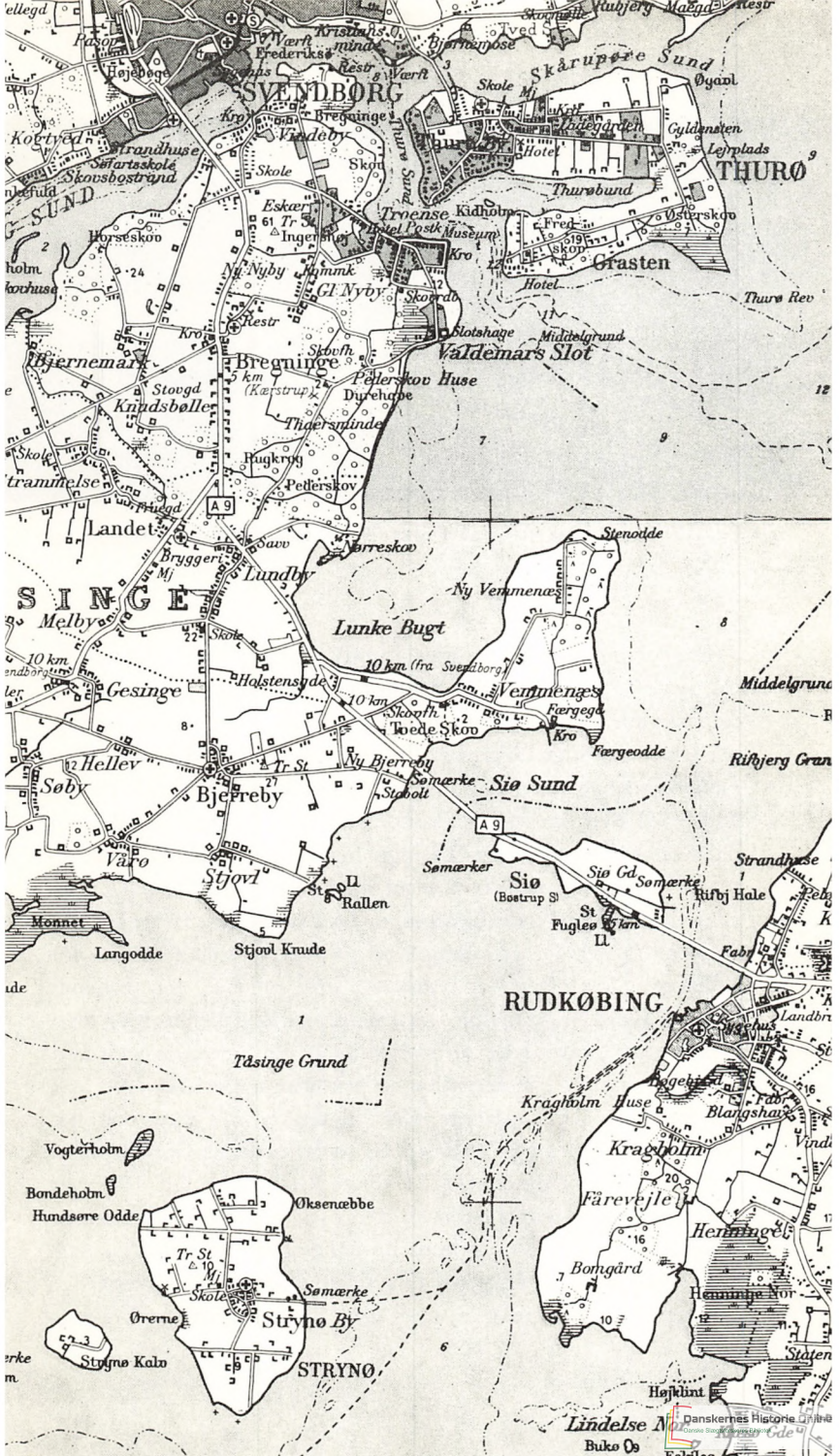
Christoffer 2. skænkede øen til hertug Albrecht af Sachsen-Lauenburg. Senere kom den tilbage til kronen, men omkring 1400 pantsatte dronning Margrethe Tåsinge til biskoppen i Odense. Senere kom hovedborgen Kærstrup – ja måske hele øen – til biskoppen i Århus for omved 1400 at vende tilbage til Odense-biskoppen. Jens Andersen Beldenak opholdt sig ret ofte på Kærstrup.

En afgørende begivenhed i øens historie indtraf, da Christian 5. i 1678 skødede Valdemarsslot, som havde afløst det gamle Kærstrup, til Niels Juel, søhelten fra Køge Bugt. Han og hans søn samlede al ejendom på Tåsinge under godset, og først i dette århundrede blev de tidligere fæstebønder selvejere.

FRA VEMMENÆS TIL BREGNINGE

Når vi er kommet i land på Tåsinge fra Siø, drejes ned ad den første vej på højre hånd til *Vemmenæs*. Her var færgestedet, indtil broen til Langeland blev bygget. Færgekroen er der endnu. I Langelandsrejsen fortæller Oehlenschläger om sin rejse fra færgestedet:

Aldrig krysted en sø mig så fast i sin svulmende favn, som
Hist, da på kæmpende båd hen vi mod Rudkøbing for.

SVENDBORG

THURO

SINGE

RUDKØBING

STRYNO

Lindelse N
Buko Os

Danskernes Historie Online
© 2005-2008 by www.danskerneshistorieonline.dk

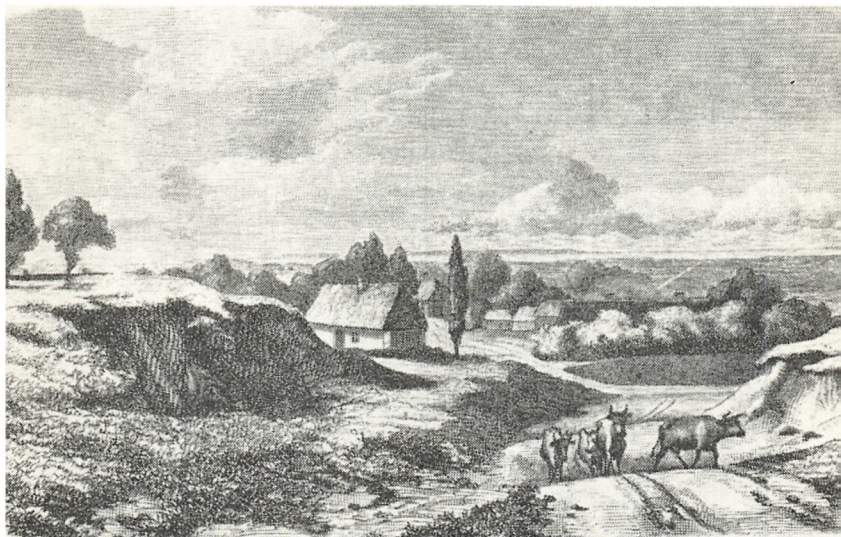
Axel Holm: Sommeraften på Tåsinge 1900. Den kgl. Kobberstiksamling.

Fra Vemmenæs køres efter Lundby langs med *Lunke Bugt*. På den ene side ligger den ret store Tvede Skov, på den anden side bugten med et rigt fugleliv, svaner, ænder, terner og måger. I den nordlige udkant af Lundby drejes af mod *Landet*. Det ejendommelige navn kommer vel af, at kirken her nok er den ældste, så den har været »Landets kirke«. De omliggende øers beboere kaldte tidligere Tåsinge for Landet. Kirken har romansk apsis, kor og skib. Tårnet mod vest er fra 1634. Det oprindelige våbenhus, nu ligkapel, er fra samme tid. Indgangen er gennem tårnet, og ved indgangen herfra til skibet findes den tidligere syddør. Den har tympanon med relief af den tronende Kristus, holdt af to hellige, og karmstene med kentaur og løve. I skibets sydmur findes en stor billedkvader med løve i relief. Altertavlen er et sjældent fint nederlandsk maleri fra ca. 1540, der forestiller korsfæstelsen. Døbefonten er af granit og har nederlandsk fad med Christian 4.s og hans datter Sophie Elisabeths navnetræk og året 1634. Prædikestolen er fra 1619. Af gravsten lægger man mærke til den over guvernør i Trankebar Aksel Juel, død 1720, og hans hustru Sophie Amalie Parsberg. Mindeplade for to engelske flyvere, død 1944. På kirkegården er begravet den svenske løjtnant grev Sixten Sparre og linedan-

seren Elvira Madigan, egl. Hedvig Jensen, der døde sammen i Nørreskov 1889.

Fra Landet køres nordpå til *Bregninge Kirke*. Fra dens tårn – når man da kan komme op i det, og det kan man vist kun om sommeren – er der en meget smuk udsigt. Pastor Fr. Chr. Lund, som 1823 udgav en bog om Øen Thorseng, giver en kyn- dig beskrivelse af, hvad øjet rækker heroppe fra: hele det fyn- ske øhav, Als og Angel, mod nord Fyn, ja Sjælland med. Han talte op, at man kunne se 65 kirketårne, 20 slotte og herregårde, 30 vejmøller. Kirken er egentlig romansk, men ved en restau- rering 1882–83 blev skibet skalmuret, det gamle kor erstattet med et nyt. 1570 opførtes syd for skibet en tilbygning, som kal- des Ny Kirke og var beregnet for thurinerne. I 1700-årene byg- gedes langs hele skibets nordside et gravkapel for slægten Juel på Valdemarslot. Generalløjtnant Fr. Juel havde 1793 indrettet den øverste del af tårnet som et udsigtsgalleri. Ved restaurerin- gen blev dette fjernet, og tårnet fik skifertag med ottekantet

Udsigt fra Bregninge Kirkebakke på Tåsinge. Efter Illustreret Tidende 1860/61. Rigsarkivet fot.

lanternespir. Prædikestolen er fra 1621 og har våbener for Jakob Rosenkrantz og Pernille Gyldenstjerne. Af et romansk kor-buekrucifiks fra ca. 1250 er der kun bevaret en torso. En gravsten fra 1200-årene bærer følgende runeindskrift: »Sven Sasser-søn ligger her under. Helge degn ristede mig, mester Bo gjorde mig«. I våbenhuset er en gravsten over præsten Benedictus, død 1375. Den har været brugt som dørtrin, er senere slået i sønder, men nu samlet på ny.

På kirkegården er mindsten over 22 soldater fra treårskrigen og 14 fra 1864, som døde på Valdemarsslot, der var indrettet til lazaret. Ved kirken er Tåsinge Skipperhjem og Folkemindesamling, hvor der bl. a. er et 100 år gammelt skipperhjem og minder om grev Sparre og Elvira Madigan.

Der køres lidt tilbage mod Vemmenæs, hvorefter der drejes til venstre mod Valdemarsslot. I trekanten mellem de to veje er der et lille anlæg til minde om Fr. Juel til Valdemarsslot, generalen kaldes han på Tåsinge. Han gennemførte omfattende landbrugs-reformer på øen, tog sig af skole- og fattigvæsen. Det er sønnen Carl Juel-Brockdorff, som har rejst dette minde om sin fader, der her karakteriseres som »Thorsengs velgører«.

FRA BREGNINGE TIL VINDEBY

Et par km før Valdemarsslot passerer man forbi *Kærstrup Voldsted*, en firkantet borgbanke, bevokset med træer og omgivet af en tør grav. Lidt før slottet ses *Ambrosiusegen*, kaldet således, fordi Ambrosius Stub, der var huslærer på Valdemarsslot, skal have yndet at sidde og læse eller skrive under egen, som er 4–500 år gammel. Kronens diameter er 32 m, stammen har en højde på 20 m, et omfang på 7 m. Egen er et af de anse-ligste træer i Danmark.

Valdemarsslot har en broget historie. Dets forgænger var borgen Kærstrup, i senmiddelalderen biskoppelig, derefter kongelig. 1573 blev den mageskiftet bort, kom senere til Ellen Mar-svin, der 1630 udlagde den til datteren Kirstine Munk. Reelt var det kong Christian 4., der overtog Kærstrup for sin søn med Kirstine Munk, den 8-årige Valdemar Christian, greve til Sles-vig og Holsten. Kongen lod Kærstrup nedbryde, og i stedet op-

Altartavlebillede fra Landet Kirke. Det nederlandske maleri er fra 1530–50 og skal tidligere have været i kapellet på Valdemarsslot. Nationalmuseet.

fortes Valdemarsslot. Grev Valdemar Christian kom ikke til at bo der; han døde 1656, og Kirstine Munk overtog gården, fra hende kom den til datteren Hedevig. Senere ejede kongen den, og 1678 blev den udlagt til Niels Juel i stedet for prisepenge fra slaget i Køge Bugt. Siden da har herregården været i denne slægts eje. 1711 blev godset til Stamhuset Thorseng.

Niels Juel ombyggede den renæssancebygning, som Christian 4. havde opført, men først under en omfattende byggevirk-

hed i årene efter 1554, ledet af arkitekt G. R. Tschierscke, fik slottet sit nuværende udseende og blev et fornemt rokokoaanlæg. Hovedbygningen består af en hovedfløj med to små sidefløje. I den sydligste af disse findes kapellet. Øst herfor ligger det imponerende gårdanlæg rundt om den kunstige sø. De hvidkalkede staldlænger er fra 1754 og 1755. Længst mod øst ses den smukke tepavillon. Tværaksen i hele anlægget går fra port til port parallelt med hovedbygningen og vinkelret på længdeaksen. Portbygningerne er i to etager med mønjemalet tagrytter og ur. På Slottet findes en værdifuld malerisamling og adskillige minder om Niels Juel.

Der fortsættes mod nord efter *Troense*. Lidt fremme drejes af til venstre, så man kommer ind i Troense gennem Grønnegade, en af de gader, hvor der er særligt mange af de små bindingsværkshuse, som er så karakteristiske for den gamle skipperby. Mange af dem har udmærkede nyklassiske døre. For enden af Grønnegade ligger den gamle skole, opført 1790. Den har en lille tagrytter med ur. Her findes nu Søfartsmuseet, som bl. a. har en stor samling af ostindisk porcellæn og batik fra den Kinafart, der udgik fra Tåsinge og Åbenrå, samling af skibsmodeller m. m. Der fortsættes til Strandvejen langs Thurø Sund. Her er også mange smukke og hyggelige huse og en udmærket udsigt til Thurø. Tilbage forbi Søfartsmuseet og videre mod Svendborg. I Eskær drejes af mod Vindeby. Man kan gøre en lille afstikker til sommerudflugtsstedet ved Vindeby Nor og de gamle skansebakker med udsigt over til Kristiansminde på Fynssiden. Derefter fortsættes til *Vindeby*, som er det gamle færgested, hvor der er kro og lystbådehavn. Herfra må man køre op til hovedvejen for at komme over den store nye bro til Svendborg.

THURØ

Fra Svendborg køres lidt ud ad Nyborgvejen, hvorefter der drejes af efter Kristiansminde. Kort forbi hotellet går vejen til højre ned til den dæmning over Skårupøre Sund, som blev bygget 1934. Saxo sætter navnet Thurø i forbindelse med kong Helge, der gjorde landgang på øen, hvor han gæstede jomfru Thore eller Thora, som han voldtog. Men dette er jo kun sagn. Man

Thurø Kirke. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

har ofte ment, at navnets første led var gudenavnet Thor, men i dag siger filologerne, at det er et gammelt dansk ord, der betyder forhøjning eller lignende.

Øen hørte i 1400-årene under biskoppen i Odense, blev efter reformationen lagt under Nyborg len. Ellen Marsvin fik 1625 øen med dens 11 gårde. Hun oprettede her en ladegård, Marsvinsholm eller Marsvinslund. I den følgende tid havde øen forskellige ejere, en tid var den under grevskabet Langeland, men 1723 kom den under herregården *Bjørnemose*, der ligger lige ovre på den anden side af Skårupøre Sund. 1760 var der 22 gårde på øen og 6 bønder på Fogedgården, den tidligere ladegård. 1810 købte justitsråd *P. J. de Neergaard* gods og ø. Han kaldte thurinerne over til Bjørnemose og foreslog dem at købe

deres ø. De skulle lige sove lidt på det, men 19. november 1810 underskrev de købebrevet, Thurø's frihedsbrev. Foruden udskiftning og udflytning blev der også gennemført en omfordeling af hartkornet. Der blev 28 gårde af omtrent samme størrelse, 40 huse fik tillagt jord. En af dem, der gav bønderne mod til at handle, var skipper Jonathan Petersen Bergmann.

At thurinerne kom til at eje sig selv betød en omvæltning i øens historie, og en stor økonomisk fremgang begyndte. Ikke så underligt, at man i 1910 på øen fejrede frihedsdagen, og at man har rejst mindsten for justitsråd de Neergaard.

Thurø og digterne

Øen har i 1900-årene fået en vis litterær berømmelse. I sin bog *Vidunderlige Verden* fra 1949 har *Karin Michaëlis* fortalt om, hvordan hun og Sophus Michaëlis fandt på at bygge hus på Thurø ude mod vest. De købte et stykke jord, og der var, siger hun, »mageløs grøde i jorden. Den næsten »fødte levende unger« i form af flintøkser, spydspidser, kiler og andet stenalderhusgeråd. Man bare behøvede at bøje sig og samle op, og hvem er ikke stolt af at grunde museum på egen jord«. Der blev bygget hus, og det fik navnet Torelore, Østen for sol og vesten for måne. »Når Tao og Trolde efter dagens slid og møje vandrede rundt i den allerede blomsterprangende have, forekom det dem, at ingen mennesker på jorden havde det blot tilnærmelsesvis så godt som de«. Vel varede Paradisets lykke ikke, men når hun 1950 skrev: »Den lille grønne kirkegård på Thurø vil modtage mig«, så fik hun ret. Torelore gik over til en anden af Danmarks store forfattere, *Tom Kristensen*, der fra 1970 er æresborger på Thurø, og i Bergmannshus på Thurø tilbragte Karin Michaëlis sine sidste år, indtil tiden i 1950 var kommet til, at hun, også æresborger på øen, kom til at hvile i den »lille grønne kirkegård«. Der er nok mere end én, der har gjort, som hun så det for sig: »Før kirkegården igen er øde, har måske en af dem lagt en smuk blomst – måske en, der er taget fra nogen, der havde for mange – på min grav, så jeg ikke skal føle mig ene«.

FRA THURØ TIL GRÅSTEN

Straks man er i land på øen, kommer man til *Thurø by*, hvor der endnu er enkelte gårde, men først og fremmest mange små og større huse. Bindingsværket er almindeligt. Byen kan nok minde om Troense, som naturligt er, thi Thurø blev efter frikøbselsen en skipperø. Allerede 1850 var der ca. 30 skibe, i 1900 var tallet 100. Efter 1. verdenskrig sygnede skibsfarten hen. Det gjaldt også det betydelige skibsbyggeri, som havde udviklet sig i 1800-årene, men en del fiskerbåde bliver dog stadig bygget her. Rundt om på øen er der nu anlagt betydelige frugtplantager.

I Thurø By lægger man bl. a. mærke til det gamle posthus, en lang bygning, vel fra begyndelsen af 1800-årene. På det gamle majtræs plads er mindstenen for øens overgang til selveje i 1810 blev rejst. Ved Mosestræde står et andet mindesmærke, for slaget ved Helgoland 1864, med skibsanker, to skibskanoner og en lille salutkanon. Også Rolf Krake, der har forbindelse med Thurø gennem Thore-sagnet, har fået sin mindsten.

Ved Snævringen eller Skipperlandingen kan man komme helt ned til Sundet. Her er en god udsigt over mod Fynsland. Overalt er der langs kysten små bådehavne og småbåde. Endnu er det en selvfølge for en thuriner, at han skal kunne have lejlighed til at stå til søs.

Thurø Kirke ligger ret vestlig i byen. Den er opført af fru Ellen Marsvin 1639–40 i stedet for et tidligere kapel. Bogstaverne FEMS på våbenhuset er et vidnesbyrd herom. Korpartiet er tilføjet 1905. Altertavlen er en sengotisk fløjaltertavle med korsfæstelsen og lidelseshistorie. Den er fra ca. 1500 og har tidligere været i Svendborg Gråbrødrekirke. Herfra er også prædikestolen kommet, et sjældent og glimrende stykke i sengotisk stil. Ligesom det meget fine korbuekrucifiks stammer det fra Claus Bergs værksted. Stolestaderne er fra Ellen Marsvins tid. Herskabsstolene og prædikestolen har udskårne apostle. Kirkegården er i sig selv en seværdighed. Den ligger højt, og der er en meget smuk udsigt til Sundet og Fyn. Her er begravet forfatteren Valdemar Rørdam og forfatterinden Karin Michaëlis. Der er rejst et mindesmærke for 54 sømænd, som i årene 1900–49 »blev derude«.

Detalje fra den sengotiske altertavle i Thurø Kirke. Den er fra omkring 1500 og har oprindeligt stået i Gråbrødre Kirke i Svendborg. Hude fot. 1910. Nationalmuseet.

Forbi kirken går der en lille hulvej ned til stranden. Det var her præsten i gamle dage landede, når han kom til øen. Her står en mindesten for justitsråd de Neergaard. Det hedder her: »Hans godhed og retsind skal mindes med tak til sildigste slægter«.

Fra Thurø By køres østover mod *Grasten*. Ved Gyldensten drejer vejen sydover, og man passerer forbi den inderste del af *Thurø Bund*, der næsten deler øen i to dele. Landtangen mellem de to dele er kun 800 m bred. Tidligere var Thurø Bund vinterhavn for et meget stort antal skibe, der kunne ligge i lange rækker, side om side. Efter at have passeret Østerskov, kan man i nærheden af havet se *Grasten Gård*, derefter kommer den lille skov Fredskov, og kort efter er vi nede ved Thurø Sund, hvor der er en dejlig udsigt til Troense ovre på den anden side, længere mod syd ses Valdemarslot, mod nord Thurø Bund, Thurø By, Skårupøre Sund og Fyn.

På vejen tilbage kan man i uroligt vejr se, hvorledes havet brydes mod *Thurø Rev*, der ligger ud for øens sydøstlige spids. Revet med mærkelig strandengsflora. Over dæmningen tilbage til Svendborg.

To vange fra stolestaderne i Thurø Kirke fra Ellen Marsvins tid. Hude fot. 1910. Nationalmuseet.

Svendborg

Af AAGE FASMER BLOMBERG

Svendborg ligger på sydsiden af et mægtigt bakkedrag, der skrâner ned mod Sundet, der skiller mellem Fyn og Tåsinge-Thurø; i århundredernes løb er bebyggelsen kravlet op ad skrâningerne, helt op til toppen. Byens navn har intet at gøre med navnet Svend, men forleddet har man villet forklare af ordet svin. Selve borgen Swineburgh nævnes første gang 1229 i Valdemar Sejrs morgengavebrev til svigerdatteren, Eleonora af Portugal. Borgen må være opstået i slutningen af 1100-årene som et led i Valdemar den Stores forsøg på at beskytte landets kyster; dens levetid blev ikke lang, allerede ved midten af 1200-årene gik den til grunde. Af dens volde og grave sås endnu i begyndelsen af 1800-årene betydelige rester, og noget af volden kan iagttages ved Krøyers have og i Wandals have.

På den bakke, hvor borgen lå, rejstes senere Vor Frue Kirke, forinden havde byen en sognekirke i Skt. Nikolaj, og både den og Vor Frue vidner om Lübecks indflydelse på det sydlige Fyn. Der må have været en by i 1229, der måske har fået købstadsprivilegier af Valdemar Sejr. Det ældste bevarede privilegium er fra 1253. Af betydning for købstadens opståen var det, at Sundet var gennemfartsvej for skibe fra Slesvigs østkyst til Østersølandene; handelen med bønderne på kysten skabte en markedsplads, hvor håndværkere og handlende slog sig ned. Ved udgangen af middelalderen lå her et blomstrende bysamfund, hvis befolkningstal er anslået til ca. 1400–1500.

I tiden 1536–1660 var Svendborg en by i forfald, 1672 var der 1009 indbyggere, men 1570 ansattes tallet til ca. 1400. Først fra midten af 1700-årene blev der tale om en virkelig fremgang under indflydelse af stigningen i priserne på korn og fedevareer, og højkonjunktoren for skibsfarten i slutningen af 1700-årene gjorde Svendborg til den førende skibsfartsby på Fyn, en fremgang, der midlertidig blev afbrudt ved krigsudbruddet

1807. I 1834 var byen med sine 290 skibe nr. 2 i kongeriget efter København.

Indtil 1895 var byens sejlskibsflåde den største udenfor København, men under 1. verdenskrig gik det stærkt tilbage med skibsflåden, og først i vore dage er den svendborgske handelsflåde blevet genskabt. Omlægningen af landbrugsproduktionen i 1870'erne førte til en stor nedgang i kornhandelen, men samtidig trængte industrien frem. Den kraftige udvikling ses af befolkningstallet. 1901 nåede man op over 11.000 indbyggere, i 1950'erne passerede man de 25.000. Den stærke befolkningstilvækst medførte, at den gamle bykerne blev sprængt, og at byen udviklede sig til alle sider.

Skt. Nicolaj Kirke i Gerritsgade er byens smukkeste og ældste kirke, kernen, en 3-skibet basilika, går tilbage til tiden før 1200; den har sandsynligvis afløst en romansk kampestenskirke. Ved en restaurering i 1890'erne blev kirken, så vidt det var muligt, ført tilbage til sin oprindelige skikkelse. Alteret er komponeret i 1894 af Joachim Skovgaard, og de nye mosaikruder i kirkens gavlvinduer er malet i 1940 – 46 af Kræsten Iversen. Nord for torvet, højt oppe på en bakke, ligger *Vor Frue Kirke*, kernen er en senromansk teglstenskirke. Fire gange daglig ringes fra Vor Frue Kirkes tårn; ringningen kl. 12 er knyttet til mindet om Karl Gustav-krigene, og den skal ifølge traditionen have fundet sted siden 1660. Da man afskaffede vægtersangen, besluttedes det, at den skulle erstattes af klokkeringning, og denne ringning kl. 22 skulle minde borgerne om, at det »nu var på tide, man føjede sig til sengs«. Kirkens klokkespil er fra 1958, og det spiller 4 gange dagligt; sidste gang kl. 22, hvor man hører melodien til vægterversene. 1921 anlagdes den brede stentrappe, der fører fra Torvet op til kirken.

Svendborgs ældste verdslige bygning er *Anne Hvides Gaard* i Frue Stræde, opført af den sidste af Hvideslægten, fru Anne Hvide i 1565–70 i to stokværk. Den var oprindelig dobbelt så lang som nu, men den halvdel, der strakte sig hen til den nuværende Teatergade, blev nedrevet i 1884. Ved restaureringen 1913–14 fremdroges kalkmalede adelsskjolde. Bygningen huser nu *Svendborg Museum*. Byen har også et stort zoologisk mu-

seum, oprettet 1934; foran museet står Jean Gauguins vaskebjørn, Danmarks næststørste procelænsfigur.

Byens betydelige økonomiske fremgang og de seneste års gade-gennembrydninger har i høj grad berørt den gamle bykerne, men endnu gør den gamle bebyggelse sig gældende i mange af smågaderne: mange af dem er bakkede og krogede og har mærkelige navne som Pibekilde, Pistolstræde, Kullinggade og Gåsestræde. Som en særlig malerisk gade må fremhæves den stejle *Hulgade*. Blandt de gamle huse dominerer bindingsværksbygningerne fra 1700-årene, flere af dem er i to stokværk med udkrugning, og andre har karnapper gennem begge stokværk. Et smukt gadebillede har man i *Bagergade*, hvor der findes nogle af byens bedst bevarede bindingsværkshuse med trappesten og karnapper. Blandt to-stokværkshusene uden karnap må fremhæves huse i Fruestræde, Bagergade og Brogade. Fra Klassicismens tid stammer en række huse som for eksempel Korsgade nr. 14. En karakteristisk bygning set fra Banegårdspladsen er Krøyers Pakhus, opført ca. 1800. I Frue Stræde nr. 15 blev byens æresborger, digteren *Johs. Jørgensen*, født, en mindetavle er opsat på bygningen; i huset, der i nogle år var digterens æresbolig, er der nu indrettet nogle mindestuer. En anden berømt svendborgenser, billedhuggeren *Kaj Nielsen*, er repræsenteret i byen med nogle af sine bedste værker; foran biblioteket står Leda, i Krøyers Have er anbragt Venus med Æblet og foran Skt. Nikolaj Kirke findes Den lille Pige.

Vest for byen ejer Svendborg kommune Høje Bøge og Fruerskov. Her ligger også *Skt. Jørgens Kirke*, der hørte med til den Skt. Jørgensgård, der i middelalderen husede de spedalske. Kirken er i 1960'erne blevet smukt restaureret, og præstegårdshaven er delvis omdannet til offentlig park. Øst for byen ligger *Kristiansmindeskoven*; spadsereturen langs kysten herud er en enestående oplevelse; her ligger også Karoline Amalielund og tætved det store voldsted af *Ørkild*, Odensebispernes borg. Færdene omkring Svendborg er blevet et samlingssted for lystsejlere, og byen med Sundet og de idylliske skove og med den lette adgang til det sydfynske øhav tiltrækker tusinder af feriegæster.

Stedregister

- Aggershøj 12
Ambrosiusegen 50, 140
Andemose 134
Askehøj 15
Avernak 36f.
Avernakø 8, 17, 36,
45, 75f.
Bagenkop 63, 112,
122f.
Bagenkops Bjerg 122
Birkholm 4, 25, 73
Biskopstorp 22
Bjerreby 12
Bjørnemose 143
Bjørnø 45, 76–78
Blakstens Odde 98
Blandbjerg 125
Blangshave 23
Borrebjerg 122
Brandsby 20
Bregninge, Tåsinge 18,
139
Bregninge, Ærø 18,
94f.
Broløkke 121
Brunznæs 80
Brynkehøj 12
Bukø 6
Bækmosse 95
Bønneløkke 23
Bøstrup 129, 131
Dageløkke 133
Dovnsklint 106, 123
Drejet 17
Drejø 8, 25, 28f., 31,
43, 60, 62, 70–72, 92
Dyrborg 77
Egeløkke 23, 50, 131f.
Egholm, Lille 73
Egholm, Store 73
Eriks Hale 8
Fakkebjerg 123
Flæskholm 72
Fodslette 23, 118
Fogedgården 143
Frankeklint 135
Frederiksberg 118
Fåborg 53f., 56, 64,
65–68
Fårevejle 124
Galgehøj 4
Gesinge 18
Grasten 147
Grasten Gård 147
Grydholm 72
Græsholm 72
Guldagre 16
Grønnemosehøj 15
Grønnæs 101
Grønnæs Gab 101
Gråsten 83f., 100f.
Gråsten Nor 8, 101
Gudsgave 83f.
Gulstav 122
Halmø 73
Haven 96
Helle Bakke 101
Hellev 19
Hennetved 22f., 118
Hennetved Haver 118
Henninge 18
Henninge Nor 6, 124
Herrens Hjørne 48
Herslev 18
Hesselbjerg 121
Hjelmshoved 73
Hjortholm 118f.
Hjortø 4, 72f., 92
Hov Plantage 135
Hov Strand 106, 135
Hulbjerg 14
Humble 23, 119
Hylsbakke 73
Iholm 69
Illebølle 20, 116
Ingers Høj 15
Keldsnor 123f.
Keldsnor Fyr 123f.
Klavsebølle 41
Kleven 105
Klæsøgårde 110
Kong Humbles Grav 13
Korshavn 75f.
Kraghnæs 100
Kristiansminde 142,
150
Kværnen 6
Kædeby 20
Kærstrup 136
Kærstrup Voldsted 140
Købeshoved 110
Købing 110
Købinghof 84, 86
Landet 138, 141
Langeland 12f., 20f.,
41, 46, 48, 50, 52,
106–135
Langø 6
Lindelse 18, 116, 118
Lindø 6, 125
Lohals 23, 134
Longelse 23, 108, 135
Longelse Mølle 116
Ludsgård 83
Lundby 29, 138
Lunke Bugt 138
Lunkeris 13
Lyø 12, 30, 34, 78f.
Låddenbjerg Plantage
97

STEDREGISTER

- Magleby 121
 Magleby Nor 13, 122
 Maglehøj 15
 Marstal 35, 45, 48, 58, 62f., 85ff., 102–105
 Marsvinslund 143
 Mejlholm 73
 Munke 36, 75
 Nedergård 133
 Nordenbro 122
 Nyby 15
 Næb 97
 Nørballe 121
 Nørreskov 13
 Odden 73, 78
 Olde 99
 Olde Bakke 92
 Olde Mark 99
 Ommel 104f.
 Ommelshoved 105
 Pedergaard 14
 Pederstrup 22
 Pæregård Skov 135
 Rat 123
 Ravnebjerg 76
 Ringels Høj 13
 Rise 23
 Rise, Lille 18, 100
 Rise, St. 4
 Ristinge 6, 18, 58, 119f.
 Ristinge Hale 120
 Ristinge Klint 7, 13, 106, 121
 Rudkøbing 61ff., 108f., 110–115
 Rørsløkke Mose 16
 Simmerbølle 125
 Siø 11, 75, 135
 Skarø 28, 62, 69
 Skiften 135
 Skinderløkke Banke 6
 Skjoldnæs 80
 Skjoldnæs Fyr 96
 Skovby 98
 Skovgård 118
 Skovgårds Mølle 118
 Skovlebjerg 6, 106
 Skovtofte 14
 Skrøbelev 18
 Skrøbelev, Gammel 116
 Skrøbelev, Ny 116
 Skårupøre Sund 142
 Snaveskov 14
 Snøde 23, 50, 133
 Spodsbjerg 63, 108, 112, 135
 Steensgård 134
 Steensgård Strand 108
 Stejsevejen 9
 Stejsevejen 98
 Stengade 16
 Stengade Skov 15, 135
 Stoense 23, 133f.
 Stokkeby 92
 Stokkeby Nor 92
 Strammelse 18
 Strynø 4, 25, 27f., 73f.
 Strynø Kalv 73
 Stubben 15
 Svelmø 76
 Svendborg 50, 52, 54, 56–59, 62f., 64, 148–150
 Svendborgsund 63
 Synneshøj 6, 95
 Søby 16, 58f., 61, 64, 85, 95–97
 Søby Mo 97
 Søbygård 48, 82, 84, 95, 122
 Søndenbro 122
 Søvertorp 22
 Thurø 32f., 35, 52, 56, 142–147
 Thurø Bund 35, 147
 Thurø Rev 147
 Thurø Sund 142, 147
 Tingstedet 12, 100
 Tjørntved 22
 Torelore 52, 144
 Tranderup 92
 Tranekær 107, 109, 126
 Tranekær Slot 127f.
 Trappeskov Klint 101
 Trehøje 15
 Troense 23, 35, 52, 56, 142
 Troldebjerg 14, 125
 Tryggelev 15, 18, 121
 Tullebølle 125
 Tvede Skov 138
 Tvedeskov 14, 135
 Tåsinge 6, 25, 47, 56, 136–142
 Urehoved 92
 Valdemarsslot 50, 136, 140
 Vemmenæs 23f., 59, 63, 108, 136, 140
 Vestersjø 79
 Vindeby 20, 58f., 62, 142
 Vindeby Nor 142
 Vindeltorp 22
 Vitsø 97
 Voderup 84
 Voderup Klint 98
 Voderupgård 98
 Vældsbjerg 76
 Ærø 4, 5, 8, 12, 31, 33, 38, 42, 46–48, 52, 54, 58, 50, 80–105
 Ærøhus 83
 Ærøskøbing 47, 49, 51f., 55f., 62f., 82, 85–92
 Øren 106, 135
 Ørkild 150
 Østersjø 79
 Åsø Skov 135

